Eduard Wilde

Kogutud Teosed

XXV anne

Romaanid IX

Prohwet Maltswet

Teine osa

1929

Kirjastus O.-Ü. „Loodus", Tartu

Eduard Wilde

Prohwet Maltswet

Romaan

1929

Kirjastus O.-Ü. „Loodus“, Tartu

Keeleline korrektor lektor J. W. Veski.

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.

Prohwet Maltswet

8.

Jumalalapsed.

Paides anti vangile paar puhkepäeva ja tema omaksed ja sõbrad said luba teda vangikojas vaatamas käia. Vaatamas ja viimast korda jumalaga jätmas. Sest kõigil oli kindel arvamine, et nad ei saa teda enam näha, ja Maltsvet isegi, kes tolle-aegseid võimumehi tundis, kaotas lootuse tagasitulekuks. Et talle enesele ja ta usulastele näidata, kui suureks kurjategijaks ülemus teda pidas, pandi ta vangihoones ka jalust raudu. See suurem ahelate kõlin tema ihu küljes pidi talle küllalt selget märku andma, et tal ei ole enam midagi head oodata.

Tema naine ja lapsed — tütar ja kaks poega — olid esimesed, keda ta vangikojas vastu võttis. Mari Leinberg, täie, saleda kasvuga ja ruuge peaga vanadlane naisterahvas, kellega Maltsvet ligi kakskümmend viis aastat rahulikku ja leplikku abielu elanud, kandis umbes pooleteise-aastast pojakest käel. Pisuke Johannes, prohveti pesamunake, oli tulnud tervelt kakskümmend aastat pärast vanema poja sündi ilmale. Sügava liigutusega võttis vang väetikese enda käele ja jäi teda märjal silmal vaatlema, kuna tema vanim laps, tütar Juuli, tugines nuuksudes täiskasvanud venna Gustavi käsivarre najale. Ema ja Gustav kannatasid oma valu vaikselt ja tummalt. Esimene oli neid isikuid, kes ei leia oma tundmustele elavamat väljendust. Mari Leinbergi ei nähtud, nii lahke jutuga kui ta ka oli, ilmaski naervat, ja vangikojas hakkasid tal alles siis pisarad üle palge veerema kui

ta andis mehele wiimast korda kätt. Sügaw, aga hääletu kurbus kõneles ka Gustaw Leinbergi tõsisest, iseloomukast näost. See suur, tugew noormees, kes Tallinnas tubliks tisleriks õppinud ja wälimuselt isaga kaunisti sarnanes, pidi jääma nüüd perekonna kaitsjaks ja eestkostjaks — ülesanne, mille ta enda peale wõttis tõeka, teowõimsa mehe kaine kindlusega. Ta ei nutnud, pigistas ainult tugewasti ja ustawalt isa rauustatud kätt.

Nagu enese perekonnale, nii tuletas Maltswet ka teistele jumalagajätjaile, sugulasile ja sõbrule, keda kogunes wäike hulgake tema kongi, palwetamise ja manitsemisega meele seda usku, mille pärast teda nii õelalt taga kiusati ja mille eest wististi ka neil weel palju tulewat kannatada. Ta langes nendega kitsas türmikambris põlwili ja saatis oma härdaima palwehääle Kõigewägewama poole, et see tema wäikest kogudust wõtaks kaitsta waenlaste wiha ja iseenese nõrkuse ning leiguse eest. See palwetund wangihoones oli üks liigutawamaist, mis Järwamaa prohwet kunagi pidanud. Nad ei tahtnud tast lahkuda, nad hoidsid nuttes ja nuuksudes ta kätest, riietest ning ahelatest kinni ja palusid teda ikka ja ikka weel rääkida, kuni wangikoja waht tuli wahele ja lahutas nad usuisast.

Nende usklikkude seas oli ka Maltsweti armsaim ja ustawaim jünger, poolehoidja, täis enesesalgawat truudust ja usuwisadust. See mees, nimega Ants Kõrge, püüdis olla Maltswetile Jeesuse jüngrite sarnane järelekäija, jättes ajuti oma ameti maha ja rännates prohwetiga maad mööda ümber. ‚Paide Ants', nagu rahwas teda nimetas, oli Põltsamaalt pärit ja nooremas eas ühel Paide tohtril olnud kutsariks; hiljem hakkas ta kingsepatööd tegema ja toitis ennast Paides sellega. Pühakirja tundmises kaunis wilunud ja rohke kõneandega, pidas ta linnas ja maal Maltsweti mõttes lugemistunde ja leidis rahwa seas head lugupidamist, seda enam, et ta loomult oli alandlik, õiglane, wiisakas ja kommete poolest kõigiti korralik inimene.

Sel mehel näis midagi südames pakitsewat, kui ta ühes teistega oli wangikojas usuisa jutul. Ta walget werd kuiwetanud näos tuksus nagu wihane ärewus ja ta kõhn keha oli alatasa liikwel, nagu ajaks teda seesmine sund midagi tegema, ilma et ta ise selgusel oleks, mida. Kui ta sai teiste usklikkude poolest, kes olid Maltswetiga elawas mõttewahetuses, wähe mahti, tõmbas ta põuest pakikese kokkukäänatud trükipaberit wälja ja ulatas prohwetile pihku.

„Loe, isa, mis need lambanahas hundid, kes endid kutsuwad jumalalasteks ja süüta Talle koguduseks, sinust kirjutawad, ja siis käsi oma sulast wälja minna ning neid nurjatuid kas wõi tulega üles otsida ja neile kõige rahwa ees suu sisse ütelda: Teie wariserid ja walelikud, teie teotajad ja laimajad, kas teil põle häbi oma ligimese õnnetuse üle irwitada, kas teil põle häbi waese ilma süüta wangi peale pori pilduda, oma wastast, kes on ahelates, jalge alla tallata!"

Maltswet wõttis paberilehed lahti. Need olid „Perno Postimehhe ehk Näddalilehe" wiimased numbrid. Seda eesti ajalehekest oli raamatutrükkija Borm Pärnus 1. juulil 1857 Johann Woldemar Jannseni toimetusel hakanud wälja andma. Ta ilmus täiesti kiriklik-tagurlikul sihil ja kõige kitsarinnalisemas köstriwaimus, olles täis madalat ilalakkumist ülemuse, mõisnikkude ja pappide wastu ning waikides rahwa taewa poole karjuwaist hädadest, mida soetasid halastamatu teoorjus ja ilmlikkude ning waimulikkude sakste piiramatu wägiwald. J. W. Jannsen, see endine sakslik köster, kes rahwa seas elades talupoegade nutwat wiletsust oma silmaga küllalt oli näinud, ei teinud katsetki nende eest awalikku häält tõsta, waid ta jutlustas oma artikleis alatasa tumma rahulolekut, leplikku meelt, südamerahu, himude talitsemist ja roomawat alandust kõigi rõhujate wastu. Muidugi näitas temagi, kes ta rippus pappide kuuesabas, nagu need isegi sõrmega üles sinisesse õhku, mille taga orjaikke ja kubjakepi all wingerdawale talupojale kord pidi kõige maise kannatamise eest igawene tasu hiilgawa elupõlwe näol osaks saama. Sel mehel,

kelle mälestust meieaegnegi alalhoidlik kodanlus temale omases isikukultuses „isa Jannseni“ nime all kummardab, oli süda ühel ajal, kus heldis riigivalitsuski Balti talupoja kisendavast hädast ja kus võtsid võõraste rahvuste liikmed sule pihku, et mõista püha Maarjamaa väljakannatamata olusid põhjani hukka — „isa“ Jannsenil oli samal ajal isa-süda lehest välja jätta kõik appihüüded või neid uputada rahulolekumanitsustesse. Ta jutustas oma lugejaile pikalt ja laialt kirikuõpetajate ametipühadest, mõisnikkude heategudest, saksa laulupidudest ja kõigest muust, muudkui mitte talupoja võimatuist rendi- ja orjuse-oludest. Junkrutest, pappidest ja kodumaa vägivalla-ametnikkudest rääkides lisati ikka juure mõni küürutav ja kintsupaitav „armas“, „aus“, „kallis“, „kõrge“.

Ses lehes nüüd, mille soovitajad muidugi olid kirikhärrad ja mõisasaksad, põletati vaene Maltsvet valeprohvetina tuleriidal ära. „Perno Postimees“ tõi vaimulikkude meeste, vist vennastekoguduse, ringkonnast Juhan Leinbergi kohta mitmest numbrist läbi ulatuva hässitluskirja, mis avaldas tema vangivõtte üle hästitavat rõõmu ning kubises kõiksugu kristlikest toorusist. Et tema usu vastu, mis ju piiblist kuidagi lahku ei läinud, midagi asjalikku ette ei võidud tuua, siis püüti peamiselt Maltsveti isikut, ta inimlikku au rüvetada laimusopaga.

Maltsvet luges, Antsuga üksinda kongi jäänud, vagast lehest järgmisi armsaid südame-ilmutusi, mis algasid toimetuse sissejuhatusega. Selles nimetati Leinbergi „eksind loomaks“ ja „ahviprohvetiks“ ning tähendati, et kirja läkitanud „üks armas Järva sõbber“. Kui siis kirjas eneses ära oli jutustatud, kuidas Maltsvet avaliku pettuse, varguse ja salakauba-müügi tõttu Loo kõrtsis rikkaks saanud ja kuidas ta Tallinnast Järvamaale elama asunud, kus ta „h ä b e m a t a k o e r“ ennast prohvet Joanneseks tunnistada ja pühakirja, millega ta tuttav, „viltu pörata ja võeriti selletada“, läks kiri järgmises numbris — siin veidi lühendatult — nõnda edasi:

„Noh, kuida nüüd luggu pisfukesse Muhamediga jäi? Tühhipaljas on tühhipaljas ja ma pannen wägga immeks, et aastal 1858 weel nii rummalaid innimessi on, kes sähhärdust petjat ja Jummala sanna teutajat mitte tuhhalabbidaga tuast wälja ei aia... O narrilaste narrilane! ja weel suremad narrilased, kes nisugguse seitsmemeelega petja jutto uskwad... Ta kulutab neile: minna ollen prohwet Joannes, — nemmad ussuwad ja kummardawad; ta ristib neid, panneb paastuma ja musti riidid kandma, — nemmad tewad sedda; kirrikuid ja kirriku õppetust kässib ta pörane loom põlgada ja omma jamsi lorri järrele tehha, — nemmad waesed kerglased mõtlewad: „se on tale Jummalast ilmutud"; palwemajasid wannub ta ma põhja, et tedda seäl omma lorri ei lasta lorriseda, — ta jüngrid pannewad käed kokko ja õhkawad: „suur on meie prohwet!"; ta kässib omma jüngrid juuksed mahha leikada ja Türklaste ja Hina moodi pead paljaks aiada, — uskliklikudel warsi kärid käes prohweti käsko täitmas; pühhast kirjast lobbiseb temma, et su wahhutab, ja kui südda täis tulleb, kirrub ta nago pärris Türklane, aga ta jüngrid ütlewad: „se on pühha wihha, nagu Mosesel kuld wasikast nähjes ka olli"; sööb ahwiprohwet met ja leiba (sest mis sel wigga?), siis warsi laulawad tema jüngrid: „oh Joannes, oh Joannes, sa olled suur ja pühha mees!" ja ommeti on igga perrenaise luawars paljo pühham, kui sesinnane narrilaste prohwet, kes omma au otsides Issandat teutab. — Oi, oi pettetud petja jüngrid, kui nisugune tule tallaja jubba teie mõistust ja usko wõis ärra warrastada, siis on teil mõllemist ni wähhe olnud, et igga kass sedda sabba peäl wõis ärrakanda. Wist polle teie tõt ial uskunud, et ni hõlpsaste sulla wallet wasto wõttate..."

Ehk küll artikli autor praegu alles pani imeks, mispärast inimesed Maltswetti tuhalabidaga toast välja ei aja, vaid tema õpetusi usuvad ja nende järgi elavad, jutustab ta järgnevais lõikeis ometi, kui halvasti „ahviprohveti" käsi käinud mitmes kohas, nii Amblas, nii Koeru ja Madise kihelkonnas, kus rahvas talle kippunud peksa andma, nii et Malts-

wetile nõuks jäänud ainult kiire põgenemine. Madises „olnud mehhike kord nii kimpus, et aknast wälja karganud ja aia teiwast abbi otsides pakko sanud“... Seepeale ta asunud Paidesse elama.

Maltswet peatus lugemises ning waatas Antsu ja siis ukse ees seiswa wahi otsa, kes ootas wiimase wäljatulemist. Usumehe nägu awaldas enam hämmastust kui meelepaha wõi wiha.

„Ei mina oleks uskunud, et niisugust sõimu ja walet wõidaks trükki panna!“ hüüdis ta. „Seda kõik olen küll joodikute suust kõrtsis ja õelate palwewendade ja -õdede suust külatänawal ja mõisa-õues kuulnud, iseäranis nüüd, kus nad mind nägid raudus. Aga et see mustaga walge peal seisab — tõepoolest, ma ei tahaks oma silmi uskuda!“

„Oo, seal tuleb weel rohkem — loe aga!“ wastas Kõrge, ja ta suu ümber seisid mõruduse ja jälkuse jooned. „Nüüd westetakse minust looke, ja mul on südamest kahju, et ka see peab olema wale! Ma oleksin uhke, kui see nõnna oleks old... Loe, isa!“

Maltswet luges edasi:

„Siin ja ümberkaudu peawad nüüd mõnned mõistuse poolest wägga kehwad innimessed ollema, kes saiwwi saiaks piddawad, isseärranis üks endine kutser Hans otsego warri tema kõrwas käima. Selle mehhega olnud kord kenna luggu. Walle-prohwet wõeti maal kinni, widi hakenrichteri jure ja pisteti puri ja *se olli õige*. Nüüd käinud Hans ta järrele ja üttelnud: ‚Ei ma nenda tee, kui Peetrus, kes omma Jesandat ärrasalgas ja tulle äres sojendas; ma lähhän temmaga ühhes torni.‘ Sedda polle hakenrichter mitte lubbanud. Pärrast, kui prohwet wahhi all Paide todi, ütles hakenrichter Hansule: ‚Hans, sul olli wimaks suur himmo mo puri minna, nüüd on seäl rumi, astu sisse!‘ Hans piddi maggushappo näoga wangi jäma ja prohwet widi Paide. — Prohwet wõib ehk küll wägga immeks ja pahhaks panna, kust minna sedda keik tean? Agga mis tehha, kus teggiaid, seal näggiaid...“

Paide Antsu nägu oli sügaw-kurb.

„Kui kahju, kui wäga kahju, et ma juures pöld, kui sind Mõnuweres kinni wõeti!" kurtis ta. „Ma olin nii tihti sinu kaasas, aga just sel korral mitte! Kas usud, isa, et ma oleks just nii teind, nagu nad seal luiskawad, ja weel palju enam! Ma oleksin sinuga ühes aagrehi puuri läind, kas wõi wägise, ja ma oleks sinuga ühes mööda maad wallast walda rännanud, kas wõi paljajalu ja söömata ja joomata. Ja ma oleks teel igal pool rahwa poole kisendanud: ‚Waadake, see on teie usuisa, keda ahelates Kolgatale weetakse, ja mina olen tema järelkäija! Tulge ka teie ja käige tema järel, ja kui teid pannakse ahelatesse, siis olge kindlad usus ja ärge salake oma isa ja peastjat mitte ära! Tulge kõik ja kannatage rõemuga oma õpetaja ja oma usu eest, sest seda tasub meile Kõigewägewam!' ... Ja ma oleks läind sinuga ühes Tallinna, ja nad oleksid mind raudu pidand panema nagu sindki. Ja siis oleksime ühes tagasi rännand külast külasse ja mõisast mõisa, ja ma oleks igal pool oma healt tõst ja karjund: „Waadake, meie põle midagi kurja teind, aga meid on mõrtsukate ja rööwlite kilda heidetud meie usu pärast! Kui õige ja püha peab olema see usk, mille pärast meid nõnna raskesti taga kiusatakse! Ja kui wägew peab olema see usk, et meie tema eest rõemuga kas wõi surma läheme, hõisates ja lauldes: ‚Ehk oleks ilm täis kuradid, kes tahaksid meid neelda, ei karda meie ühtegi, küll jumal wõtab keelda!' ..."

Tugewasti pigistas prohwet waimustatud jüngri ärewuses wärisewat kätt.

„Sinust, wend, usun seda," ütles ta uhkusega segatud liigutusel. „Ma tean, et sa oleksid seda teind, mis su suu räägib, ja soowiksin, et mul oleks palju sinusuguseid wõitlejaid."

Siis ta wõttis uue lehenumbri ja luges poolwalju häälega pikkamisi, mõnda sõna weerides, edasi, mis sinna taas temast oli üles pandud ja mille peale juhtisid ta silma jämedamalt trükitud pealkirjad: Paidest. Järwa walleprohwet.

Esimesena jutustati seal kuulu järgi looke, kuidas prohwet oma majaperemeest Paides püüdnud üle lüüa. Donati komeet oli läänegi-ilmas esile kutsunud kõmulise oletuse, et maakera, kokku põrgates sabatähega, hukkub, mis pidi sündima 12. jaanikuu-päewal. Seda usuti ka Eestis. „Wiimne päew" pidi olema ukse ees. Kasutades seda usku ning katastroofi ka ise ennustades, olewat Maltswet oma majaperemehe wiimse päewa hirmu täis ajanud, nii et see maja talle ta pealekäimisel poole hinnaga tahtnud maha müüa. Õnneks ei olewat müüja aga käsiraha wastu wõtnud, kuna talle äkki torganud meele, et ega siis temagi maja prohweti pärast jää seisma, kui hukkub kogu maailm. Ja nõnda jäänud prohwetlik pettur saagist ilma.

Edasi westeti, ikka kuuldusi korrates, kuidas Maltswet, tarwitades targu wiimsepäewa kartusest tekkinud head konjunktuuri, ostwat taludes „õlgi ja muud kraami poolmuidu üles", et seda ise kallilt edasi müüa — arwatawasti neile, kes ennustatud suurmürtsu ei uskunud. Ka poogiti prohwetile külge polügaamilisi kaldumusi, oletades, et ta warsti hakkab õpetama, „mehel olgu naisi nagu kukel kanu". Ka tunnistanud see „lobasuu" oma paari aasta eest sündinud pojast, et „see laps olewat Pühast Waimust".

Suure meeleheaga ning hästitamisi kirjutati lõpuks Maltsweti wangistusest, milline sündmus asetati ekslikult Paidesse, kuna ta aset leidis Mõnuwere külas, Madise kihelkonnas. Wangiwõtte puhul saanud wagast prohwetist metsik märatseja, kes ähwardanud kinniwõtjaid teibaga maha lüüa; „agga se polle midagi aitnud, waid pea olnud käed kinni ja su ükki lobbisemas lahti". Ja kui ta siis wangihoonest ahelais wälja toodud, „on ta wälja näitnud nago metsellajas, kel köis kaelas"...

Ants Kõrge wajutas mõlemad käed Maltsweti õlgadele ja waatas talle truuduskuumalt silma, kui wiimane oli lehe käest wisanud.

„Ei ole sul tarwis ainust sõna kulutada nende laimduste walekstunnistamiseks, armas isa! Walemärk on kõigile neile lookestele nii selgesti otsaesile litsutud, et ainult imeks jääb panna, kuda lehe tegija seda ei märganud.“

„Ta nähtawasti ei tahtnud teda märgata“, wangutas Maltswet pead.

„Ma läheksin aga ihust ja hingest ja otsiksin need närused laimajad üles, et neile näkku sülitada!“ tuli Körgel kiristamisi hammaste wahelt, kuna ta silmad olid naaskelterawad.

„Wend, sul põle waja neid minna otsima — ma tean juba, kes need tule- ja tõrwasülitajad on,“ ütles wang. „See kiri tuleb Madise kihelkonna wariseride ja ülempreestrite käest, sest sõimusõnu, nagu „ahwiprohwet“, „narrilaste narrilane“, „tühipaljas“ jne. olen just nende suust juba ennegi kuulnud, ja ma ei tee Aniste Thomsonile wist mitte ülekohut, kui ütlen, et otse tema näpud ei ole laimu-epistlist mitte puhtad... Usuwend, kui sa minu eest midagi tahad teha, siis seleta inimestele, kes neid lehti on lugenud ja kes mind ei tunne, mis on wariseride kirjas tõsi, mis wale. Rohkem põle waja... Ja nüüd jää jumalaga, sest waata, minu walwaja on läinud juba kannatamatuks.“

Nad suudlesid teineteist wennalikult ja rinna põhjast tungiwat nuuksumist wägisi tagasi hoides lahkus usuagar kingsepp wangikojast. —

Harilikult hoitakse wangistatud suuri kurjategijaid wälise ilmaga kokku puutumast. Maltswetiga tehti Paides teisiti. Ta pandi teatawal wiisil kaagile. Teda püüti rahwale näidata nagu mõnd haruldast murdjat puuris. Kõik pidid nägema jõledat waleprohwetit, kuidas ta on kätest ja jalust rauus, et sellest kodus hirmu- ja jälkusewärinaga teistele jutustada. Päris wõõraid inimesi lasti järgmistel päewadel wangihoonesse „hullu Maltsweti Juhanit“ wahtima, kuidas ta istub kongis ja raputab wiha pärast oma ahelaid. Et Paides nendel päewadel just juhtus laat olema ja teadet wangi siinolekust hoolega lewitati, siis oli waatamaskäijaid muidugi palju.

Ilmatu rahwahulk kogunes aga uulitsal Maltswoeti ümber kokku, kui teda wiidi kirikusse armulauale ja kui ta tuli sealt tagasi. Kas teda sunniti lauale minema wõi tundis ta ise, minnes tumedale saatusele wastu, ihaldust selle kirikliku toimingu järele, mille ta pikemat aega oli täitmata jätnud, see pole teada.

Peaaegu terwe linnake ja hulk sealolewaid maainimesi jooksis ka siis kokku, kui Maltswet ühes teiste wangidega kõlisewais ahelais saadeti Riia poole teele. See sündis keset talwekuud, kõleda külmaga. Nuttes ja leinates piirasid wangisalgakest prohweti omaksed, sõbrad ja poolehoidjad; irwitades ja pilgates waatasid talle järele wastased.

Siis ei kuuldud Maltswetist mõni kuu enam midagi. Ainult „Perno Postimees" tuletas teda 3. detsembril kahjurõõmsa nöökamisega meele. Toimetus konstateerib meelsasti, et wangistatud prohwetile pistetud Paide wanglas pihku nood „Postimehhe" numbrid, kus temast oli kirjutatud. See ajanud prohweti „aewastama nagu ninatubakas". Kui Maltswetti tema lahkusuliste häbematuste eest weel kord tüsedasti on hurjutatud, seletatakse mees sealtsamast nõdrameelseks, kelle eest korralikud ristiinimesed peaksid palwetama ning ise „tema teede eest" hoiduma.

Kuu aja pärast jõudis Maltswet wangitapiga Riiga — poolnälginud ja haige pikast, kurnawast teekäigust. Riias heideti ta külma, niiskesse wangikotta ja lasti teda seal mõni aeg windуda. Siis algas kohtulik ülekuulamine.

Aga Riiaski ei leitud sellel inimesel mingit süüd olewat — siin weel wähem kui Tallinnas. Sest siin, kus seisti Tallinna kubermangu sündmustest kaugemal, waadati nende peale pisut kainemalt, ja kindralkuberner Suworow, kuigi ta oli Balti wõimumeeste hea sõber, ei tunnud seda isiklikku wägiwaldlase-wiha pead tõstwate talupoegade wastu, nagu Eestimaa mõisnikud ise. Ilmliku ülemuse kohtulik uurimine ei toonud Maltswoeti kohta, kes kaitses ennast südilt ja sõnakalt, midagi ilmsiks, mida rahwa üleskihutamiseks oleks wõidud

pidada, kuna süüdistajad ise ei suutnud ainustki tõelikku tunnistust tema wastu Riiga saada. Nõnda mõistis ilmlik kohus kaebealuse mässajasüüst priiks. Seega oli peakaebus oma raskusega langenud ja Maltswet wõis, kogudes jälle lootust, saatusele julgemalt wastu waadata.

Oma waimuliku tegewuse eest pidi ta seepeale Riia peakonsistooriumi ees wastutust andma. Kõnekal suul jutustas ta ülekuulajaile ära, kuidas ta palwemeheks ning rahwa usulikeks äratajaks saanud, mida ta õpetanud ja kust ta oma õpetused wõtnud. Tal läks korda waimulikule kohtule oma piiblitundmise tõttu selgeks teha, et ta seisnud kõige oma usulise tegewusega pühakirja põhjal, kuigi mitte igas asjas täht-tähelt luteri usu kiriku dogmade põhjal. Nõnda ei wõinud konsistoorium teda ka usulikeks kurjategijaks mõista.

Riia waimulikud mehed waatasid leplikuma silmaga selle agara usumehe peale, kes ajas omal wiisil nende asju rahwa seas, tunnistades piiblit kõige tarkuse ainsaks allikaks, juhtides talupoegade lootused pilwede taha ja wõideldes kadedusest wihatud Herrnhuti wastu. Selle töö tulu kaalus ju pisukese kahju, mis Järwamaa prohwet oma lahkõpetustega walitsewale kirikule wahest tegi, mitmewõrdselt ära. Kõigutada ei suutnud see lihtlabane, harimata talupoeg kirikumüüre ometi mitte.

Niipea kui Maltswet märkas temale wastu puhuwat leplikku tuult, asus ta wälja niisama terase kui südika soowiga. Kui teie minust mingit süüd ei leidnud — järeldas ta —, siis peate mulle ka wormilise loa andma oma ametit endist wiisi edasi pidada. Ja ta kandis soowi palwe kujul ette. See täideti. Hoopis paluja ootamise wastu! Konsistoorium oli öelnud a, nüüd pidi ta ütlema ka b. Muidugi lisati juure kõwa manitsus, et Maltswet, kui ta loast jälle ilma ei taha jääda, oma loenguil peab kindlasti ewangeeliumikiriku õpetuste ja seaduste piiridesse jääma. Teda hoiatati ülemuse uute kaebuste eest, mille tagajärjed hoopis tõsisemad saawat olema, ja lasti ta siis ka kirikliku kohtu alt priiks. Weel enam!

Talle näidati üles hoopis erilist armu ja lahkust: talle anti teeraha ja palgati voorimeeski, kes ta Riiast Paidesse, tema elukohta, pidi küütima.

Maltsvet sõitis Pärnu kaudu. Seal ta astus „Perno Postimehhe“ toimetusse sisse, et seletust pärida lehes tema vastu ilmunud sõimu- ja laimukirjade kohta. Pikema sõnavahetuse järel vabandas Jannsen ennast sellega, et kirjad saadetud temale väljast trükkida ja et ta saatjaid usaldanud. Ta andis Maltsvetile nõu, kaevata kohtusse ja nõuda laimajaid vastutusele.

Selle jättis Maltsvet tegemata, arvatavasti sellepärast, et tolleaegne kohtuskäimis-tee oli liiga ohakaline. Protsess oleks kohtute pikalise ja keerulise töötamise pärast nõudnud palju raha- ja ajakulu, kuna tagajärg pealegi oli kahtlane. —

Küünlakuu hakatusel 1859 jõudis Juhan Leinberg Paidesse tagasi. Ta tuli võidumehena, seepärast oli tema poolehoidjate rõõm sama suur nagu tema vastaste pahandus. Esimesed hõiskasid, viimased kiristasid hambaid. Nende väline tugi oli murtud — seda mürgisemaks hakkas nende seesmine erakondlik vaen võitja ja tema järelekäijate vastu.

Aga just selle pärast, osalt ka väliste takistuste kadumise tõttu, kasvas Maltsveti kogudus nüüd arvult jõudsasti. Mõne aja pärast polnud Järvamaal peaaegu ainust kihelkonda enam, kus poleks tema usulapsi leidunud, ja varsti ulatus liikumine võimsal jõul ka Põhja-Harjumaale.

Nimelt siirdus Maltsvet Paidest naise ja kõige noorema lapsega Kolga-Kiiu valda ühe oma endise sõbra, Võnsi Juhani, tallu elama ning asutas omale rannarahva seas, keda ta tundis Loo kõrtsmiku põlvest peale, uue töövälja. Võib olla, et teda sinna kutsuti, võib olla, et ta enda süda meelitas teda endisesse elupaika tagasi, kus tal oli nii palju tuttavaid. Kuid seepärast ei lõpetanud ta ühendust oma Järvamaa usulastega, vaid käis neid Kiiust aeg-ajalt vaatamas, neile palvetunde pidamas ja enda õpetamistööd jätkamas.

Võit vastaste üle ei annud aga mitte ainult hoogu

maltsvetlaste hulga kasvamisele, vaid ka nende usulistele liialdustele.

Maltsvet ise eel hakkas esinema ikka tüsedamalt, fanaatlikumalt. Oli ta oma vaimulikkudes kõnedes esiotsa tarvitanud sõnakamate kirikuõpetajate taltsat jutlusetooni, mille ta neilt oli teraselt ära õppinud, nii et Maltsveti ja mõne rahvaliku pastori jutluse vahel ei olnud suuremat vahet, siis pildus ta nüüd vääntsakaid sõnu, põimis oma jutlusse ikka algupärasemaid kõnekäände, riskantsemaid võrdlusi ning paradokslikumaid vääteid ja laskis oma luhtava luule vabalt lendu, olgu prohvetlikkude ennustuste, olgu üleloomulikkude asjade kujutamise näol. Nüüd ta ei hoidnud ka enam kirikuõpetajate vitsutava arvustamise poolest poolt kätt suu peal, vaid tõi nende patud ning ebavoorused, nende valed ning kahekeelsused katmatult rahvale silma ette. Aineid seks oli tal küllalt, sest nagu mõisnik, nii orjas ka papp tol ajal oma madalamaid himusid ning ihasid palju avalikumalt kui praegu, kus nii mõnigi lugu neist, hoolimata kaitsvast tsensuurist, poeb ajakirjandusse, äratades soovimata tähelepanekut.*)

Maltsvetid isekeskis hakkasid eneste usu- ja elukommete poolest kaasinimestest ikka enam eralduma ja sellekohastest määrustest, mis tulid osalt Maltsveti, osalt tema juhtivate jüngrite ning järeletegijate poolt ja koguduse enese sülest, liialdavalt kinni pidada. Nõnda keelati viinajoomise kõrval ka koduse õlle joomine ära, sest et mitmed usklikud, kes viinast olid loobunud, pinnisid seda rohkem õlut. Peale tubaka suitsetamise mõisteti hukka ka tubaka nuuskamine ja põsespidamine. Täieliku pühapäeva-pühitsemise, vere ja sealiha põlgamisega seltsis käsk paastuda. Palmitsemata juuste määrust kõvendati selle võrra, et naisterahvail kästi palmitsetud juustega mitte ainult kirikusse minna, vaid et nad pidid ka kodus, igapäevase töö juures lahtisi juukseid kandma. Mõnes kohas anti ka mees-

---

*) Mõeldud on muidugi romaani kirjutamise ajajärk, a. 1904—05

terahwastele juuksefeadused, mis käisid otsekohe wastamisi: üks nõudis pikki juukseid, teine paljaks pöetud pead. Ei aidanud üksi wärwikate riiete ja igasugu ehete kandmise keeld — keelati ka weel saabastega kirikuskäimine ja sunniti pastlaid jalga panema. Wärwikaid riideid oli ikka weel mõnel maltswetlasel, — sellekohast eeskirja ei pandud nii täpselt tähele; nüüd aga häwitati nad sootuks. Usu tuumaks kippusid saama waimlise sisu asemel ikka enam ja enam wälised kombed ja eluta asjad. Tee taewaliku ja ilmliku paradiisi poole pidi wiima kõhu, karwade ja ihukatete kaudu.

9.

Kuglil.

Selle aja wältel, kui Järwamaa prohwet rauus usukannatajana wiimast korda Kugli külas oli wiibinud, oli seal mõndagi tähelepanuwäärilist sündinud.

Kõige pealt külastas toonekurg jälle kord Kiisa Altsauna. Wiiu lootus, et taewataat annab temale ta kindla usu pärast Maltswetisse wähegi puhkust, teeb waese wabadikunaise peale woolawale sigiduseõnnistusele paarikski aastaks tõket, ei läinud täide. Küll ta oli selle eest palwetanud, küll oma wanameest waritsenud, et see piibu ja wiinaga ei ärataks jumala meelepaha — asjata! Paar nädalat enne jõulu, kõige kibedamal ketruse ajal, kus mõisa ja perenaise linu ja takku kogu saun täis oli, pidi Wiiu jätma töö seisma ja temale nii tuttawa haiguse sunnil sängi pugema. Ja nüüd tuli ilmsiks, kui wähe oli uus usk teda aidanud, kui wähe taewane isa ta palweid tähele pannud. Talle kingiti ühe wäntsiku asemel kaks korraga! Waewalt oli ühe oo-ää kuuldawaks saanud, kui teine teretas sellesama rahwuswahelise hüüdega isa ja ema, muudkui weidi madalama häälega. Sest see oli poiss, esimene aga tüdruk. Ja siis panid mõlemad oma torud hüürgama — poiss wiha pärast, sest et tüdruk temast teel oli ette tükkinud, tüdruk aga sellepärast, et ahne poiss tema eest nahka pani sellegi toidunatukese, mis ema ahtras, närtsinud rinnas weel leidus.

Isa ja ema aga — kummalgi wäike mässaja käel — wahtisid nõutult ja abitult teineteise otsa. Mis liig, see liig!

„See kõik tuleb sinu kurjawaimu piibust!" kisendas Wiiu nurgawoodist, ja palju ei puudunud, et ta oleks hüpanud asemelt ja klobinud waese wanamehe läbi.

Tõnis seisis norus peaga, nagu poleks ta südametunnistus tõepoolest mitte puhas. Ta waeneke näis olewat hinge põhjani põrutatud, et see suur mees seal kaugel ülewal, kellel oli walitseda maailma-täis inimesi ja taewatäis ingleid, mahti oli leidnud tähele panna tema põrmukese wäikesi, hoolega hoitud salapattusid. Oma alandlikkuses oli ta ikka arwanud, et ega jumal tunne Altsauna Tõnist, ja oma kelmuses oli ta juure lisanud: Ehk kuigi tunneb, ega ta näe teda kõigi nende teiste saunikute hulgas... Ja et teda ei nähtaks, puges ta ikka teiste wahele ja teiste selja taha.

Enda wabanduseks ei mõistnud mehike esimese ehmusega midagi mõjuwat ette tuua. Ainult kalli piibukese kaitseks tegi ta nõrga katse.

„Ei see piibust küll tule," arwas ta, „aga woata, Siku Matsi pulmas sai tilk wiina wõetud — sinu oma loaga — mäletad weel — — woata, see —"

„Wõi minu loaga — mis sa häbemata waletad!" kostis jälle koikust, mispeale wanamees reageeris rõhutud pominaga:

„No, woata nüüd, kuda sa kõik unustad!... Ise ütleb weel: No eks meki siis peale, kui nad nii wäga sunniwad — oled jo ristipoja pulmas!... Ja nüüd — nüüd olen mina üksi süüalune!"

Tõnis pööras näo nurga poole, ja Wiiu meelest oli, kui oleks wanamehe süles olewale pisikesele kisakõrile midagi põse peale kukkunud. Seepeale waikis ta. Ja nii tekkis piinlik-tumm waheaeg.

„Tõnis," ütles Wiiu wiimaks, „anna nüüd poiss minule ja wõta tüdruk."

Eide toonis oli midagi, mis tõstis taadi lõuga, mis ajas ta kössi wajunud turja sirgemaks.

Ta torkas poisi ema kaissu, wõttis tüdruku oma karedate, kondiste käte wahele ja toetas enese koiku serwale istuma.

Ja nüüd hoidis üks poissi, teine tüdrukut rinna wastu, ja nende silmad tunnistasid wäetikeste lihakarwa punawaid näokesi, mille seest paistsid tillukesed tähekesed sinise läikega nagu lina-õilmed, ja nende suude ümber winetas kummaline naeratus, millel ei olnud etteheitliku, süüdistawa mõrudusega enam midagi tegemist. Näis, nagu oleksid nad kahju asemel kasu saanud...

Ja nende ümber, sauna saiwipõranda aukude ja lohkude sees, püherdasid, roomasid, karjusid, kaklesid weel wiis niisugust elukat, kelle tekkimise pärast nad teineteist olid sõidelnud ja siunanud, ja neil kõigil olid ahned suud põigiti nina all ja saunarahwal nii wähe leiba warus.

„Tõnis, too hagu ahju, näe, poiss hakkab külma pärast luksuma."

„Tüdruk koa juba sinine näost."

Ja murelikult tõuseb taadike üles, sätib sinise tüdruku emale teise kaenlasse ja läheb õuest hagu tooma, et nad wäetid konnakesed ei jääks haigeks ja wiimaks weel — ei sureks...

Neid surmale anda ei täi neil ometi mitte, hoolimata sellest, et Maltswweti usk ka seda nende lootust pole täitnud, et taewataat annaks neile ühes näljaste wõtukatega ka nende wõrra rohkem leiba. —

Teine tähtis sündmus Kuglil oli Tõnu-Peetri Madise naisewõtmine.

Madis oli sunnitud teist korda abielluma.

Seda nõudis tema au, tema elukutse. Tema palwemeheline elukutse. Tema kombeline au. Tema kui korraliku, wiisaka, puhta inimese hea nimi.

Liikusid ju külas, wallas, pooles kihelkonnas laimujutud, suur usumees ja lugeja, prohwet Maltswweti agaram jünger ja abiline Tõnu-Peetri Madis elada sohisõpruses teise mehe naisega. See sündiwat usulise sõpruse warjawa waiba all.

Need jutud pidid waikima. Madis oli nende all juba küllalt kannatanud. Muidugi süütult. Need jutud pidid waikima ja igaüks pidi nägema, et nad on tühised. See jõle arwamine, mis Madise lugupidamist inimeste silmis nii wäga

alandas, mis oli toonud talle nii palju uneta öid, pidi saama kõigi silmade ees waleks. Igaüks pidi nägema, et Madis oli kiuslikn lori ohwriks saanud, igaüks, kes seda lori uskunud ja edasi kannud, pidi endale tunnistama, et ta on pattu teinud, et ta ausa inimese wastu ülekohtune olnud.

Madis tahtis olla korralik inimene pealaest jalatallani.

Temast ei pidanud keegi teadma ega arwama küünemusta wõrra paha.

Sellepärast wõttis ta naise.

Wõttis naise ilma armastuseta, ilma tungliwa tarwiduseta — oma seesmiste häälte wastu.

See pidi nõnda olema.

Ta pidi tooma ohwri.

See õnnelik, kelle walis waga palwemees enda au kaitsjaks ja eluseltsiliseks, oli Maasikmäe Mai, küpsemas eas peretütar naaberwallast.

Nad õppisid teineteist lähemalt tundma Madise lugemistundidel.

Mai torkas „Maltsweti abilisele" silma eriti suure usuinnuga. Kui teised naisterahwad alles pead kõigutasid ja ohkisid, walas tema juba palawaid pisaraid. Need weeresid tal nagu elawhõbeda-tilgad üle mõlemate põskede — kiiresti ja kuulmatult. Ta ei äganud ega nooskunud — kõik sündis wagusasti, hääletult, kees hingest allikana üles. See liigutas Madist. Ta pidas seda õigusega tõsiseks, alandlikuks, südame põhjast woolawaks wagaduseks. Mai istus wõi seisis peaaegu liikumata paigal, ta silm oli kõneleja suu küljes kinni ja pisarad jooksid. Missugusele palwepidajale poleks meeldinud see sügaw, anduw härdus. Ent Madis arwas pealegi weel märkawat, et Mai rippus nõndawiisi just *tema* suu küljes, et Maie pisarad woolasid just *tema* lugemisel nii ohtrasti ning palawalt. Ja see sundis teda lähenema sellele nii anduwale austajale.

Ilus ta ei olnud, ei mõistnud ka juttu ajada, tõendas ainult takka, mis teine eel rääkis. Aga sest polnud wiga. Selle

eest oli ta ausate, jumalakartlikkude ja kaunis jõukate wanemate lapsi, kelle Madis ise oli pööranud Maltswetí usku. Nõnda olid asjad kõik joones, tingimused igapidi päri — korralik mees abiellus korraliku neiuga. Kõik sündis, nagu kord ja kohus.

Ja nüüd wõis Madis oma kallima usudega, sellega, kes ei mõistnud teda mitte ainult südamega, wald ka peaga, wabalt läbi käia, ilma et ta au ja hea nimi kahju oleks kannatanud.

Päris siledasti ja ilma mingisuguse ärewuseta ei teostunud aga Madise naiming ometi mitte.

Krõõt näitas küüsi.

Õigust tal seks ei olnud, sest ta ei suutnud ette tuua ainustki sõna ega tegu, millega peremees oleks olnud tema wastu kohustatud ja seotud. Ta ise oli teinud endale nii suuri ning sügawaid lootusi, et ta tundis nagu pikse rabamist, kui Madis läks Maasikmäele kosja. Ja nüüd ei tunnud ta wiha ja ahastus enam piire. Esmalt sõimas ta püha mehe kõigi kuuldes armutult läbi, püüdis teda siis wäewallaga, hoides ust kinni ja tõrjudes Madist roobiga tagasi, sundida kosjakäiku katki jätma ja wiimaks langes põlwili tema jalge ette ning palus ristis kätel, et ta teda mitte maha ei jätaks, sest ta ei mõistwat ega suutwat elada ilma temata.

Peaaegu kahetses Madis juba, et ta pidi nii palawa armastuse ära põlgama, ja tal poleks Krõõda äraw õtmise wastu wist palju olnud, kui mitte jälle tema au ja hea nimi keelates wahele poleks astunud.

Krõõda õrn olek peremehe wastu, wanapiiga kõigile ilmutatud kindlad lootused, tema kiitlewad märguanded warstistest pulmadest jne. olid ilmalaste kurjadele keeltele asja annud juttudeks, kui käiks lesk mees oma truu ümmardaja juures wahel külge soendamas. Muidugi olid need jutud wiimati ka Madisele enesele kõrwu ulatunud ja ta otsus oli kohe kindel, teha mõistliku naisewõttega ühele kui teisele laimule korraga ots peale. Teadagi ei wõinud ta Krõõta Tõnu-Peetri pere-

naiseks teha, sest see oleks teotavat arvamust ainult kinnitanud. Küllap tal oli tüdrukuga ikka midagi tegemist, ega ta teda muidu hakanud koristama!, oleks siis umbusklik külasuu naernud.

Ja nõnda läks mõistlik mees, kui ta Kröõda küüsist pääses, Maasikmäele kosja. Küll jooksis Kröõt, unustades kõik oma neitsiliku au ja uhkuse, talle nuttes veel õueväravasse järgi ning tõotas teda naisena kümme korda hoolsamalt ja alandlikumalt ümmardada kui senini tüdrukuna, kuna ta laisa ja rumala Maiega jooksvat suisa õnnetusse — kuid kõik oli asjata. Ei mõjunud mehesse, kes oma head nime kõrgemaks pidas kui kõike muud maailmas, meelitused ega ähvardused.

Muidugi polnud Kröõdal enam asu Tõnu-Peetri katuse all, kui uus perenaine tõstis jala üle läve. Murtud süda kihutas ta võõrsile. Madisel ei olnud midagi selle vastu, et armuhaigust põdev piiga, kelle poolt tema maja ja abielu rahule mõndagi ohtu oli karta, poolel aastal lahkus teenistusest. Võitis ta tema asemele ju Maie kaks tugevat kätt. Ja nõnda kolis Kröõt Tõnu-Peetrilt ühe sugulase juure niikauaks „aplaagrisse", kui leidub mõni uus teenistusekoht. —

Kugli sündmustest äratas aga kõige suuremat tähelepanekut see sügav-õnnetu lugu, mis juhtus Lõhmuse talus varsti peale Tõnu-Peetri Madise pulmi.

Lõhmusel ei olnud enam peremeest.

Peremees istus varguse pärast vangis.

Peremehel polnud ka enam talu, sest see pidi lähemal jüripäeval teise kätte antama, ja paari kuu pärast oleks Taaveti perekond olnud peavarjuta, kui mitte Kiisa Mihkel tütrele ja ta lapsele varjupaika poleks pakkunud.

1858. aasta sügisel, mõni päev pärast seda, kui prohvet Maltsvet vangina külast läbi viidi, ühel laupäevaööl, olid vargad käinud kohalise mõisa aidas. Aida lukud leiti terved olevat, need osutusid avatuks järeletehtud võtmete või muukraua abil. Aidast oli ära viidud mõni seakints rukiste seest ja mõnda muud kraami.

Samal õhtul, enne wargust, sündis mõisa lähedal teine pahategu: junkru-Otu peksti waese omaks. Kolm wõi neli meest, näod tahmaga mustatud, piirasid karjamõisast koju ratsutawa junkru metsa wahel ümber, tõmbasid ta hobuse seljast maha ja andsid talle metsas pajuwemmaldega palja ihu peale korrapärase haagrehikeretäie, kusjuures üks mees istus peksetawa pea, teine jalgade peal.

Uleni werine, jäi junkur, kes sai lõppeks mõned head hoobid ka pähe, meelemõistuseta maha, nii et peksjatel aega küllalt oli jäljetult pimedusse kaduda. Enamasti käpuli roomates läks junkur, kui ta minestusest toibus, wiimaks koju, kuna peksjad ta hobuse kesteab kuhu olid kihutanud.

Junkru-Otu oli üks neist wihatud mõisasundijaist, kelle waljus pani teomehed ja waimud hirmu pärast wärisema, wiha pärast hambaid kiristama. Ise waga palwemees, üks wennastekoguduse agaramaist hoolekandjaist, ei tunnud ta oma igapäewases ametis kellegi wastu armu, ja keda ta enese kadakane kepp ei jaksanud parkida, selle saatis ta tuttawasse talli wahimehe witsakimpude alla. Et ta oli raswaläinud laisa opmani parem käsi, kes andis talle peaaegu piirita woli, siis kardeti teda palju rohkem kui opmanit ja parunit kokku, ehk küll wiimane kõiksugu rüütliwooruste poolest, mille all talupoeg ja tööline walasid higi ning werd, tolleaegseist mõisasakstest kuidagi maha ei jäänud ja esimene ainult oma ülemäärase laiskuse pärast igale poole nina ei pistnud ega nii sagedasti keppi ei wälgutanud, kui ta süda õigeks oleks pidanud.

Junkru-Otul polnud aimugi, kes teda peksis. Aratundmine oli pimeduse, meeste nõgiste nägude ja nende täielise suupidamise pärast wõimatu. Waenlasi aga, kes tema peale hammast wõisid ihuda, oli Otul teomeeste seas nii palju, et ta kellegi peale erilisel ei teadnud mõtelda, — olid nad ju kõik ta kadakat ja tema käsul wahimehe pajusid maitsta saanud, paljud tutwust teinud ka weel haagikohtunikkude witsade ja wemmaldega. Niisama wähe oli õelal, torm-uhkel junkrul

sõpru peremeeste ja popside seas, iseäranis nüüd, kus wallas leidus palju maltswette, kes teda mitte ainult kui waljut mõisasundijat ei sallinud, waid ka kui oma usu wihast waenlast wihkasid.

Nõnda jäi asjatuks kõik otsimine ning nuuskimine peksjate järele, kõik usutamine ning pitsitamine töörahwa ja talupoegade seas, ja wiimased naersid endale parastades pihku. Tagajärjeta jäi ühtlasi ka otsimine ning uurimine aidawarguse suhtes. Mõlemad roimad arwati kord ühendusse, kord lahutati nad kaheks kogemata ühe aja peale juhtunud teoks. Miks ei wõinud öösi olla aidas käinud needsamad mehed, kes peksid õhtul kuusikus junkrut? Sama hästi wõisid aga ühed junkrut peksta, teised aidas käia — kas teineteise teades wõi mitte. Igatahes ei toonud aga wabadikusaunade ja taluperede läbiotsimine, mida sooritas mõisapolitsei wallapolitsei abil wäga laialiselt ja põhjalikult, warastatud kraamist ei naha-äärekest ega tanguterakest ilmsile, ja nõnda jäi üks kui teine asi wiimaks soiku.

Korraga sündis midagi ootamatut.

Kewade poolt talwe 1859 kippus nälg Kugli küla elanikkudele ja nende loomadele kallale. Kibe toidupuudus oli siin küll igakewadine harilik nähis, aga nii suureks ei kaswanud häda mitte alati nagu tänawu, milles süüdi oli peaaegu täieline wiljaikaldus eelaastal.

Juba näärikuu lõpul elasid inimesed aina weest ja leiwast, loomad mädanenud ja sammaldunud katuseõlgedest. Magasi-ait oli tühi, nii et hiiredki kannatasid nälga. Ehk mis leib oli seegi, mida inimesed sõid! Puhas leib oli üldse tundmata; seda ei saanud jõukamgi talupoeg headelgi wilja-aastatel hamba alla. Wiljale pandi hulka nii rohkesti peeni aganaid, et möldril weskilael pikk hudi käes oli, millega ta aganatega segatud wiljaprahti kolust alla torkis. Leib sai must nagu wärske turwas wõi werikäkk, ja oli nii rabe, et pätsid labidal, kui neid ahju lükati, ära lagunesid ja tükikaupa üle ääre maha pudenesid. See oli tawaline leib. Häda-ajal, nagu tänawu,

jahwatati peaaegu selgeid aganaid, ja leib, mis suhu pisteti, oli nagu peenike kokkupressitud kuiw põhk, nii et ära mine tulega ligi, muidu läheb põlema. Nälginud lehmad, kes enam oma jõuga maast üles ei saanud, muidugi piima ei annud — lehmaks sai siis kaew, leiwakõrwaseks wesi. Liha polnud kõige jõukamail ammusest ajast enam majas; silkude ostmiseks puudus raha. Kust pidi talupoeg saamagi raha, kui ta seda, mis tal wahest müüa oleks olnudki, mõisa waljul keelul ei tohtinud müüa — ei heinauitu ega õlekõrt, puudest ja hagudest hoopis rääkimata, mida mõis, nagu ka loomi metsas ja kalu wees, omaks pidas. Ime oli, et talupojalt ka õhu eest, mida ta hingas, orjust ja abitegu ei nõutud!

Sel kurjal talwel, küünlapäewa ajal, sigines nüüd Lõhmuse talu aita korraga mitmesugust haruldast ning kallist toidukraami — kraami, mida ei olnud tolleaegse talupoja warakambrist muidu üldse leida wõi ainult harwasti mõne rikka juurest. Seal oli suur suitsetatud seakints, wäike kott puhast walget rukkijahu, märsitäis nisupüüli, paar karnitsat odratangu, pisut herneid ja ilusaid kollaseid ube; lõppeks weel kaust härjanahka.

Perenaine ehmus keeletuks, leides selle warakese aidast. Ta arwas enese und nägewat. Alt eile õhtu weel igast toidupoolisest tühi nagu kell, täna hommiku kelgukoorem mõisnikuwara sees! Ta pidi silmi hõõruma, et wiirastust ära peletada...

Kaua seisis ta üksinda aidas, wahtis ja püüdis mõtelda.

Taawet oli eile weskil käinud ja öösi hilja koju jõudnud. Weskile polnud tal midagi wiia, ta oli läinud möldrilt jahu laenama — ettewõte, mille täideminekule Anu oli kahtlaselt wastu waadanud. Ja nüüd oli ta niisuguse saagiga tagasi tulnud!

Pikkamisi hakkas Anu aimama, siis taipama. Et Taawet säherdust kraami möldri, kõrtsmiku ega kellegi muu käest ei laenanud — ostmiseks puudus tal raha —, see oli iseenesest kindel. Ta oli käinud wargil. Küsitawaks jäi ainult, kus. Ja

korraga torkas perenaisele pähe, et opman ja aidamees käisid sügisel, kui käidi mõisa aidas, külas just niisugust wargust, nagu see siin, taga otsimas, muu seas ka Lõhmusel. Nad kõnelesid seasinkidest, leiwajahust, püülist, nahast jne.

Perenaise wagas südames tardus iga weretilk hirmujäätiseks. Kahwatu nagu surnu, huuled sinised, kõigest kehast wärisedes, nii otsis ta mehe üles ja wiskas talle süüdistuse näkku.

Taawet oli joobnult koju tulnud ja juba hommiku wara peaparandust wõtnud. Raha tal ei olnud, aga wiina sai ta ikka. Kui Tihane enam wõlgu ei annud, siis oli meeste seas, kes tegid mõisas wiinaköögi-päewi, ikka neid, kes ei löönud palujatele januse suu peale.

„See on mõisa wara, mis sul aidas on!" hüüdis noorik kokkupitsitatud kurgust, kui ta heas wiinatujus olewa mehe oli kõrwale kutsunud.

„Mõisa wara neh," wastas Taawet täielise rahuga, kuna ta silmades süttis kiirgama kummaline kurjus ning salalik wiha naaskliotsade terawusel. „Mõisa wara on jo kõik, mis su silm näeb, mõisa wara oled sina ja olen mina. Kas siis maailmas on midagi, mis ei ole mõisa oma?"

„See on w a r g u s!" kähwatas karjatus naise nutwast hingest.

„Olgu wargus. Wargus on kõik... Kui kõik on mõisa oma, siis on ka kõik wargus, mis me suhu pistame... Inime tahab ometi süüa soada, kui ta peab elama, muidu ta ei jõua mõisa orjust teha... Woat' sulle wargus!"

Anu waatas ta otsa laial, jäätunud pilgul. Nii jõle, nii patune, nii langenud, nii hukkaläinud polnud see mees tema meelest weel kunagi olnud. Talle tuli meele hetk, kus Taawet esimest korda wargana tema ees oli seisnud. Siis ta oli kogelnud, silmad maha löönud, wärisenud, palunud — Anu oli näinud pigistatud, muljutud, horgi otsa aetud kurjategijat, kellest heldis ta meel, kelle õnnetusest nuttis werd ta süda. Ainult oma kinniwõtjaile oli ta trotslikult wastu astunud,

pea püsti, rind wäljas. Nüüd ta seisis nõnda ka oma naise hukkamõistwate, häbistawate silmade all.

Anu rinnast kääris ja kees üles midagi wõõrast, midagi, millel seal enne asu ei olnud, wähemalt selle inimese wastu mitte. Ja see tõusis tal kurku ja kurgust suhu ja wihises ning susises nagu mürgine gaas läbi hammaste wälja ühe ainsa põletawa, sööwa sõnana:

„Waras!"

Teine raputas pead. Raputas weel kord pead. Siis wihises tal ta terasekarwa naaskelsilmast, mis ta wastasel oli suust wihisenud:

„Ise waras!"

„Mina?"

„Sina!... Waras nagu iga waras!... Ega's wist wargus ole need püüd, pardid, tedred, hirwed, mis me wana nui sängi põhjas on mõisa metst mitu oastat toond ja mis sinu kurgust sama libedasti alla läksid kui minugi omast... Ega's ole wargus need kalad, mis mõisa järwest meie wõrku pugesid ja meie laual aurasid, sinu oma keedetud ja küpsetatud..."

„Need olid jumala linnud ja jumala kalad..."

Taaweti hambad awanesid laiale irwitusele.

„Aidas on jumala wili."

„Aga mõisa aidast warastud!"

„Linnud mõisa metst, kalad mõisa järwest warastud..."

Anu nihkus pooltuikuwa sammu tagasi, asjata nilpsasid ta wereta huuled sõnade järele.

„Ja warastud on me tarbepuud," irwitas Taawet armutult edasi, „need kallid saared ja tammed ja jalakad, ja nad on igapäe su silma all, ja sa ei niuksatagi..."

„Need on *mõisa* metst — need on jo *mõisa* metst — *toodud*... Mõisa metst toowad *kõik* —"

„Wõi *toodud* — nii kõlab kaunimalt — nagu wargale tuleb midagi toomata koju... Aga ei *tohi* tuua — kõik on mõisa oma — ja sellepärast on nad warastud..."

Naisel näis olewat tundmus, kui libiseks maa tal jalge alt ära. Ta najatas kambris, kus nad seisid wastastikku, poolistukile tühja kalja-astja weerele.

„Aga kust peab siis tarbepuud s o a m a —“ kogeles ta, jättes sõna pooleli.

„Seep see on — kust peab s o a m a!“ hakkas waras kähinal naerma, kuna wänge wiinalõhn paiskus naisele näkku. „Kust peab soama, kui kõik on mõisa oma? Taewast ei anta, moa pealt põle wõtta — mis muud kui warasta! Sellest jo jutt ongi! Sina aga ära tee rumalat wahet ja ää ütle: Seda wõid warastada, seda ei wõi mitte warastada. Kui juba warastad, siis warasta kõik, mis sul tarwis...“

„Aga mitte aidast luku tagant! Seda nuhtleb jumal.“

Taawet asus naise õlgadest kinni ja raputas teda.

„Wõta ometi mõistus pähe ja pea aru, mis sa reagid! Sul oli jo wanast üsna terane pea, — ega need palwenarrid sult siis weel wiimast arukübet ole wõt! Woata, mina olen lällis, aga ei aja niisukest putru suust nagu sina kaine peaga... Kui jumal wargust nuhtleb, siis ta nuhtleb iga wargust, ja kui ta, hea mees, lubab warastada, siis ta lubab kõike warastada. Ja ta lubab warastada...“

„Ei, ta keelab!“

„Ta l u b a b warastada!“ kordas Taawet hambaid kiristades. „Kui ta ei lubaks warastada, siis ta annaks nii palju, kui läheb elamiseks tarwis, aga kas ta annab? Ei. Ta laseb ühtesi istuda külla otsas, teisi imeda näljakäppa, ja tuleb ja toob nälgijatele pealekauba weel wiljaikaldusel!... Jumal l u b a b warastada, sest ega muidu k õ i k warastaks — k õ i k, naine! Wõi kas sakssad ei warasta? Kust nad on kõik soand, mis neil on? Meie käest. Meie käest on nad oma rikkuse warastand, ei, rööwind, ja rööwiwad meid iga päew weelgi. Nemad wõtawad meilt palju, meie näppame neilt wähe. Kõik on wargad, wõi wargaid põle olemaski. Kõik wõtawad, kust soawad, ja Lõhmuse Taawet wõtab koa, kust soab.“

Anu hoidis ristitatud käsi kramplikult suu ees, kuna ta suured silmad pärani aetult, haigutawalt, mõistmatult seda inimest eneste raami püüdsid mahutada, inimest, kes oma patu-uhkuses ja roimari kõwaduses nagu kalju tema ees seisis — süsimust, raudne, liikumatu.

„Ja nüüd mine, wõta aidast ja too lauale, mis seal on — see on meie..."

„See ei ole meie."

„See on m e i e!" kärgatas Taawet Lõhmus.

Nõnda polnud ta naise peale weel ilmaski kärgatanud.

Pikkamisi, madala, selge häälega, mis omas jääkülma metallikõla, hakkas Anu nüüd kõnelema:

„Ma ei täida sinu käsku. Ma olen ikke sinu sõna kuuland, sest sa oled minu mees, aga seekord ma ei kuula sinu sõna. Sinu käsk käib minu usu wasta. Minu usk on mulle püham kui sinu käsk, ja püham kui kõik käsud maa peal. Sa wõid mind kihutada minema, lüüa maha, kiskuda tükkideks — ma ei täida sinu käsku. Siin ma seisan — tee minuga, mis tahad."

Ta seisis sirgelt, rahulikult, hoopi ootawa julgusega mehe ees, kelle rusikas kord tõusis, aga ruttu jälle wajus.

„Tahad siis ennem nälga surra?"

„Ja."

„Ja tahad lasta koa teenijad nälga surra?"

„Ja."

„Aga kui need pole sellega rahul?"

„Nad on rahul."

„Aga kui mina pole rahul, et mu teenijad nälgiwad?"

„Siis anna neile ausat leiba. Warastatud leiba nad ei söö. Nad on minuga ühte usku."

Taawet lõi pea maha. Ta näis millegi üle mõtisklewat. Siis waatas naise otsa — läbitungiwa, südamesse ulatuwa pilguga — ja pööras talle sõna lausumata selja.

Toas pani ta kasuka selga, mütsi pähe, ja tõstes jalga üle läwe hüüdis kambri poole raske, pool-hoiatawa, pool-ähwardawa häälega:

„Ma söön oma leiba üksi!"

Ta seadis sammud sauna poole. Taskus kõlksus tal poolik pudel wiina.

Lõhmuse talu maa peal asus nüüd wäike saun, milles elas õnneliku naisemehena endine Kiisa sulane Jaan oma noore naise Triinuga, endise Kiisa tüdrukuga. Lõhmus ise oli neile, kui nad end waga Kiisa Mihkli usuikke alt päästsid ja tema teenistusest lahkusid, nõu annud ehitada tema maa peale saun, milleks mõis ei keelanud luba ega ehitusepuid — muidugi tubli orjuse wastu. Lõhmuse ja Jaani wahel oli sest saadik, kui wiimane oma wihamehele, Tibukännu Matsile, naha peale oli annud, soe sõprus tekkinud, mis omandas aegamööda seda kindlama sideme, et mõlemate waated ja arwamused nii usu- kui ilmlikkudes asjus hästi sobisid. Nende ühenduse loomulikuks kaasliikmeks oli muidugi ka Triinu, Jaani priske noorik, see tüseda, julge, terase loomuga naisterahwas, kelle kaine mõistus suutis sama wähe usuliialduse alla painduda kui ta eluwärsket meelt saunanaise waesusemured jõudsid maha rusuda.

Nende kolme seltsi heitusid weel, kuigi salamahti, Kiisa Mihkli poeg Mikk ja Kiisa Alltsauna wabadik Tõnis. Need pugesid, iseäranis wiimane, enamasti siis Lõhmuse sauna, kui nägijaid ligi ei olnud, kuna nad Lõhmusel wabamalt koos käisid, sest seal oli ju perenaine teenijatega seda usku, mida neile taheti peale sundida. Lõhmusel said nad siis kokku ka Seenepalu Andresega, kelle a u s a ilmalapsega, keda usklikud maltsawetid ta ilmliku meele pärast küll wihkasid, kelle külge nende hammas aga muidu ei hakanud. Seenepalu Andres kinkis oma sõpruse inimestele, kellel oli midagi peas wõi midagi põues. Ta armastas neid, kes wähem rääkisid, aga rohkem ütlesid, kelle sõnadel oli pea ja saba, kelle wasar käis naela pihta. Ja ta armastas neid, kellel oli sooja südamewerd, kelle

rinnast kerkis midagi wõltsimata inimlikku üles. Oma walliku kohta ei olnud ta iga kord isegi selgusel, andes waid südames tuntud ligitõmbele, mis tuli sääraselt isiku poolt, rahulise meelega järele, ja nii täieliselt, et teda selle isiku mõned kombelised nõrkused ja puudused sugugi ei eksitanud, seda wähem, et ta waatas sellistele nõrkustele ja puudustele ilma tawaliste eelarwamisteta. Sellel põhjenes talitaja sõprus Lõhmuse Taaweti ja kõigi teistega, kellega ta läbi käis. —

Longus päi lähenes Lõhmuse peremees wäikesele uuele saunale, mis kükitas nagu lumme jäänud riidake puid all lepiku serwal. Taaweti nägu oli tume, kaks sügawat kortsu seisid tal kulmude wahel ja taoti peatas ta sammu, et haudutwas mõttes wahtida lumehange, mille pani särama talwise päikese magneesiumitule-sarnane kahwatu paiste. Muljuw, südant ringi keeraw walu täitis korraga warga põue. Nagu aiateibad ja hoonete sarikad küünlakuu pakase käes raksusid, nii tundis Taawet oma hinges midagi kärisewat ning pragunewat; meeleldi oleks ta waljusti karjatanud ja see karjatus oleks kajanud nagu hoonete raksumine halastamata külma pitsitusel.

„Otsas!"

Selle sõnakesega, mis tal otsekui werine ohe kokkupitsitatud hammaste wahelt wälja tikkus, wäljendas ta kõik oma aimdused ja tundmused.

Ta oli paaril wiimasel aastal wargusest hoidunud, säärasest wargusest, mida ta kaaselanikkude õigusetunne pidas warguseks, kuritööks. Mõisa metsast warastas ta puid, mõisa kuhjadest heinu, mõisa rõukudest wilja, mõisa wäljalt kartuleid, nagu iga teine; mõisa metsas käis ta salaja linde laskmas, järwest kalu püüdmas, wiinaköögist wiina näppamas, nagu mitmed teisedki. Aga lukud oli ta rahule jätnud. Hoolimata kõigest hädast.

Lukud, riiwid ja aknatrellid oli ta rahule jätnud, sest iga kord, kui talle lähenes kiusatusemõte, kerkis talle silma ette hirmus pilt, kuidas ta oma noore naise ees oli seisnud, kui teda esimest korda tabati wõõra wara omanikuna. Waade, mis

Anu tema peale oli heitnud, see waade täis röögatawat walu, täis õgiwat ahastust, kerkis talle iga kord wapustawal selgusel silma ette, ja ta pistis põgenema iseenese ja oma wõrgutaja eest. Ta lükkas ühe plaani teise järele edasi, teadmata aja peale edasi.

Tagasi hoidis teda ka naise usuline uuestisünd, Anu saamine maltswetiks. See uus usk pani wõõra wara puutumise iseäranis kange wande alla. Missuguste silmadega pidi inimene, kelle hing elas ainult weel sellest waljust, julmast kombeusust, alles nüüd warga peale waatama! Taawet wärises selle peale mõteldes. Sest see naine oli, hoolimata kõigest, mis lahutas neid waimselt, tema kallim, tema ainus wara ilmas, ilma milleta ta ei tunnud oma elul wäärtust ega otstarwet olewat. Teda kaotada, teda weel rohkem kaotada ta ei suutnud.

Selle kartusega seltsis wahel weel teine, seltsis kartus, mis kadus ja ikka jälle tagasi tuli, mida ta ei uskunud, aga ikka jälle uskuma hakkas, mis kargas ta hingest wälja nagu wälgusäde, kustus ja hüppas uuesti üles — kartus, et naine läheb oma sõgeduses nii kaugele ja annab mehe karistawale seadusele wargana üles. Oli ju maltswetlaste seast leidunud isikuid, kes tunnistasid oma pahateod ise üles ja wiisid warastatud wara omanikule tagasi.

Taawet oli kiusatusele wastu pannud, kuni ta enam ei suutnud.

Juba sügisel seisis tal nälg ähwardawalt selgesti silma ees, temal ja paljudel teistel külas. Tühjad aidad, hagerikud ja lakad kõnelesid arusaadawat keelt. Midagi pidi sündima, wähemalt inimeste heaks. Küll püüdis ta salaküttimisega puudusele wastu töötada, käis oma saaki linnas rahaks tegemas, nõutas omale mõisa kartulikuhjadest ja mõisa rehest peksu ajal toidule pisut jätku. Kuid see kõik oli liiga wähene; kogumine ja korjamine pidi edasi kestma. Ja nõnda tärkas ta peas meelitawa, kutsuwa kiusatusena üles mõisa ait oma warandustega.

Wõrgutaw mõte edenes nõuks, nõu küpseks teoks. Teo kordasaatmist toetasid wiha ja wiin.

See mees wihkas hinge põhjast kõike, mis oli mõisas ja seisis mõisaga ühenduses.

Ta wihkas saksa ja tema sundijaid, wihkas seadusi ja käskusid, mis neilt tulid, wihkas orjust ja maksusid, mis mõis pani talupojale peale, wihkas rikkust ja wara, mis talupoja higi ja weri sinna ladusse kogus. See polnud ainult isiklik wiha — seks oli ta liiga suur ja sügaw — see oli wanematelt ebateadlikult päritud ja ise oma elust kuhjani täiendatud wägew klassiwiha. Silm silma wastu, hammas hamba wastu! Pured sa mind, siis hammustan ma sind. Nülid sa mind, siis kriimustan ma sind. Wõtad sa minult kõik, siis wõtan ma sinult, niipalju kui saan. Sina oled tugewam — saad rohkem, mina wäetim — lepin wähega. Aga ma ei jäta, mis wõin saada. Lõwi saagi kallale roomab ka uss...

Hoolimata uuest seadusest, mis pidi orjuse- ja maksukergendusi andma, lasti ka kohalises mõisas kõik wana wiisi edasi minna — jah, sügisel kuulutati koguni renditingimuste raskendusi, mis pidid lähemast jüripäewast peale maksma hakkama. Talupoegade härdatele palwetele olid paruni kõrwad kurdid. Teie peate! kostis igast tema sõnast raudsel waljusel wälja.

Seejuure tuli weel, et mõisas kestis maltswetlaste tagakiusamine sest saadik suurema hooga edasi, kui „Järwamaa waleprohwet" oli ahelates Riiga wiidud. Nagu teiste talude orjad, nii tulid ka Lõhmuse teenijad mõisast tihtipealegi kurtmisega koju, et junkru-Otu ja tema wõimu all olewad alamad sundijad teinud uue-usulistele ühel wõi teisel wiisil liiga, mis ulatus toorest narrimisest ja sõimamisest kuni meeletu peksmiseni. Mõni päew peale seda, kui Maltswet Kuglilt läbi wiidi, andis junkur Lõhmuse walmutüdrukule, elatanud inimesele, kepiga niisuguse hoobi pähe, et õnnetu sai õhtul ainult teomehe abiga koju.

Taavet vahutas vihast. Süütu Maltsveti vangistamine ja halastamata käterautamine oli ta juba enne seda vihasesse ärevusse ajanud, mille vastu ta viinast ohtu oli otsinud. Nüüd jooksis ta, käed rusikas, sauna Jaani poole ja küsis sellelt, kas tal on Triinu keretäis veel meeles.

„Meeles neh."

„Kas mäletad koa, mis ma sulle ütlesin, kui sa Tibukännu poisi olid tümaks teind? Ma ütlesin: Ä unusta — prohvusi on kaks! Timuka kest on veel terve. Kui sul abi tarvis, siis ütle aga... Näe, nüüd on minul abi tarvis... Ja Triinu keretäis on sul veel meeles..."

Jaan oli nõus. Kangelane ta ei olnud, aga Taaveti seltsis oli ta vähemalt mees. Ja siis tuli manu veel mõlemate sõber ja austaja — Kiisa Mikk. See oli kohe kangelane, kui kuulis õemehe nõu.

Peeti siis aru; plaan küpses parajasti, kui Lõhmusele midagi täiendavat meele tuli.

Üks tee, kaks asja.

Hakka nüüd junkru-näru pärast üksi suurt vaeva nägema.

Hoolimata viljaikaldusest on mõisa-aidas sügisel mõndagi, mida talupoeg õnnistatudki aastal näha ei saa.

Ja lukkudega saab Taavet, see meistermees, kergesti toime.

Nõu peeti kokku ning ka vaga Altsauna Tõnis, kes jumala ja Maltsvetiga oma kaksikute pärast, kes ilma leivakotita ilmale saadetud, riius oli, kutsuti appi. Ja kui pudelist küllalt julgust oli võetud, mindi ühel õhtul hästi ettevalmistatult tööle.

Töö õnnestus.

Junkru-Otu, kelle teed ja käigud olid teada, läks lõksu.

Paar tundi hiljemini, kui karistatud sundija ägas sängis ja mõisarahvas arutas sündmust ärevusega, käidi aidas ära. Tõnis, kes mängis varitseja ja veomehe osa, ajas Lõhmuse

hobuse peidupaigast aida ette ja kraam toimetati öö jooksul naaberwalda heade sõprade juure warjule. Kui uurimine ning otsimine oma külades lõpetatud, toodi saak koju ja jagati ära. Mikk, kes oma osaga midagi peale ei tohtinud hakata, annetas ta waesele Tõnisele, kes waewles oma seitsme wäntsikuga juba sügisest saadik püstinäljas. —

„Noh, õemees, mis sina siis siin norutad? Nägu mehel ees nagu kõntsatiik sügisese ilmaga!"

Raske käsi patsus Lõhmuse õlale, puskarine hingeaur käis talle põske mööda ninna.

„Ah, Mikk!" ärkas Taawet tusasest unest.

„Mikk neh."

„Wõi juba hommiku aegsasti — "

„Nagu sinagi... Pühapäe hommik... Eile õhta sai natuke kurja tehtud..."

„Poiss, sa hakkad mul päris jooma kohe..."

„Ega wähemalt läbi soa!"

Nad waatasid teineteise otsa ja naersid. Mõlemad olid wlinastunud. Nende punawatel, punsunud nägudel, nende raswaselt läikiwatel silmadel oli palju sarnasust. Lõhmus wahtis, wahtis ja raputas siis pead.

„Kuradi maltswetid!"

„Mis nad sulle tegid?"

„Mitte mulle — sulle."

„Mis mul wiga? Trimpan kas wõi nina siniseks!"

„Noja — sina trimpad, wanamees palwetab... Kuradi maltswetid!"

Ja kuna ta wõttis taskust pudeli, pani suu peale ja ulatas siis küdi pihku, uuris ta silm märja, närwlikult rändawa pilguga tugewaks noormeheks sirgunud naisewenna nägu, mille soniwa tumeduse muutsid wiinawaimud weider-rõõmsaks, irwitaw-lollakaks.

See hing oli teele sattunud, kust raske ümber pöörduda.

Mõlemad olid Jaani poole minekul.

Teineteisest kaelustawalt kinni hoides astusid nad sauna, kus nokitses wabadik oma noore naisega — wiimasel rinnalaps käel — laupäewa-õhtuse külma pudru kallal.

„Pea!" hüüdis Mikk ja tõmbas põuest wäikese puskaripudeli, kuna ta teise käega Jaani lusikast kinni haaras. „Ala tee pattu — wõta enne alust!"

Ja nüüd asusid kõik kolm kitsas saunakoopas haiswa lohutaja ümber kokku ja hakkasid mõtteid wahetama oma rõõmude ja murede üle.

„Mis — ta ei taha?"

„Ei taha — kas raiu wõi tükkideks!"

„Kurat, ma kägistan ta ära!"

„Ega ta siiski taha."

Mikk lõi rusikaga lauale, kuna tal ühes silmas põles wiha, teises nagu kaastundmus seltsimehe wastu.

„Saadana maltswetid! Rikuwad mõistliku inimese ära! Kui see nõnna paar oastat weel edasi kestab, siis wii kõik maltswetid hullumajasse."

„Aga mis sa's nüüd teed?"

„Söön ise."

„Ja teised?"

„Tahawad nälgida."

Üldine pearaputamine.

Noorik Triinu kahwatas korraga.

„Ega nad pöörased hakka ometi lobisema!"

Kõik waikisid. Lõhmus wahtis maha. Ruumist wärises midagi tontlikku läbi. Hall, tuhkur paiste heitus nagu tihe peen ämblikuwõrk inimeste ja asjade üle.

„Ei ma usu," kohmas wiimaks Taawet häälega, mis tuli nagu kaane alt.

Kuid see kägistatud meeleolu ei kestnud kaua. Wiin

päästis kurgud, rinnad, südamed jälle walla ja tunni aja pärast kostis Lõhmuse saunast rõõmus, muretu jutuwadin waheldumisi naeru ja laulujorutamisega.

Oli ju nälg mõneks päewaks eemale hurjutatud ja janukustutust jätkus pooleks päewaks. —

Kuna uues saunas pühitseti seda lustikat murepidu, külastas Lõhmuse perenaine Tõnu-Peetri talus oma armast usuwenda.

Ta wiibis seal paar tundi ja tuli äranutetud silmadega tagasi.

Neis silmades kiirgas nüüd midagi wägewat ja ühtlasi halastamatut. Seal oli ühendatud nagu märtrikangus murdja saagihimuga.

Pool tundi hiljemini sõitis Lõhmuse perenaine, wäike koormake reel, mõisa poole.

Tema usulise wastase saatusekell oli löönud.

Anu tegi, mida tema usk nõudis: Anu läks teostama prohwet Maltswweti õndsakstegewat õpetust.

... Ei, teda hukka saata ei tahtnud ta mitte. Ta uskus usu ja wagaduse imetegewat wõimu. Ta puges kõige oma hingega usuluulelisse eeldusesse, et tema tegu meeldib jumalale ja liigutab inimesi. Liigutab inimesi nõnda, et nad walawad halastusepisaraid, awawad suu armuheitmis-sõnadeks, sunniwad südame andeksandmis-tegudele.

... Ei, seda ei tee parun mitte! Ta on ju inimene. Kõik tema waljus sulab pehmuseks, tema kurjus härduseks. Ja kui ta ei austa usku, siis austab ta inimlikku woorust. Ja kui inimlik woorus teda ei pehmenda, siis ometi alandlik, põlwitaw palumine. Ta on ju inimene, kellel tuksub põues inimlik süda...

Ja Lõhmuse perenaine wiis wõõra wara oma aidast selle omanikule tagasi, nagu tema usk seda käskis prohweti suu kaudu. Lõhmuse perenaine läks mõisa ja andis oma mehe kurjategijana üles.

Püha hullus pühitses wõidupidu. Püha hullus lõi pillerkaari. Püha hullus katkestas sideme mehe ja naise wahel, lõi küüned inimlikku ajju, inimlikku südamesse ja jõi werd...

Parun ei saanud tükil ajal sõna suust. Ta wahtis peaaegu tiiraste pilkudega seda mustas riides kahwatunud naist, ja kui see langes tema ette põlwili, silitas ta oma pekist lõuga ja ütles wiimaks:

„Waata, waata — wõi sinu oma mees! Noh, see on hea, et sa tulid seda ütlema, ja weel parem, et sa tõid warguse tagasi."

Anu ütles ristis käsi tõstes:

„Ega paruni-härra talle kedagi tee? Ega paruni-härra teda kohtu kätte anna?"

„Kelle kätte siis?" wastas paruni-härra silmi suurendades. „Kelle kätte siis wargaid peab andma?"

„Armu, paruni-härra, armu!"

„Wargale armu? Anu, sa oled ometi mõistlik inimene — kuda wõib wargale armu anda?"

„Aga ma arwasin — ma lootsin — "

„Kuda sa seda wõisid loota? Eks sa tea, et on seadused, mis karistawad kurjategijat! Jah, oleks ta weel kuskilt mujalt warastanud, aga mõisast — mõisast oma armuliku härra wara! Kuda see wõib jääda karistamata!"

Parunile näikse lõbu tegewat, et nägus paluja triiglb tema sääri, tema reisi. Ta paneb oma tüma, walge sakskäe armulikult noorikule pähe, tatsutab heldelt tema põske, aga aru ei saa ta ometi mitte, kuidas kurjategija wõiks ilma karistuseta jääda. Kõik, mis ta wõib teha, on see, et ta kohtuhärradele tahab soowitada karistuse kergendamist — mitte rolmari enese, waid tema hea naise ning wigase lapse pärast.

Ja seega jumalaga! —

Weel samal õhtul on Lõhmuse peremees wang.

Tema äraandja on keeletu ja meeletu.

Seda ei kawatsenud ta hing ette näha.

Ta ei julge silmi tõsta selle kurjategija ees, kes seisab seotult tema ees ja sirutab käe jumalagajätmiseks — leplikult, täis andeksandvat suurust, täis kõrget, õilsat inimlikku heldust, täis kristlikku kaastundmust.

Ta ei ütle muud, kui: „Jää mulle naiseks!"

Siis ta viiakse meeste vahel ära.

Ja tema naisel pole ainust sõna temale kaasa anda, hoolimata kõigest jumalikust vagadusest mitte ainust trööstivat sõna!

Oma jõuetuses langeb ta põrandale kummuli.

Ja teised peavad ta üles tõstma.

10.

Puurilind.

Maailm täis walgust.

Seda jumalikku armastusewalgust, mis teeb inimesed suuremaks, kõrgemaks, paremaks. Seda sigitawat, sütitawat kirewalgust, mis ajab südamed pakitsema, üle woolama, mis lööb leeke soo ja soo wahele, sundides neid wastupanemata tõmbel ühinema.

Maailm täis armuwalgust.

Niikaugele kui ulatub silm, üles ja alla, edasi ja tagasi — löösk. Sulatis hõbedast ja kullast ja kõigest, mis särab.

Niikaugele kui ulatub silm — hiilgus. Siretis kalliskiwidest ja pärlidest ja kõigest, millel tuld ja sädemeid, ja kõigist wärwidest, mida seletab silm.

Lõhnad imbuwad wirwendawasse sinasse, lõhnad kõigest, mis sigib, tärkab, kaswab, elab. Magusad, mõrudad, wänged, wõluwad — lõbu, õnne, kiimalust soetawad. Metsawaik ja aasamesi ja mulla hingeõhk — nad sulawad pilweks, heljuwad tuulekese hellal heidutusel üle maa ja wee — loodus armatseb.

Kuis nad roomawad, hüppawad, jooksewad, lendawad, ujuwad — kõik see miljardi-perekond mitmekesiseid lapsi, kes sündinud ühe ema sülest.

Pulmad!

Armastuseõndsus!

Sigituselust!

Jumalik-magus õnnepõlw!

Uppumine ja eneseunustamine õndsas kaisutuses, rind rinna vastas, süda sulanud südamesse!

Ja Kiisa neid nii üksinda.

Ta vaatab ringi, ja äraräägimata igatsus täidab ta põue. Tuksuval südamel aimab ta seda õnnepõlve enda ümber, aimab seda nii selgesti ja vägevasti, et võib seda endale kujutleda oma himura luulevõimuga piltides täis värvihõõgu ja eluverd — et ta arvab seda ise kaasa elavat.

Aga ta kannatab puudust. Fantaasia ei toida nälgijat, nii suurt nälgijat nagu tema. Seks on ta liiga terve, seks voolab ta soontes liiga palju värsket, elupurskavat verd.

Mis aitab rauus vangile, et ta endale fantaseerib vabaduse luuleunelmas kõige meelitavamate, luhtavamate värvidega kuni tõe selguseni! Häda, kui ta unest ärkab! Sajakordsel raskusel langeb tõe kaine teadvus ta hingele, tuhatkordne näig ja janu tikuvad talle purevate kiskjatena kallale.

Kiisa neid ärkas ja karjatas näljavalu pärast. Kiisa neid ärkas ja karjatas vabadusepuuduse pärast. Hambaid kiristades hammustas ta meeletus vihas oma ahelaisse, lõi küüned sügavasti oma nälgivasse südamesse. Ja siis himutses, ihaldas, igatses oma hõõguvate meeltega edasi ja vajus uuesti unenägudesse täis petlikku sära.

Lõhnava laane poole, hauduva metsa poole!

Küla oli tal ammugi selja taga, see inetu küla täis haisvat viletsust, rumalust, hullust, kurjust. Seal ta mustas lepiku veerel oma madalate, tahmaste onnidega — nagu needemärk keset paradiislikku valgust. Kuis vihkas ta kõiki neid, kes elasid selles põrgu-aherwarres ja teda vangistasid, näljutasid, laskid januneda! Kuis vihkas ta praegusel hetkel oma isa, ema ning õde ja kõiki neid, kes mõtlesid nende ajudega, vaatasid nende silmadega, tallasid teda nende jalgadega!

Wanne neile!

Wanne neile timukaile, kellel ei olnud aru peas ega armu südames vaese lapse vastu, keda sunniti elu emaliku rinna asemel täis joovastavat piima tühja nisa imema!

Nurmel tantsis õhk ja õhus tantsisid tiiwustatud olendid pulmatantsu: Ja ristikheinast, tatrapõllult, hernest ja aasalt täis lille-elu imbus üles uimastawat nõidust. Ja siis tuli mets oma tiira, kaisutawa haudumisega, oma ahwatlewa, wõrgutawa waikusega. Elts jõi isukalt seda waigu-, samblaja puulõhnaga tiinestatud waikust, aga peatuma ei püsinud ta jääda, miski wedas teda edasi nagu allika aimdus janunewat hirwe. Ja kuuskede all, mille oksad rippusid täis halle habemeid, laotusid sammal-waibad, wärsked, läikiw-rohelised, nii et kahju mööda minna ilma nendel istumata.

Kuid Elts tõttas edasi.

Sinnapoole, kus mets läheb tihedamaks, kus tee poeb nagu looklew kangialune rohelise wõlwi alt läbi. Kuhu jalg teda wiis — seda ta ei teadnud. Ainult edasi! Tuksuwal südamel, pakitsewal hingel edasi kiimlewa teadmatuse poole! Peatuda, puhata, olla liikumata — juba mõte selle peale kiirendas ta põgenewat sammu.

Wahel ta peatus üürikeseks siiski, et ringi waadata, kuulatada, haista — nagu otsides kedagi. Ta kuulatas hinge pidades ja piilus läbi puude jahimehe kirglikult luurawa pilguga. Ta weripunased huuled, eluhimulised nagu ta suured ahned silmad, näisid iga kümne sammu pealt küsiwat: Kas siis weel ikka kedagi ei tule? Kas siis weel ikka midagi ei juhtu?

Kas siis tema weel ei tule?

Kes?

Tema!

Missugune tema?

Seepeale poleks ta teadnud wastust anda.

Ja ta rühkis piiludes ja kuulatades edasi, kõrge rind pingul lõhkemiseni, wägew tuksumine oimudes ja põues, ja kui ikka weel kedagi ei tulnud, hakkas ta teda hüüdma ...

See oli hõbedane hääl täis puhast, pehmet metallikõla, mis lõikas armastuseunes waikiwast metsast läbi ja heljus kaugelt eemalt kahandatud jõul tagasi. See oli hääl tungil

kutsuwast hingest täis magusat õrnust, hääl kutsuwast ja ühtlasi pakkuwast hingest.

„Tule — tule ruttu!"

Aga keegi ei tulnud.

Mets itsitas endale halli habemesse ja waikis.

Kiisa neid aga tõttas edasi.

Kuusikusse segines haljaid kaski, tüwed walged nagu lubjatud sambad, lehed läikiwad nagu õliga wõitud. Ja rohe-line kalew nende jalgel üle külwatud punaste, siniste ja wal-gete õitega.

Aga Eltseke ei nopi neid, ei punu neid pärjaks, et ehtida seega oma peakest. Ta tõttab neist üle, tallab neid maha, sest tal on rutt. Ta ei tarwitsegi ehtida oma peakest, — on see ju ehitud muidugi, ehitud kullapasimusega, mille ilu peale wõiks uhke olla mõni würstlik piiga.

„Tule — tule ruttu!"

Aga ta ei tule.

Ja edasi läheb kiire retk läbi rohelise templi, mööda hal-jaid wõlwialuseid, üle pehmete sametwaipade.

Kuid pea!

Hüüdjale tuleb wastus.

Kutsele tuleb täide.

Elts wõtab pihupesad kõrwadele abiks, seisatub ja kuu-latab. Metsast aga kostab pikaks lõngaks wenitatud helil:

„Uhuuu — ma tulen!... Metsapiiga — uhuuu — ma tulen!"

Metsapiiga ei mõista, kas tuleb hüüe ligidalt wõi kau-gelt. Ta näib tulewat ligidalt ja ühtlasi kaugelt.

Metsapiiga waatab ringi — kedagi pole näha. Mets haub ja armatseb. Hallid habemed ripuwad liikumatult, waik särab tardunud õnnepisaratena, lehed naeratawad neitsilisel lustiläikel, alt rohelisest sängist pilwitub üles sigiduse elulõhn, suruwad ja sumisewad parwed kõiksugu tiiwulisi elukaid, pea-wad kiirtekullas rahwapidu. Ainult töölistel pole aega pidutse-miseks, neil mustadel töölistel maas oksa- ja okkaprahis, kelle

sotsialistlikud riigid täis wirkuses kihawaid töötajaid kerkiwad nüride püramiididena kändude ja õõnestatud juurte najal üles.

„Metsapiiga — uhuuu!"

Kord kostab see ligidalt, kord kaugelt eemalt. Kord lähemast põõsast, kord tõrwaahju juurest. Kord puu otsast, kord maa alt.

Päris nõiatemp.

„Uhuuu — kes sa oleeed?"

„Uhuuu — see, keda hüüaaad!"

„Uhuuu — kus sa oleeed?"

„Uhuuu — eks sa otsiii!"

Metsapiiga wäristab pahaselt pead. Niisugune narrija! Niisugune ninapidiwedaja! Niisugune petlik sukkutaja!...

Äkitselt jooksewad tal hirmupinnud üle selgroo... See pole õige asi... Metsahaldjad!... Laanetondid!... Mõni linnuks, orawaks wõi põdraks moondatud inimene!... Mõni marduş, kooljas, kodukäija!...

Ja ta pistab jooksu nagu ehmunud hirw. Raod praksuwad tal jalge all, oksad witsutawad teda wastu nägu, okkad ja ohakad kriimustawad ta käsi...

Aga ta seisatub warsti jälle. Lagisew naer, mis kajab talle üleannetult järgi, paneb ta peatuma, sunnib teda tagasi waatama.

Ta kiljatab.

Põõsast wahib haldjas, haldjas pika halli habemega, wälkuwate silmadega, waluwate hammastega. Haldjas wõi härjapõlwlane. Sest ta on wäike. Habe ulatub tal wööni. Käed põlwini. Pea istub kaelata kõrgete terawate õlgade wahel. Nõnda wahib ta haljast sarapuu-põõsast nagu rohelise raami seest wälja, ja kübar on tal täis ämblikuwõrke, hõlmad ja sääred täis takjaid.

„Metsapiiga — näkineitsi — Murueide tütar, — ära kardaaa!"

Ta wiipab kätega ja hirnub naerda.

Põgeneja seisab nõutult. Nüüd, kus ta näeb teda oma silma ees, ei karda ta teda enam. Mis sihuke terwele, tugewale inimesele ikka wõib teha! Metsapiiga pole jänesepüks. Ta tunneb jõudu oma noortes liikmetes ja wetruwat wäledust. Aga mis teha? Kas jääda wõi minna?

„Mis sa must tahad?"

„Sa kutsusid mind."

„Sind mitte!"

Jah, keda siis? Näkineitsi jääb wastuse wõlgu. Sellepärast hakkab metsawaim talle lähenema.

Korraga taipab Kiisa neid kogu wiirastust, jookseb haldjale wastu, kisub tal halli sammalhabeme näolt, ja nüüd seisab habemeta härjapõlwlane ta ees, ja see härjapõlwlane on — küürakas rätsep Wikerpuur!

„Krants niisuke!" naerab Elts, aga selle hõbeheleda naeru hulka segineb nagu petetud lootuse tuska. „Krants niisuke oma narrimisega!"

Kõhurääkija tõmbas kübara peast, pani käe südame kohta, kummardas sügawasti ja ütles:

„Palun andeks, aulik näkineitsi! Aga ma kuulsin mitu korda hüütawat: ‚Aadu, tule rutuuu!' ja et ma ikke tulen, kui neiud mind kutsuwad, siis tulin nüüdki... Wõi kas mina poiss ei ole?"

Ta naeris, nii et ta walged, pikad orawahambad nähtawale tulid, aga ta pisukesed, terased silmakesed ei sobinud hästi selle naeruga. Neist wilkus korraks wargsi kiireke hammustawat kurbust wälja.

Metsapiiga riiwas teda mõtlewa, nagu mujal wiibiwa pilguga. Ta silm libises wigase mehikese kõhnast, kahmetust näost, ta suurest kongus ninast ja wäikesest karmist lõuahabemest kergesti üle, et siis tema õnnetu küüru peale peatuma jääda, mille ümmarik ots, sest et Aadu seisis neiu ees poolpõigiti, tükkis nagu jäme sarw riide alt wälja. Neiu waates ei olnud põlgust, aga seda enam wõis lugeda sealt kurtwat kahetsust.

Miks siis just see ja mitte keegi teine! hüüdis ta pettunud silm. Tema suu aga wastas poisi küsimusele:

„Miks mitte. Oled küll poiss. Aga kust sa siis tead, et kutsusin poissi?"

„No, taga parem," wastas Wikerpuur, „keda siis noor priske tüdruk niisuguse ilusa ilmaga metsas muud hüüab kui poissi!... Ütle aga nüüd ilusti ära, k e d a sa siis õieti hüüdsid! Ää karda, et edasi reagin."

„Hüüdsin, keda ma ei tunne," wastas Elts tõsiselt, soniwalt läikiwa pilguga. „Hüüdsin mõnd kauget wõõrast. Hüüdsin, k es ei kuule. Hüüdsin, kes ei tule."

Ja ise ohkas ja naeratas ühtaegu.

Wikerpuur waatas maha, näpp mõtlikult nina küljes.

„Ja, ma tean — o m a poistega sa suurt ei seltsi. Oled koa liiga hea nende jaoks..."

„Soo? Kas tõest'?" Ja miski nagu paitus puutus küüraka põske.

„Liiga hea neh. Sest kes seal Kuglil siis õieti on? Poisid nagu nahad. Sulle peaks keegi tõllaga järele tulema."

„Lobasuu!"

Ja Kiisa neid, kellel nii suur rutt oli olnud, jäi juttudes seisatuma. Ta silm wiibis peaaegu sooja pilguga Wikerpuuri kahmetul näol, ja mida kauemini ta tema peale waatas, seda elawamalt helkis isewärki säde ta silmaterades üles.

Wikerpuur laskus küljeli rohu peale.

„Waja natuke pühapäewa pühitseda. Kui lusti ja aega on — eks kükita koa natuke. Wõiksime kahekesi juttu ajada ilmaelust ja inimeste kurjusest... Aga ütle mulle nüüd kord, kuhu sa's õieti tahad minna. Teised kõik kiigel — sina kolad üksi metsas ringi."

Elts laskus esmalt põlwili, siis sättis enda korrapärast istuma, wiimaks heitus käsipõsekil kah küljeli.

„Wõi see esimene kord on, kus ma pühapäe metsas ringi kolan!" wastas ta üleskeewal mõrudusel, kuna ta oma pärlwalgete hammaste wahel krõmpsutas kanarpiku wart. „Eks

sa wõi arwata, et ma Kiisa Mihkli wangikojast pühapäegi paar tundi eemal himustan olla. Seal jääb jo hing kinni ja süda kuiwab rindu ära..."

„Ja kui soad wälja, siis pistad kohe metsa... Miks sa's nooremate hulka ei lähe?"

„Sinna ma ei tohi. Warsti on käsk järel: Tule ilmalaste seast ära, muidu —"

„Hakka wasta!"

„Hakkan wahel wasta koa. Aga kui kaua sa seda noomimist siis jõuad kuulata! Sind torgitakse nagu nõeltega hommikust õhtani. Muud kui anna jälle alla... Metsas aga, Aadu, metsas oled prii nagu lind. Metsas jookse niikaua, kui kukud löötsutades maha. Metsas ei saa sind ükski keelaja kätte."

„Kas tead, Elts, sul kuluks õige mehele minna!"

Neiu noori liikmeid läbistas tuksatus, nagu oleks neid mees puutunud, ja weri sööstis tal palawalt ja punawalt põske. Ta paisuwad huuled liikusid, ei ütelnud aga midagi. Ta pigistas silmad kinni ja pööras näo põletawa päikese poole.

„Sul kuluks mehele minna, siis peaseksid kloostrist wõi wangikojast, kus sa winddud, kord wälja... Tõepoolest, Elts."

„Aga kellele minna?" Elts lõi silmad jälle lahti, ja nende niiske sära sees ujus ahastus. „Isa ja ema ei anna mind muule kui mõne maltswetile — seda on nad jumalale wandunud ja mulle kinnitand, — keegi teine ei tohi jalga üle Kiisa läwe tõsta... Parem aga juba kaksijalu põrgusse!"

„No, ei tea, kui tuleks keegi aus ja tubli ja rikas ilmalaps, kelle sa ise wasta wõtaksid?... Eks nurumine aitaks koa..."

Elts raputas pead.

„Ennem sulab kiwi pehmeks, kui need järele annawad... Sa ei tea neid, sa ei puutu nendega igapäe kokku... Nad põle enam inimesed, nad on nagu kurjast waimust waewatud. Neile kas reagi midagi wõi ära reagi — kõik on nagu seinale. Neil põle ilmas muud enam kui nende hull usk. Ei liiguta

neid nutt ega palwe... Ma arwan, nad wõiksid mind rahulise südamega horgi ots' küpsetada, kui ma nende usule liiga teeks, ja ise laulaksid aukiituse-laulusi..."

Eltsel woolasid sõnad nagu kõrwetaw wedelik üle huulte — igas tilgas ujus lible tema hingest. Ta lõi käed ristamisi pea alla ja sirutas enese selili, kuna ta tumekuldsete ripsmete wahelt suured pisarad wälja tikkusid, pisarad, mis pidid olema mõrud nagu sapp.

Küürakas rätsep oli tumm ja tõsine. Ta silmitses laugude alt wargsi tüdruku õitswat nägu, mille õrnal, roosilisel kumal siretasid piisad nagu kastetilgad, ja kuna ta nõnda wahtis, ilmusid ta kahwatanud palgele wargsi suured punased täpid, ja ta waates algas kirjeldamatu wõitlus kõiksugu seesmiste wägede wahel.

Tükil ajal ei lausunud kumbki sõna. Neid nuttis ja noormees kuiwatas waimus ta pisaraid. Äkitselt pöördis neid jälle noormehe poole, lõi pilgu talle silma, nägi ta waadet täis mõistatuslikku wõitlust ja kiskus silmad nagu plahwataval hämmastusel pärani. Ta suugi jäi, näidates kaht kumawat hammasterida, pool-ammuli.

See kestis ainult silmapilgu. Siis langes loor, kuigi läbipaistew loor, kummagi näo ja pilgu ette. Läbipaistew oli eriti neiu loor.

Ebateadlikult nihkus Elts mehele lähemale. Ta tegi. kui waataks mujale, säraw sina ta laugude all puges aga piidlemisi ja uurimisi ikka jälle seltsilise peale. Ja ses pilgus lõi lõõmama naislik iha, see loodusejõuline sisetung, mis unustab waliku, mis lepib teise soo lähedusega igal kujul, mis sundis Eltsele arwamise peale: Miks mitte tema? Kas ta mees ei ole?... Ja korraga leidis ta, et Aadu ei ole sugugi nii näotu poiss, et tal on üsna korrapärane nägu, selged terased silmad, mõnus tark nägu, reipad wurrud moka peal, punane suu... Isegi ta suur, kongus nina, mille pärast teda muidu pilgati, oli äkki meeldiw — nii julge ja mehine... Ja ta nihkus mehele weel lähemale ja naeratas talle wastu, ilma

et ta ise oleks teadnud, et ta seda tegi. Ja ta naeratas nii kiusatuslikult, et Aadu Wikerpuur wärinat, mis ta liikmeist kuuma joana läbi woolas, niisama wähe suutis warjata kui kuuma werelainet, mis uhtus tal südamest palgesse...

Ja mets waritses muheldes, täis kiimalust, ja wahtis põnewusega, täis õnnelikku uudishimu. Õhk oli raske, halwaw ja uimastaw nagu oopiumijoowastus, ja midagi laiska, wedelewat, hooletut roomas inimeste soontest läbi, magus ja lõbus nagu kangesti keelatud patt...

Kuid korraga põrkas neid tagasi. Metsast kostis püssipauk, ja Eltse silm oli Aadu küüra puutunud...

Elts raputas ennast, sirutas surnud liikmeid ja nühkis käega otsaesi... Tema liigutused puhusid mehe peale wilu õhku, nende wahele sigines nägematu, aga selgesti tunduw wari...

Metsast kostis teine pauk. Elts hüppas püsti.

„Ma pean minema," kangutas ta sõnad nagu wajutise alt wälja ja naeratas. „Ma pean nüüd minema..."

Ja kui käis seepeale kolmas pauk, kadus ta, weel kord naeratades, lähemasse tihnikusse nagu wiirastus, nagu unelm ärkaja peast. Ja ainult tema naeratus, see äraandlik, julm naeratus jäi waese wigase mehikese põsele tantsima nagu külm tuulelehk...

Kui ta märkab, et temale ei tulda järgi, ei rutta neid enam rahutult, waid pöördib padrikust wälja ja jalutab aeglaselt, luusiwate sammudega läbi metsa — käänates suunda kord sinna, kord tänna, kuis tee wabam ja waade kaugem.

Wiimase paugu kaja wäriseb weel nagu surew ohe läbi laane.

Üks lind karjatab paar korda kaugel eemal ja waikib.

Kuusest kuuske lendab punasabaline oraw pika ujuwa hüppega ja naerab kurgu põhjast pitsitatud salalise kudrutusega.

Hall jänes lippab, tehes suuri kaari, läbi põõsastiku kuulmatul, nagu mahapuutumata sammul, ja kaob korraga nagu maa põhja.

Sarapikus lööb ööbik luksuma, jätab aga viisi äkitselt katki, nagu oleks tal noot eest ära võetud.

Suur must mõtus istub männi otsas nagu kirikupapp kantslis. Ta tõstab vahel tiibu nagu kirikupapp käsi, ei tõuse aga lendu, kui tüdruk tast eemalt möödub.

Mesilased, herilased, kärbsed, parmud sihivad üks-teisest läbi, nii et nendest teedest jääb õhku kihav võrk.

Kägu kukub, teine vastab. Oma laulule saadavad nad vallatu kädistuse järgi, mis kajab nagu kuivanud raagude murdmine.

Parv tetri tõuseb põrinal põõsast ja kaob nagu hall rahepilveke lähemasse tihnikusse.

Suur must ronk ujub peaaegu liikumata tiivul üle latvade; ta lühike, kuiv kraaksumine kõlab nagu roostetanud laeva-ahela ragin.

Kõigest sellest ei kuule ega näe Kiisa neid midagi. Ta lentsib edasi, pea täis mõtteid ja siiski ilma kujuka mõtteta, süda täis tundeid ja siiski ilma selgema tundeta.

Korraga jääb mets seisatuma, tehes enda sūles ruumi väikesele ümmargusele aasalagendikule, mille keskelt allikas välja keeb ja kitsa, nirisева oja kaudu oma märjukest eemale hoovab. Sügav-roheline, rammus rohi katab lätte kaldaid, üle külvatud lilledega nagu iga karva sädemetega.

Metsa serval seisab vana pikaleheline hiiglapaju nagu tulba otsa tehtud kõrkjakuhi. Ta heidab laia ja tihedat varju. Puu alune on kaetud halja muru ja pehme kollaka samblaga, millest jooksevad paju jämedad juured nagu vägevad voolmed igasse külge laiali.

Paik meeldib Kiisa neiule, ja ta on nii väsinud. Lõdvalt laseb ta oma suured, tugevad, tervisest paisuvad liikmed maha, toetab pärjata pea puu jämedamale juurele ja suleb silmad naeratava haigutamisel. Paar minutit liigutab veel suud, käsi ajab põselt mõnd kärbest, puus otsib paremat paika — siis ta puhkab liigutamata, kõrge rind hakkab korrapäraselt tõusma ja poolavatud suust puhub hingeõhk nohinal välja.

Waheft pool tundi on möödunud.

Äkitselt tukksatab magaja keha kokku, kaks segaſt, kohkunud silma lööwad lahti ja suust puhkeb karjatus. Keegi tõmbab oma käe neiu pahema rinna küljest tagasi.

Elts wahib wõõrasse mehenäkku. Sellest näost kiirgawad kaks himuralt põlewat silma, punawad tärkawate wurruuitude alt kaks ahnet huult ning silmadest suu-äärteni ulatub kramplik, õhetaw kiimalusenaeratus, mis annab kogu näole peaaegu werehimulise ilme.

Kiisa neid kähwatab istukile. Wõõras mees kükitab teise põlwe peal tema ees.

Mees kannab rohekashalli jahikuube, rohelist, kõwera mõtusesulega ehitud kitsast kübarat, läikiwaid lakksäärtega saapaid ja külje peal jahitaskut, mille wõrgust paistawad läbi lindude mustad ja hallid suled. Püssi on ta paju tüwe najale toetanud.

Nad wahiwad teineteisele natuke aega silma. Tüdruku meelest on, kui oleks ta seda noort, peent poisinägu juba enne näinud — mitte just seda, aga umbes niisugust. Ta unine aju peab wälgukiirusel aru, kus ja millal. Enne kui ta jõuab selgusele, nihkub noormees talle weel lähemale, hakkab tema walgest, lihawast lõuast paitawalt kinni ja naerab naeru, millesse püütakse peita wärisewat ärewust.

„No, kas oli hea uni ka?... Ma waatan, waatan — ilus tüdruk magab puu all — mis muud kui katsuma!... Mis on su nimi?"

Ta rääkis wenitatud, hooletult moka otsalt pillatud keelt saksiku rõhu ja sõnade pitsitamisega. Pahema käe oli toetanud puusa ja kübara lükanud kuklasse; näilikult püüdis ta seega külmawerelist rahu lasta wälja paista.

Elts jättis küsimuse esiotsa wastamata. Ta wõitles weel kohkunud umbusuga. Siis tikkus tal weri korraga põske, kirju segadus pani ta pilgu wirwendama, ta tahtis hüpata püsti. Aga wõõras surus ta puusapidi maha tagasi.

„Ära karda — ega ma sind hammusta!" naeris ta

liialdatud lõbul. „Ma ei tee sulle mitte midagi paha... Ütle ometi, mis su nimi on.“

„Elts.“

„Kust wallast?“

„Siitsamast.“

„Mis? Minu omast wallast! Ja ma ei teagi, et minu wallas on nii ilus tüdruk?“ Ning noormehe lõuaotsast silmanurkadeni ronis magus, rasiwane juga, mis andis ta näole liha nägewa näljase himupaiste. „Kust perest?“ lisas ta kasiwaiwal põnewusel juure.

„Kiisalt.“

„Kiisalt? Kas peretütar wõi tüdruk?“

„Peretütar.“

„Wõi Kiisalt!... Seal elada ju maltsiwetid. Kas sina ka oled maltsiwet?“

Elts wäristas pead. Ta põsed hõõgusid. Noormehe nägu paistis talle nagu läbi punase warju silma. Ja korraga tundis ta seda nägu, tundis seda pead. Ta oli teda näinud waid teiste katete all, kõige wiimaks wäikese rohelise mütsi all. Ja nüüd tuli talle meele, et nende mõisa noorhärra, keda ta mitmel ajal, nooremalt ja wanemalt, oli juhtunud nägema, oli praegu „tudent“.

„Wõi mitte? Aga kust see siis tuleb? Wanemad on maltsiwetid, Kiisa Mihkel koguni suur palwetegija, ja tütar mitte maltsiwet?“

„Ma — ma ei taha...“

„No, see on ka õige... Sihuke ilus ja paks ja tüma tüdruk ei wõi ometi nii rumal olla... Need ju päris hullud. Teewad tükka, et naera lõhki... Aga miks sa oled siis hallis riides? Mitte punast pärgagi peas. Must rätik, must põll... Kas leinad wõi — wõi oled ometi maltsiwet?“

Elts laskis silmad käia oma kuriwa wälimuse üle, mis seisis suiwise wärwisäraga tema ümber ja ta enese õitsiwa nooruse ning iluga nii suures wastuolus, ja nähwas häbi ja mõrudusega:

„See on isa-ema käsk. Muid riideid mul ei ole."

„Oh sa waene! Ja tahaksid hea meelega käia ilusti riides?"

Tüdruk pitsitas huuled kokku.

„No muidugi — sinusugune kena — sinusugune pagana kena laps!"

Ja noor parun jäi õiglase imestuse ja otsekohese kaastundega ta otsa wahtima, pilguga, mis paiskas tüdrukule kuuma ja äraräägimata lõbusa woolu südamepõhja.

Korraga lõi Elts silmad laialt ja särawalt noormehe otsa. See waade tuli nagu plahwatus lõhkemiseni paisunud hingest. Ja noormees tundis plahwatuse kuuma õhku endale wastu nägu lööwat.

Pilguke aega wahtisid nad teineteisele tummalt, imewalt silma, siis sirgus paruni käsi wälja, asus neiu kõrgest rinnast ahnelt kinni ja pigistas seda.

Kuid see oli wägiwald. See oli omawoliline wõtmine, mitte kosiw kutsumine. Ja see sähwatas neitsile ta puhtasse hingesse. Tugewa tõukega wabastas ta enese pealetikkuja toorest käest ja hüppas püsti. Ta silmast wälkus meelepaha. Sõna lausumata tahtis ta jõhkrale puutujale selja pöörata.

„Elts, jää paigale!"

Ka parun oli tõusnud jalule. Toon, millega ta seda ütles, oli lepitaw, peaaegu paluw. Ta hakkas plika õlast kinni ja pööras ta ettewaatliku tõmbega täiel kehal enda poole ümber.

„Ära nüüd kohe jookse — ega ma siis paha pärast — see tuli nii kogemata — — kes siis tohib nii turtsakas ja pirtsakas olla!"

„Mis noorhärra siis minust tahawad?"

„Tahan sinuga paar sõna juttu ajada... Ole mõistlik laps ja istu seie puu alla jälle maha — seie minu juure... Kas istud?"

Parun hoidis külatüdruku karedat, päewatunud kätt oma luuwalges, siidpehmes pihus, ja Eltsel oli tundmus, kui ümb-

ritsekš ta sõrmi soe, õrn, libe madu. Aga ta ei wabastanud neid oma sõrmi sellest kaelustusest, ta tundis sest salahirmu kõrwal wastupanemata lõbu, isewärki uimastawat nõidust. Ja ta laskis enese kättpidi maha wedada rohu peale, wõttis istet sakka põlwede wastus ja jäi laial, kuiwal pilgul tunnistamisi ta otsa wahtima.

See oli mees.

See oli mees, nagu Elts teda enesele kujutles. Ta oli terwe. Ta oli tugew. Ta oli noor. Ta oli ilus.

See oli mees, kellel polnud wiga küljes, kelle kogust ja kujust wõis silm üle käia, ilma puuduste ja näotuste wastu põrkamata.

Eltsel surises weri südamest soontesse, soontest pähe ja peast tormiliselt jälle südamesse tagasi.

„Sa ole mõistlik, Elts, ma wõiksin sulle ehk kuidagi head teha... Ma olen helde härra ja teen hea meelega head... Kas soowiksid — no, ütleme — mõnda ilusat riiet? Wõi siidrätikut? Wõi ilusat suurt hõbesõlge?... Ka mitu rida helmeid ja hulga rublatükke wõid saada... Ma pole mitte ihnus härra, Elts."

Tüdruku suu ümber lõi üleshelkiwa sära kannul kohe kurblik kibedus tukksuma.

„Tänan noorhärrat. Aga mis ma niisuguste asjadega peaksin peale hakkama? Näidata ei tohi ma neid ometi kellelegi."

„Ah soo — wanemad ei luba... Õige küll: maltswetid on jo hullud..."

Noorhärra laskis enese küünarnuki najale küljekile ja näis kiiresti nõu otsiwat. Siis ta lõi endale kahe esimese näpuga wastu otsaesi ja leitud mõte laotas ta näo üle kawalrõõmsa naerupaiste.

„Elts, pagana pihta, mispärast siis sinusugune ilus tüdruk hallitab külas wanemate juures! Tule mõisa teenima!"

Tüdruku silmast sähwatas helk, mis ilmutas, et mõte tuli

mõttele wastu, et kutse jooksis kokku soowiga. Ja lapselik-õiglaselt wastas ta:

„Ma tahtsin noorhärrasid just hakata paluma, et noorhärrad soowitaksid mulle sakste juure koha. Ma paneksin kas wõi salaja kodunt tulema, kui aga sest põrgust peaseksin."

Sel hetkel kajas eemalt metsast imelik heli, mis sundis mõlemaid kuulatades üles waatama. Oli, nagu hüüaks tormilind, oli, nagu röögataks põder, oli ka, nagu karjataks inimene. Kumbki ei mõistnud seda poolägawat, poolpaluwat, poolhoiatawat häält endale seletada, ja kumbki jõudis wiimaks rahustawale otsusele, et kõrw oli teda kuidagi petnud.

„No waata, seda head wõiksin sulle teha! Ma tahan su põrgust peasta." Ja noormees hakkas tüdruku jämeda, lihawa põlwe ümbert tugewal pigistusel kinni.

Elts ei pannud seda tähele. Ta nägu lõkendas ja silmad waatasid ärewal põnewusel lahkele saksale näkku.

„Aga kas mõisas on siis kohta?"

„Kui ei ole, siis teeme."

„Kuda siis?"

„Noh, kihutame ühe eest ära."

Ja noor parun naeris tüdruku ennatust, kellel polnud meeles, et saksa käes on kõik wõimalik!

„Seda ma ei tahaks, et saksad minu pärast kedagi hakkaksid lahti laskma," tähendas Elts wähese mõtlemise järel tõsiselt ja aralt. „Ma parem ootan weel, kuni keegi läheb ise ära, — wõi ehk noorhärrad teaksid juhatada mulle koha kuhugi teise mõisa?"

„Kuule, Elts, jäta see kõik minu hooleks ja tule aga mõisa, kui sulle käsk tuuakse." Seejuures nihkus üliõpilase käsi tüdruku põlwelt paitades ja pitsitades ülespoole. „Ma pole oma toatüdrukuga juba ammugi enam rahul, — läheb teine wanaks ja kondiseks, lõugab ka juba wastagi. Sinusugust, Elts, on mulle hädapärast waja..."

„Kas siis noorhärradele tüdrukuks?..." Ja Eltse liikmeist käis läbi nagu kohkumise wapustus.

„Minule muidugi — kellele siis? Kas arwad siis, et ma annan su teistele?"

Noore paruni pikad, läikiw-walged hambad tulid punaste huulte wahelt wälkudes nähtawale ja ta nägu ning terawe pea sarnanes silmapilgul liha kallale asuwa kassi omaga.

„Aga noorhärrad on jo kodust palju aega ära?"

„Ja, ma lähen sügise jälle Tartu ja tulen jõuluks koju. Aga sest pole wiga — ega ma sind sellepärast lahti lase. Sa oled siis teiste teenijatele niikaua abiks, kui ma tagasi tulen, ja tulewa kewadest saadik jään päriselt siia — siis olen studeerimisega walmis."

Tüdruku põsed hõõgusid rõõmlikku ärewust wälja, siiski ohkas ta rind äkitselt.

„Ei tea, mis isa-ema ütlewad!"

„Mis neil siis ütelda on!"

„Ehk ei lase."

„Kuda nemad wõiwad keelata?" Noor parun ajas silmad suureks ja kulmukarwad üles. „Kuda nemad wõiwad keelata, kui mõisast tuleb käsk?!"

Õige küll, keelata nad ei wõinud, kui mõisast tuleb käsk, ja Elts oli ju isegi wõimalikuks arwanud kodust sel wiisil pääseda. Aga ta süda läks siiski raskeks — talle tuli meele wõitlus, mis lahkumise eel tingimata pidi süttima, sest Kiisa Mihklil oli kahel põhjusel raske tütart majast saata: esiteks oli tal teda kui tugewat tööjõudu majapidamises wäga tarwis ja teiseks pidi ta tema hinge eest wärisema: kes teab, mis tüdrukust kurjas ilmas saab, kui ta ei seisa enam wanemate usulise walwe all!

„Kui see nüüd kõik nõnna läheb, nagu aulikud noorhärrad lubawad, ja ma tänan noorhärrasid wäga koha eest ja tahan ikka truu teenija olla — —" Elts hakkas lapselikult punastades kogelema ja „noorhärrad" katsusid armulikult tema puusa; siis aga wõttis neid uut hoogu ja lõpetas oma palwe: „Kui mulle siis mõisast saadetakse sõna, et tulgu ma teenima, ja isale käsk, et lasku mind minna — ärgu siis noorhärrad

jumala pärast enne ega pärast kellelegi hingaku, et meie seda metsas kokku olime reakind, ja et ma noorhärrasid koha pärast palusin, ja et ma ülepea sellest midagi ette teadsin. Sest kui isa soaks seda kuulda, ei mul siis ole head oodata, — ei tea, mis teeb, enne kui mind laseb minna. Wõib olla, ehk uputab mu ennem kaewu ära, kui laseb mõisa minna."

Noor parun tõotas kõik teha, mida Elts soowis, — ta oli ju nii hea härra. Ja täis lahkust ja heldust lõi ta käe külatüdruku piha ümber ja sirutas sõrmed ta kaenla alt nii kaugele, et nende otsad puutusid Eltse heljuwat rinda.

„Meie kaubad on siis koos," ütles ta, kuna ta alumine paks huul wärises, „nüüd anna mulle selle peale ka ilus, magus musu."

See oli jälle ennem palwe kui nõue, ehk küll kerge naljatooni taha warjatud. Terane taju näis noorele rüütlile ütlewat, et ta kohmaka üleannetusega oma asja ei tohi rikkuda, et ta jõuab siin wiisakusega kaugemale kui hoolimatusega.

Elts punastus juuste juurteni. Ta laskis oma pikad warjukad ripsmed silmade ette ja ta rinda, mida noormehe sõrmed puutusid, kergitas wärisew tõus. Tal ei näinud palju selle wastu olewat, et noormees surus teda oma külje wastu, ja ka tema palwe täitmise wastu ei suutnud ta muud kuuldawale tuua, kui tühise pealiskaudse naljatuse:

„Ega paruni-härrad ometi külatüdruku musu taha!"

Aga paruni-härrad tahtsid. Nad olid linnas wärwitud huultega libusidki suudelnud, miks siis ei kõlwanud puhas süütu külatüdruk, kui seda lõbu keegi ei näe ega tea.

Aga sel hetkel, kui nad tõmbasid noorusetuhinaga külatüdruku kaenlasse, muljusid tema paisuwat rinda oma külje wastu ja tahtsid suruda oma ahnet suud tema maasikpunastele huultele, kostis metsast jälle see mõistatuslik hääl, seekord lõikawalt, piitsutawalt, ulguwalt nagu aurulaewa hädawile.

Nad kähwasid teineteisest lahku ja jäid kohkunult kuulatama. Paruni kulmude wahe tõmbus kortsu ja hammaste all sisises wandesõna. Pahaselt raputas ta pead. Ta oli

seda pahasem, et ta imelikku kiljatust ka nüüdki weel ei mõistnud seletada. Ümberringi polnud ainustki elawat hinge näha — ei inimest, ei looma, ei linnukestki oksal.

Elts hüppas püsti.

„Ma pean nüüd minema, paruni-härrad!“

Neiu tiiru piiluwad arad silmad ilmutasid ta rahutust, mille põhjus ei seisnud wist ebausust kaugel.

Kuid noor parun wõitis oma julguse ja rahu ruttu tagasi. Mis see ikka wõis olla! Mis wõis temal, selle maa ja metsa omanikul, oma wägewuses karta olla! Ja ta häbenes weidi, et ta oli käed tüdruku küljest wallandanud.

„Ära mine weel, Elts. Wiidame weel kahekesi aega.“

„Keegi wõiks näha.“

„Tühja kah! Tule seie!“

„Ei, paruni-härrad, maha ma enam ei istu.“

„Siis lähme edasi.“

„Kuhu siis?“

„Teise kohta.“

Ja ta hüppas üles, hakkas tüdruku käsiwarrest kinni ja talutas pooltõrkuwat tihedama metsa poole, kus lepa- ja sarapuu-põõsad, noored kuused ja kased ühinesid läbipaistmata padrikuks.

Nad kõndisid esmalt pikkamisi, külg külje wastu pigistatud, siis kiirendasid sammu, mida lähemale nad jõudsid tihnikule, ja hakkasid wiimaks jooksma, sest uuesti, juba kolmat korda, kajas wõõrik kisa neile kõrwa.

Aga näha ei olnud midagi. Ja neil oli teineteisega nii wäga, nii sügawasti tegemist, et nad ei jäänud enam wahtima ega kuulatama, waid rühkisid edasi, ikka kaugemale rohelise tihedusse sisse, halja peidupaiga soppi.

Põsk surus end põse wastu, suu suu ligemale, nende kuum hingeõhk sulas kokku, nende südamete tuksumine kaswas ühte, nende weri woolas nagu ühistes soontes maruselt ringi...

Korraga astusid nad nagu koopa suust sisse. Rohekas widewik wõttis neid wastu. Mahawajutatud sõnajalad ja kõrwalepööratud lepaoksad sirgusid nende järel jälle kokku, jättes lahti ainult wäikese awanduse otsekui naeratawa suu. Ja nad olid üksinda selles salapärases rohelises pimeduses, selles meeli segawa metsalõhnaga täidetud katussängis. Üksinda oma maruse liha ja mässawa werega.

Nagu maa alla olid nad wajunud. Midagi polnud neist kuulda. Päike kudus koopa suu ette wirwendawat wõrku, puu ja põõsas waatas soniwal waikusel pealt, leht sosistas lehele midagi kõrwa, aga nii hiljukesi, et putukadki nende peal seda ei kuulnud.

„Elts! Elts!"

Selgesti kuuldaw, otsiw hüüe, aga ta ei leia enam kõrwu.

„Elts! Elts! Elts!"

Nii tungiw, nii murelik-kartlik hüüe, et ta ei wõiks jääda wastuseta. Aga ta jääb wastuseta.

Ta tuleb liiga hilja.

Wastajat ei ole enam. Wastaja on wälisele ilmale surnud.

Ta elab ainult weel enesele, oma lihale, oma werele, oma näljale ja janule.

„... Ja härrad peawad sõna... ja härrad ei jäta mind põrgust peastmata...?"

Nagu mätta alt, nagu kinnimuljutud suust, nagu kokkurusutud rinnast puhkeb, imbub sosin üles, täis kirglikku õrnust, täis palawat usutamist, täis paisuwat õnnelootust. Nagu wiimane kinnitaw sõna tehtud lepingu, kokkutingitud kauba juures. Kauba juures, millega mõlemad pooled rahul.

Wastus, mida ei ole kuulda, peab olema rahustaw, sest küsiw suu waikib ja ainult kudrutaw toon, nagu lendu tõuswa linnukese kurgust, ja kuum ohe, nagu lõbumaiuses heljuwast rinnast, poeb lepalehtede ja sõnajala-peade wahelt wälja. Siis on kõik waikne.

Hüüe Eltse järgi aga on läinud kaugemale. Weel paar korda kostab ta nõrga kajana eemalt, siis kustub. Otsija jätab otsitawa, kes ennast ei lasknud leida, kadunuks...

Pool tundi hiljemini juhtuwad nad kogemata kokku. Metsaneid, kelle silmad on sissepoole pöördud, kelle meeled elawad ainult weel seesmist salaelu, jookseb kõhurääkijale wastu rindu. Nüüd ta alles ärkab. Kähku, loomusundlikult kahmab ta enda sasitud pea, enda kortsutatud rinnaesise järgi, silitab, kohendab ja wõitleb kuuma werelainega, mis söös-tab talle palgesse, taltsutab wirwendust, mis segab ta pilgu selgust, ja üürike hiljemini näitab ta oma walgeid hambaid.

„Ah sina!... Wõi sina!..." Ja ta lööb kõhurääkijale potsti õlale, ja julgeolek, mida ta awaldab, on imehästi wõltsitud.

„Sina, koer, huilgasid! Sina, krants, hõikusid!... Seda arwasin kohe!"

„Ja ei wastanud..."

„Mis sa minust siis tahtsid?"

„Nägin sind poisiga..."

Kerge seespidine nõksatus. Hetkeline wõitlus werelainega, pilgusegadusega. Uuesti äigab metsaneid pea, rinna ja wil-maks põlle järgi. Aga sealtsamast wälguwad taas ta walged hambad punaste wõrede tagant ja ta häälel on sootuks waba kõla, kui ta nipsab:

„No, mis siis?"

„Põlnud õige poiss!"

„Soo?... No, wõi mina teda käskin tulla!... Tuleb wasta, hakkab juttu ajama, pärib ühte ja teist — jookse siis ära sakfa eest!... Oma sakfa eest... Kust sina siis meid nägid?... Silmad sul koa nagu kassil... Ja wõi ta siis mulle oli mõni poiss —"

„Mis siis?"

„Ta — ta —"

„Mis siis, Elts?"

Ja nüüd on ta sunnitud küürakale kõhurääkijale waatama silma — wiimase hääl sunnib teda. Aga ainult ühe waate wahetab ta temaga, siis põgeneb ta pilk lepapõõsasse selle hingepõhjani, südame wiimase woldini tungiwa tera eest, mis küüraka silmast teda tabab. Ta pole niisugust waadet enne näinud, waadet, mis ühtaegu lööb ja paitab, karistab ja hellitab, tapab ja kutsub ellu. Ja ta wajutab käe südame wastu, nagu püüdes selle karjatamist surmata, ja pigistab hambad kokku, et nende tagant ei tuleks enam midagi kuuldawale selle — selle kohtumõistja ees, — ei wale, ei tõde...

Lähemal pilgul sahisesid põõsad. Metsaneid on kadunud. Nagu oleks tuulehoog ta kukile wõtnud ja ära kannud. Ja wäike küürakas rätsep Wikerpuur seisab üksinda sihwakate sõnajalgade wahel otsekui pöialpoiss — seisab, wahib, pigistab oma kaelata pead käte wahel ja kiristab hambaid.

11.

Hind.

Waene Kiisa Elts sai nädalapäewad salaja wäriseda. Seks oli tal kaks põhjust. Esiteks kartis ta, et lobasuu Wikerpuur, kui mitte kainelt, siis ometi nokastanud peaga, pistab külarahwale kihwa, kuidas ta nägi Kiisa neitsikest noore paruniga metsas „kamandawat" — rohkem ta waleta wist wäita ei woinud —, ning teiseks näris ta hinge hirm, et kas mõisast ka tõesti tuleb käsk, kas noorhärra ei unusta sõna pidamast.

Mitu korda tundis ta tungi joosta Seenepalule Aadu juure — küürakas rätsep oli nüüd seal wõtnud pikemaks ajaks asupaiga — ja teda paluda, et ta peaks suu. Ent iga kord jättis ta nõu jälle katki. Tal oli wõimatu selle mehe ette astuda, tema waate alla sattuda. Ta süda hakkas tuksuma, kui ta selle peale ainult mõtles, ta tundis pühapäewast põgenemiskribinat jalgades, kui ta endale kujutles küüraka kaht silma. Õnneks kartis ta asjata. Päew läks päewa järgi mööda ja Elts ei kuulnud kellegi suust mingit pühapäewase juhtumuse poole sihtiwat tähendust, ei sõprade ega wastaste poolt. Ja mida rohkem möödus päewi, seda enam hakkas ta kartus kahwatama, seda kindlam julgus juurdus talle südamesse, et lobasuu Wikerpuur ei lobise. Seda asja mitte. Ja wiimaks pidi ta iseenese üle imetlema, kuidas ta seda ülepea oli wõinud karta. Kuidas ta Wikerpuurist seda oli wõinud mõelda. Poisist, kes — kes... Jah, noh — Elts ei teadnud tõesti mitte sõnadega öelda, miks inimene, keda ta nimetas lobasuuks, t e m a asja ei wõinud wälja lobiseda, kui ta kõik muu

kandis ilma ette. Ja wiimaks ei teadnud Elts enam, miks ta Wikerpuuri üldse oli pidanud lobasuuks. See usaldus wäikse topsiwenna ja wiguriwända wastu asus mõne päewa jooksul nii kindlasti Eltse südamesse, et tal nüüd weel ainult selle teise kartusega tegemist oli.

Aga asjatu oli, jumal tänatud, ka see. Käsk tuli. Noorhärra, aus mees, pidas sõna. Käsk tuli laupäewa õhtul, Kiisa Elts olgu esmaspäewa hommikuks mõisas. Saksad olla kuulnud Elsast head ja nimetawad ta armulikult — nii umbes kuuldus käskjala aukartlikest sõnust — noore paruni-härra isiklikuks toatüdrukuks. Noor paruni-härra kihutanud senise tüdruku ära, — läinud teine hooletuks ja wastaseks. Kas Kiisa peremees oma last ja teenijat ära tahab anda, sellest mitte sõnagi.

Eltsel oli tegemist, et rinda kergendawat hüüet, mis sööstis tal silmist, teiste eest warjata, kui wahimees käsu oli esile toonud. Ja kui siis, pärast käskjala äraminekut, Kiisa talus torm lahti pääsis, poolwaimulik, poolilmlik, torm mõisawanema hoolimata käsu pärast; kui isa ja ema teineteise wõidu hädaldasid tütre hinge pärast, mis mõisas, kus Maltsweti õpetust nii wäga wihati ning põlati, tingimata kuradi küüsi pidi minema, ja kui nad oma häda kaebasid, mis toob kahe tugewa käe kaotus nende majapidamisele, siis ei tunnud Elts, üleannetu, sest muud midagi kui selget puhast kahjurõõmu, aina hästitawat ning parastawat südamelõbu. Nagu wang, kes pääsenud põgenema, lõbu tunneb oma waljude wahtide ahastusest. Need wanemad olid oma usuwiha-tõwes õnnelikult nii kaugele jõudnud, et nende lihane laps suuremat rõõmu ei tunnud kui neist lahti saada, nendest eemal olla, ja et ta selle rõõmu eest naeratades maksis kõige kõrgema hinna, hinna, mis temasugusel üldse oli maksta.

Kiisa Mihkel kawatses esimese tuhinaga minna mõisa sakku paluma, et nad wõtaksid oma käsu tagasi ja waliksid Eltse asemele mõne teise. Aga nõu jäeti küpsema kaalutluse

järel katki. Mihkel, kes elas mõisaga oma waesuse ja oma usu tõttu põnewal jalal, kartis sakfu wihastada; tema palwet oleks wõidud mõisawanemate käsule wastupanemiseks pidada, ja siis oli weel pahemat karta kui ilmajäämist tütrest. Nad tundsid oma härraseid. Oli ju ka Lõhmuse Taaweti lugu neil weel wärskelt meeles.

Elts pidi minema. Aga et weel päästa, mis wõimalik päästa, et anda tütre hingele wõimalikult wastupidaw kilp kaasa, et tema patusele lihale ümber tõmmata tubli waimulik soomussärk, tehti tütrega enne, kui ta lahkus, weel seitse usu- ja palweimet ära. Terwe pühapäew, mis oli mõisa käsu ja Eltse lahkumise wahel, pühendati sellele nii kibedale tööle. Weel kunagi enne polnud tütarlaps nii palawas palweleilis olnud, weel kunagi enne polnud teda usulisel tapapingil nii armuta waewatud ega kurnatud kui sel päewal. Isa lõpetas, ema algas. Nad laskfid teda Issanda poole hüüda põlwili ja püsti, kummuli ja istukili; nad toppisid talle kõik oma manitsuse- ja noomimis-tagawara nagu pulgaga kõriwust sisse, sundisid teda kõiksugu pühalikke tõotusi andma ja wandeid wanduma. Kui tütarlaps wiimaks pääses, oli ta tüma nagu narts, waese omaks puretud, rusuks pekstud, luuta ja üdita. Wiimast korda oli ta läbi käinud püha piinaratta alt.

Õnneks jõudis hirmus pühapäew ometi wiimaks mööda ja järgnew öö oli lühike.

Esmaspäewa warahommikul kõmpis Elts, wäike pamp käsiwarrel, jala Tagura mõisa poole. Niipea kui ta oli Kiisa wärawast wäljas, hakkas ta tõttama, otsekui kartes, et teda kodupiiril weel kuidagi wõidaks kinni pidada. Tiina ja Lüll, kes teda olid saatma tulnud, jäid wainule warsti maha ja ainult Mikk, kes, wikat õlal, läks heinamaale, sammus temaga pikema tüki teed kaasa — tummalt, tuhmilt, widuste kulmude alt järjesti maha wahtides. Sõna lausumata, palja käeandmisega tahtis ta ka, pöördides teisale, jätta õde jumalaga, aga äkki tuli tal midagi meele, mis awas ta tusase suu.

„Ega teil mõisas puudust ole wa kibedast — hoia minu tarwis... Saksad põletawad ka head tubakat ja peeni sigareid — pane tallele.“

Ta seisis õe ees longus peaga, pooliwiiliti, kulmude alt piiludes. Selles seisangus, kogu tema olekus sisaldus midagi, mis lõikas hingesse, mis näpistas südant kaastundmusega.

Eltse ripsmetesse tikkus märga.

„Mikk, sa ära joo nii palju!“

Aga sedamaid pööras poiss talle selja. Ta lükkas oma jändriku kogu lähema põõsa taha ja kadus.

„Hea küll, Mikk, ma muretsen sulle, mida soowid!“ hõikas Elts talle järgi, kahetsedes, et ta teda oli haawanud.

Weel ühe jumalagajätjaga puutus ta kokku teel mõisa poole. See näis olewat teda oodanud. Ta istus kuusiku wahel tee ääres kännu otsas ja popsis piipu. Hommikune päike paistis talle puude wahelt serwiti selga ja tikkis ta küürale wärisewaid rõngaid. Teda nähes peatas Elts tahtmata sammu ja kuum hoog käis tal selgroost läbi.

Aadu Wikerpuur jäi tee ääre wagusi istuma, nagu teades, et Kiisa neid tast peatumata ei möödu. Ja tõesti astus Elts, kui ta silmapilk, nagu oodates kutset, oli seisatunud, ka ilma kutseta tema juure.

„Juba mõisateel?“

„Jaah.“

„Kuulsin neh, et lähed Kiisa põrgust Tagura taewasse.“

„Kas hakkad pilkama wõi?“

Aadu tõusis künkalt üles ja pistis tüdrukule käe pihku.

„Kui pilkasin, siis mitte paha pärast... Mul sust kahju, Elts...“

„Miks?“

„Noh, et lähed külast ära... ja koa muidu weel...“

„No, ega ma wõerale muale lähe... Kus ilma-otst' see Tagura siis nii on!“

Wikerpuuri nirgisilmad waatasid mõttes maha. Ta suu ümber tukseles midagi, ta näo üle roomas midagi kramplikult kiskuwat.

„Wõerale muale? Lähed küll wõerale muale... Ja kes teab, kuda su käsi seal käibki... Ehk näed peagi, et läksid pihtide wahelt tangide wahele —“

„Wõi see mu *oma* minemine oli,“ püüdis Elts hiljukesi wahele heita, jättes aga sõna punastudes pooleli.

Aadu kulm oli kortsu läinud; ta wäristas kergesti pead ja tegi käega nagu keelawa liigutuse.

„Olgu kuda on ja tulgu mis tuleb, aga —“ laia ja sügawa waatega lõi ta äkitselt silmad tütarlapse näole — „ja seda tulin sulle just ütlemagi: kui sul kord head nõu tarwis läheb, ää siis Aadust mööda mine! Wõid julge olla, et sul on tegemist sõbraga.“ Ja teise wastust ära ootamata, pigistas ta Eltse kätt ja lisas naeratusega, mis ujus nagu märja sees: „Mine aga siis nüüd peale, — wiimaks jääd weel hiljaks ja saad uute leiwawanemate käest tapelda!“

Eltse meelest oli, kui peaks ta Aadule nende sõnade peale midagi ütlema, midagi wäärilist, midagi tänulist pakutud sõpruse, midagi usalduslikku kingitud usalduse eest. Aga ta ei saanud suust midagi kõlbawat, midagi sündsat. Mis talle meele tuli, oli nii tühjake ja lapselik. Tal oli tundmus, kui lasuks tema peal mingi sellest wäikesest wigasest mehikesest tulew wajutis, mis ei lubanud teda wabalt, julgelt ja ladusalt mõelda ega suud tarwitada. Ta ei mõistnud siis muud teha, kui weel weidike peatuda, oma jalaotsa peale maha waadata ja köhatada.

„Na, jumalaga siis,“ pidi ta wiimaks ütlema, leidis aga sellestki sõnast midagi liiga labast, mispärast ta temale waikides ainult käe sirutas, seda teist korda laskis pigistada ja siis ruttu üles tolmuse tee poole pöördis.

Näis korraks, nagu tahaks Aadu teda saatma minna; aga et neid nii wäga tõttama hakkas, siis istus Wikerpuur

kännu otsa tagasi ja waatas talle, warjates käega silmi päikese eest, nii kaua järele, kui kadus kaugeneja suur, täidlane kogu teekäänaku taha.

Mõisas algas Eltsele hoopis omapärane elu. Ta ei leidnud ennast mitte ainult wõõrsilt, waid peaaegu uuest maailmast. See elu sarnanes oma ebaloomulikkuses unenäoga, wiirastuslikü kummitusega, olles meeli nõiduw, kogu tema seesmist elu uimastaw. Ilma wastupanekuks jõudu ja õiget tahet leidmata sattus ta esimesest päewast, esimesest ööst peale nagu joobunud olekusse, ja see olek kestis edasi ilma kainendawa waheta ilma üürikesegi ärkuseta.

Noor parun lõikas ta haruldasel osawusel kaheks inimeseks, kaheks pooleks inimeseks. Päewal oli ta tema teenija, ööši tema naine. Õigusepärast oli ta küll ööšitigi ainult tema teenija, tema ori, aga Eltsele ei saanud see tunduwaks ega teatawaks, wähemalt mitte esimesel ajal. Sest noor elumees oli osaw pimestama tema pilku. Kuna ta päewal, teiste nähes ja kuuldes, tema wastu wälja pööras täielise peremehe- ja härraoleku, mille Elts ka wäga loomulikuks ja tarwilikuks leidis, kallas ta tema peale ööšiti, kui nad olid üksinda tema toas, nii rohke karika õrnust, päris wiisakat õrnust, kinnitas temale nii ustawa suuga oma sooje tundeid, et tänulikule tütarlapsele juurdus esimesest päewast peale midagi südamesse, mis polnud kaugel tõsisest armastusest. Ta oli ju nii noor ja seepärast rikas, põhjatu rikas armastusest! Tal oli seda ju oma terwes, õitsewas ihus nii palju, et ta sellest küllalt wõis raisata! Parun Hektor aga teadis, mis tegi. Ta teadis, et kingitud ihu on magusam, kui ostetud, kui wägisi wõetud. On rohkem luulet juures, kui tunded mängiwad kaasa — prael on würtsi. Wõib olla, et tal oli momente, kus ka tema noor süda ilusa, terase, puhta, hingeliselt nii rikkumata lapse wastu tundis õiglast, ausat soojust — säherdusi momente on isegi üdini rikutud, küllastunud elumaitsjail. Aga suuremalt osalt oli tema õrnus, mis wahel koguni tormiliseks wõis minna, mängitud, näideldud, kuigi imehästi, imeloomulikult näideldud.

Kui osaw näitleja ta oli, osutus ka selles, kuidas ta, et saladust kodakondsete eest warjata, kohtles Eltse teiste härraste nähes. Ta wõis tema wastu olla nii kõrk, ninakas ja kare, et Elts wahel ei mõistnud uskudagi, et see on sama mees, kes teda, kui nad üksinda olid, nii õrnalt kaisutas, nii palawalt suudles, talle nii hurmawaid sõnu kõrwa sosistas.

Noorhärra elas üksinda mõisa teisel korral, kahes suures kambris, mille kõrwal olewad teised ruumid seisid tühjad wõõraste tarwis. Et tema päralt olew teenija kuuleks igal ajal ta helistamist, oli wiimase tarwis alumisel korral, aga trepi kõrwal wäike poolpime kambrike, kuna teised tüdrukud ja wanadlane peremamsel elutsesid alumise korra teises otsas, trepist kaunis kaugel. Eltse ja Hektori öine kooskäimine oli siis, kuigi mitte just ilma takistusteta, siiski kaunis lahe. Nende lihtne kokkulepe määras: kui majas ei ole külalisi ja alumisel korral kõik juba magawad, siis ilmub Elts. Leiab ta noorhärra ukse lahti olewat, siis ta on soowitaw — ta wõib sisse astuda; on uks aga lukus, siis on noorhärra wäsinud wõi mittesobiwas tujus — Elts wõib tagasi minna. Tabab teda keegi sel käigul, siis ütleb, ta käinud kustutamas lampi noorhärra eeskojas. Õigusepärast tuli piinlikum ettewaatus ainult Eltse poolt, kes kartis saladuse ilmsiletulekut nagu tuld. Noorhärra waatas asja peale kaunis muretult. Kui ta kedagi tõsiselt pelgas, siis ema ja õdesid, wana parunit juba wähem ning teenijaid kõige wähem.

Ja kõik läks hästi.

Elts ilmus, leidis ukse lukutamatuna ja tohtis sisse astuda. Wõi: Elts ilmus, leidis ukse olewat lukus ja pidi tagasi minema. Kõik nii, kuis „härrad käskinud", nagu peremees ette kirjutanud, nagu saks seaduseks teinud...

Nagu tumedale aimdusele enda seisukorrast, pisut nagu udusele tajumisele enda ja noore paruni wahekorrast jõudis waene orjalaps alles mõne aja pärast. Siis, kui tema isand ja käskija, tema ihu ja hinge peremees, tema kallal oma esimest

himutuhinat juba rahuldanud, tema lihast oma esimese isu juba kustutanud. Siis, kui ahmija enese sedapuhku täis tundis olevat ja roog tema maiust enam küllalt ei köditanud. Siis, kui ta oma isu kunstlikult hakkas ergutama ning virgutama, kui ta oma orjalt voodis nõudis tegusid, tema keha kallal pani toime talitusi, mille peale viimane kaineil hetkil jälkusega mõtles. See kõrgesti sündinud ja kõrgesti haritud inimene, kelle perekonnas ja seltskondlikus ümbruses nii mõndagi loomulikku asja ei tohitud mainidagi, kus peeti juba teatavaid ihukatteid häbenemisväärilisteks, kus naisterahvas hommikuriides ja meesterahvas vesti väel — täiesti kaetud ihuga — ei tohtinud end teineteisele kombelisil põhjusil näidata — see kombluseqa imetatud ning suureks kasvatatud inimene tarvitas siis, kui teda ei nähtud, loomu- ja kombevastaseid toorusi, millele see madal, jäme, harimata inimeselaps, keda ta sundis toorusi kannatama, õiget nime ei mõistnud anda — inimeselaps, kes elus naljalt asja ei leidnud, mille nimetust ta poleks võinud suhu võtta, kes külas oli meestega koos saunas käinud, ilma sellest midagi karskuse- ja puhtusevastast leidmata. Pilkudel, kus Eltsele säherdused jälkused meele tulid, nagu kurgust kerkisid, tundis ta aimamisi, **mis** ta nüüd õieti oli. Ta tundis, et ta ei olnud selle mehe naine, mitte tema armuke, mitte tema origi, vaid — vaid midagi palju madalamat, alatumat. Siis ta nuttis ja tundis õudu temast ja iseendast. Aga sellest meeleolust pääsis ta oma painduva, alatasa vetruva, mõjudele lõdvalt järele andva iseloomu tõttu varsti jälle üle, suutes ruttu unustada, end unustama sundida, ja nõnda elas ta edasi põlves, mis oli madalam ning alatum kui ihuline ja hingeline pärisorjus.

Ta suutis ka veel enam kanda ja kannatada. Ta suutis oma ihu veel enam häbistada, oma hinge veel enam lasta rüvetada, ilma põrgust, kuhu ta teisest põrgust sattunud, pääseteed otsimata, ilma otsimiseks küsedamat tahet ja jõudu leidmata.

Kui noor parun Kempen läks sügisel Tartusse ja proua

mõlema tütrega kolis talveks Tallinna Toompeale elama, päris isa poja naise ja orja kõigi õigustega. Ta tuli ja võttis. Ei seal olnud küsimist ega kosimist. Tuli ja võttis nagu isevalitseja ning orjaperemees. Prooviwaid pilke oli ta juba suvel noore, rõõsa tütarlapse peale heitnud, pilke, mis mõjusid Eltsesse, nagu oleks teda käsitsi jultunult puudutatud ja talle ühtlasi näkku sülitatud. Ent kaugemale vanamees veel ei tikkunud, seks oli majas liiga palju silmi. Võib ka olla, et ta, kartes pahandust, ei tahtnud äratada poja kiivust, kelle saladus tema eest polnud varjule jäänud. Aga niipea kui õhk puhas ja ori jõude, pani ta temale käe peale. Nüüd oled minu! Nüüd oled pärisperemehe oma! Ta leidis selle nii enesestmõistetava olevat, et ta pani tüdruku esialgset vastuseisu enam imeks kui pahaks. Ning selles ta ei leidnud midagi näotut, midagi musta, et ta oma lihase lapsega jagas ühte ihu ja et ta tegi seda varastamisi, hoopis rääkimata olukorrast, millesse ta astus oma abikaasa kohta. Aga ta sai veel rohkemagagi valmis. Ta jagas saaki pojaga ka siis, kui see tuli jõuluks koju, jagas seda temaga nii-öelda ööde-kaupa, vaheldumisi, — esiotsa salaja, siis, kui noor parun oli päevaks või paariks kodust ära, kuskil naabermõisas võõrusel, või lühikeseks ajaks Tallinnas ema juures. Ja kui asi sai pojale avalikuks, kui viimane kahtlaste märkide tõttu pitsitas Eltselt tunnistuse välja, jõudsid mõlemad aumehed, isa ja poeg, oma kombelises vabameelsuses nii kaugele, et nad tummal kokkuleppel teineteise võistlust vagusi sallisid . . .

Oli Eltse vahekorda noore paruniga tundmustel põhjenev õhuke luuleloor ühekülgselt katnud ja kaunistanud, oli Hektori välispidine kosiv viisakus tema puhtusetunnet vähegi hoidnud, tema pilku inetustest üle aidanud libistada, siis seisis see temale peale sunnitud olek vanamehe kohta igast varjavast ja vabandavast kattest paljas, irvitas talle kõige oma mustuse ja roppusega alasti vastu. See inimene tuli palja toore omavoliga, tuli ainult peremehelise vägivallaga, nõudes, käskides, sundides. Nüüd alles hakkas tütarlaps mülgast,

millesse ta siin majas sattunud, seletama — mülgast, milles ta nii isa kui ka pojaga kordamisi püherdas. Jah, ka pojaga — selle pojaga, kes tema ihu mitte üksnes o m a lõbuks kõiksugu kirjeldamatuil jõhkrusil ei rüüstanud, waid seda ka teisega — ja kellega weel! — ilma kahju- ja kadedustundeta suutis poolitada!

Aga läks weel aega ja läks weel midagi muud tarwis, enne kui Elts selgusest, millele ta jõudnud, hakkas tegelikke järeldusi tõmbama ning silmad lõi abi poole ringi.

12.

Karjane ja kari.

Waewalt oli Maltswet Kolga-Kiius asupaiga wõtnud, kui tema õpetuse seeme, mida ta agar ja wäsimata oli külwama, ka Harju rannamail jõudsasti hakkas idanema. Warsti oli „lugeja-papa“, nagu teda siinpool kutsuti, Kuusalu kui ka naaberkihelkonnis kuni „taga Tallinnat“ niisama tuttaw kui Järwamaal, ja kõikjal tekkis temale wähemal wõi suuremal arwul ustlikke poolehoidjaid. Oli paiku, nagu näiteks Leesi külas Kolgas, kus heitsid peaaegu kõik elanikud tema järelekäijaiks, ühed suurema, teised wähema innuga. Nagu Järwas, nii tekkis ka siin leigemate sekka waimustatud, joowastatud liialdajaid, kes aitasid liikumisele enda poolt, igaüks oma lähemas ümbruses, hoogu anda.

Maltswetí sõnakas suu tegi ka siin rannarahwa seas imet, pani lõdwemadki pead kihama. Leidus siingi inimesi, kes jätsid wiina, tubaka, sealiha ja wärwikad riided maha, tunnistasid warguse üles, painutasid oma ihu ja hinge Maltsweti seaduste alla. Maltsweti wägew sõna pannud isegi Eeriku Jaanil, kellest naerdi, et ta muud ei kartwat kui suurtükikuuli ja sea kisa, „räästad tilkuma“, kui ta seda Suugu-Tõnu talus, Leesi külas, esimest korda kuulnud. Ja üks naine wisanud Uuri küla wäljale oma willase suurräti maha, hüüdes: „Mis ma sellega enam teen, kui ta ütleb, et inimesel pole muud tarwis kui puhas särk puhta hinge peal!“ Ja Tammiku Jaan tunnud, kui ta Lõpeweskil prohweti sõna läbi „ärkamist“ saanud, enese hinge nii põrutatud olewat, et ta Maltsweti ette

ilmunud ja temale wana süü üles tunnistanud, mis ta jumalamehe wastu teinud, kui see oli Lool weel kõrtsmikuks. Ta warastanud tol ajal Juhan Leinbergi tagant raha, mis see hobuseparistamisel peale saanud. Nüüd, kus Maltswetí jutlused ta südames piinatule olid sütitanud ja ta hinge oma usu poole pööranud, läinud ja wiinud ta warguse kahjusaajale kopika peal tagasi.

Aga mitte ainult prohweti s õ n a ei teinud imet, waid ka prohwet ise. Wähemasti wäidawad seda tänapäewani rahwa suus liikuwad legendid, mille tuum on seda tõenäolisem, et tähendatud imeteod põhjenewad loomulikul alusel. Lapselik-sõge usk, mille Maltswet harimata rahwa seas enda prohwetiomaduse kohta äratas, n õ u d i s talt imetegusid. Ime on ju usu armsam laps. Mis usulooja, mis prohwet, mis jumalast walitud ja walgustatud apostel see siis on, kes ei oska imet teha! Seisad Kõigewägewamaga otseühendusel, kõneled temaga suu suu wastu, ilmutad tema käske ja tahteid, oled jumalik käskjalg Johannes II ega suuda teha imet! Ja Maltswet, ihu ja hingega oma ülesande küljes, ei wõinud usklikkude nõuet täitmata jätta, kui ta peaasjale, oma usuuuenduse-tööle, mille wajadust, tõsidust ja pühadust ta uskus, kahju ei tahtnud teha — kahju enda tööle ja kahju oma autoriteedile. Pisut waga pettust kulus seks muidugi ära, aga küllap jumal annab selle andeks, pidades silmas otstarbe pühadust.

Maltswetí imeteod olid wäikesed ja lihtsad. Oma wanapõlwes, kui ta enam prohwetiametit ei pidanud, sest et „waim olla temast lahkunud“, waatas ta naeratades nende peale tagasi ja jutustas neist diglasel ülestunnistusel ühele heale sõbrale Ambla kihelkonnas, kelle lähedal ta weetis oma wiimased elupäewad.

Säherduse ime saatnud Maltswet toime Kolga rannas oma kainusetöö tuluks. Seal elanud joodik perekond. Maltswet, kes saanud majas tuttawaks, hakanud mehe ja naise kallal kohe parandus- ja pööramistööle. Naisega tal olnud

õnne: see heitunud warsti uue usu poole ja jätnud wiina maha, aga mees lasknud prohweti sõnad kõrwast sisse, teisest wälja ja teeninud wiinakuradit edasi.

Kord juhtunud Maltswet jälle nende poole minema. Mees olnud kodust ära. Naine toonud parajasti aidast leiwajahu. Maltswet astunud temaga aita. Seal tunginud wiinahais prohwetile ninna. „Teil on siin wiina," tähendanud ta perenaisele terawal toonil. See püüdnud esmalt küll salata, aga kui Maltswet talle meele tuletanud, et jumala ees ei jää midagi nägematuks, tunnistanud eideke üles, et mees toonud alles eile ankru wiina koju — wiin oli tol ajal odaw, ankur maksis ainult rubla — ja et patune kaup asetseda aida nurgas.

„Naine, wala wiin ankrust maha!" käskinud seepeale Maltswet.

Naine hakanud wastu punnima, et kuidas tema seda tohtiwat teha. „Tuleb mees koju ja leiab ankru tühja olewat, siis lööb mu surnuks!"

„Ütle, et mina sind käskisin ja et jumal kahju temale kolmekordselt ära tasub," wastanud Maltswet.

Kui aga naine weelgi wastu seisnud ja wiina-ankrut hoidnud, kahmanud Maltswet selle nurgast kaenla alla ja kallanud õue seakünasse tühjaks. Kutsunud siis sead künale ja naise waatamata, kuna ta ankru aita tagasi wiinud.

Sead luusinud küll röhitsedes sõõri ümber küna, aga pole nina sisse pistnud. Maltswet hüüdnud koera künale, kuid ka see põrganud pead wäristades tagasi.

„Kas näed nüüd," öelnud jumalamees perenaisele, „siga ei söö ja koer ei laku, aga sinu mees uhab seda põrguwett omale kurku ja sina ise oled sedasama teind! Kas sa ei teeks hästi, kui walaksid wiina iga kord maha, kui su mees seda jälle toob? Ära karda, et sellest saad kahju. Küll sa näed, jumal tasub seda teile kolmewõrra."

Öelnud, lükanud wiinaküna jalaga ümber ja läinud oma teed.

Koju jõudnud, leiab peremees warsti, et wiina-ankur tühi, ja hakkab naise silmile: „Kuhu sa, kurat, wiina panid?“

Ega naisel muud ühti, kui tunnistab üles, kuhu wiin jäänud.

Mees kirunud prohwetit kuni teise hommikuni, siis hakanud minema Wiitna laadale. Tõmmates aidas kuube selga, leiab ta selle taskust oma üllatuseks kolmerublase paberraha. Ta ei mäleta raha ilmaski olewat kuuetaskusse pannud, ja küsib naise käest, kas wahest see pole pannud. Ei ka mitte. Nüüd tulewad aga naisele meele Maltswetí sõnad, mida ta naeruks pidas ja mehele ei rääkinudki, ning kaht kätt kokku lüües hüüab teine: „Eks ta ju öel'd, et jumal annab meile kahju kolmewõrra tagasi! Wiin maksis rubla ja nüüd on kolm rubla asemel!“

Kui Maltswet mõne aja pärast sinna tulnud, et panna oma imeteo tagajärge tähele, jutustatud rahalugu ka temale. Muidugi kinnitanud ta, et raha tulnud otsekohe jumala käest, nagu tema ette kuulutanud, mida mees ja naine siis ka uskuma jäänud. Ja et prohwet neile edaspidisekski jumalalt kolmekordset kasu tõotanud, kui nad wiina ja kõik muu kõlwatuse maha jätawad, siis kadunud wiin sealt majast sedamaid ning asemele wõetud Maltsweti usk. Imetegijat aga, kes selle rõõmustawa tulemuse tõttu oma kolme rubla wististi mitte ei kahetsenud, oodatud sinna alati kui tõsist jumala sulast ja armast külalist. Ses peres pidanud Maltswet hiljemini sagedasti loenguid ja seletanud pühakirja.

Rahwa usk temasse sundis teda wahel õnne katsuma ka haigete terwistamisega. Wähemalt ühest loost on ta ise pärast jutustanud.

Kuskil mõisas olnud kutsari naine haige. Tohtrid ega rohud pole tema haigust suutnud parandada. Kuuldud siis, et Maltswet teha imetegusid. Kohe hakanud haige tema järele igatsema ja lasknud ta enda juure kutsuda. Prohweti tulekut saadud teada. Seepärast olnud tema saabudes palju rahwast haige juure kogunenud. Teda nähes sirutanud haige naine

talle käed wastu ja hüüdnud: „Oh, sina suur prohwet ja jumalamees! Ma pole sind küll eluilmas oma silmaga näinud, aga ma tunnen sinust kohe, et sa oled see prohwet Johannes, kes teeb mu terweks!"

Maltswet tõstnud käed õnnistades haige poole ja ütelnud rahwale: „Minge wälja!" Ja kui rahwas läinud toast, lasknud ta suure pesuriistaga sooja wett tuua, pannud akendele katted ette ja jäänud haige naisega hulgaks ajaks üksinda. Ta pesnud tõbise „seest- ja wäljastpoolt kurjast waimust puhtaks", nagu ta ise pärast seletanud.

Ja tõesti — naine saanud terweks! „Tema usk oli teda aidanud." Kõik kiitnud jumalat ja tema suurt prohwetit, kes oma nimele jälle uut hiilgust juure wõitnud...

Kord jälle pidanud ta rahwale lugemistundi ühes peres, kus ta iseäranis usu ja palwe wäge seletanud. Ta ütelnud, et kes palub jumalalt midagi tõesti kõigest hingest ja kindlas usus, selle palwet ei jätwat ta mitte täitmata, sündigu see kas wõi imeteo näol. „Kui me jumalat nõndawiisi palume ja ta meie palwe kuulda wõtab, siis ta wõib siia selle talu õue alla wihmaloiku kalu saata meile maitsewaks roaks!" hüüdnud prohwet oma kõnes. Nüüd hakanud kõik paluma ja palunud kaua aega, et jumal neile sesse loiku kalu saadaks. Kui juba küllalt olnud palutud, läkitanud prohwet paar meest waatama, kas jumal palwe juba on täitnud. Ja ennäe imet — loik kubiseb kaladest! Mehed keeletud, wahiwad ristis kätel seda õnnistust! Püütud siis kalad loigust kätte ja walmistatud pidusöök, millest kõik söönud kõhud täis.

Et aga prohwet eelmisel ööl salaja kotitäie wärskelt püütud kalu sinna loiku lahti oli lasknud, seda ei teadnud imeuskujaist muidugi keegi.

Nagu Maltswetti enese, läks ka tema koguduse olek walitsewa kiriku wastu ikka wäljakutsuwamaks. Maltswetlid käisid küll weel kirikus, hoidudes eemale palwemajust, aga näis, nagu ilmuksid nad sinna ainult, et oma waenu seal pruugil olewa kultuse wastu meeleawaldusena üles näidata. Iseäranis

pahandasid nad kirikuõpetajaid ja kogudust sega, et nad palvetamise puhul enam põlvili ei laskunud, ei „Isa meie“, ei muu palve, ei ka pihi patutunnistuse lugemise ajal. „Kui keik koggodus ennast Jummala ette alandab“ — kirjutas „Perno Postimees“ neist kõneldes — „siis jäwad hallikue mehed, musta mütsi eided ja walge waiba plikkad püsti seisma, ei tahha ennam pattustega ühhes palluda. Au kitusse laulo piddawad nemmad wallekś ja pattuks, sest kuida wõida Jummalal meist pattustest mele hea olla, ja kos olla rahho ma peal? Pihtil ei tunnista nemmad ennast ka mitte pattuseks, waid ütlewad selle asemel: ‚Kristus om minno ello!'... Jummala armo wõttes ei lasse nemmad mitte põlwili, ei tänna ka perast selle eest, waid lähwad ommas juhmusses naggo põrsad mollilt omma teed. Kui õppetaja koggodust õnnistab, siis pöörwad nemmad selga: se neile ei kõlba...“

Muidugi ei jätnud ka kirikuõpetajad neid kantslist noomimata. Seda sündis iseäranis Kuusalus ja Madises mõnda korda. Aga et nad leidsid wastupanekut, siis oli tagajärjeks seda suurem segadus. Leesi kabelis ähwardas kirikuõpetaja Ahrens kord, et kui maltswetid põlwili ei lasku, siis ta Isameiet ei loe. Nõudis kolm korda, et kõik laskuksid põlwili. Asjata! Siis käskis wihaselt neid, kes ei taha põlwitada, kirikust wälja minna. Mindigi wiimaks, aga üks wahwa naine, kabeli wöörmündri Suugu Tõnu teinepool Eewa, jäi üksinda weel seisma. Kirikuõpetaja lõkendawal näol kantslist maha. Kutsub wöörmündrit appi wastast wälja ajama, aga — wastane ju selle oma naine! Mõne teise mehe abiga tõrjub papp siis wisa wastase pühakojast wälja, kuna Suugu peremees Tõnu Salström warsti wöörmündriametist wallandati.

Juba järgnewal pühapäewal oli kabelis sama segadus. Jutlust luges sel päewal õpetaja asemel „laulumees“ Jaan Tootsel. Tal oli kirikhärra Ahrensi poolt kõwa käsk „seadusele wastupanemist“ mitte sallida. Jälle jäänud maltswetid palwe ajal püsti. Sedamaid hakkawad walmistellitud isikud neid

välja ajama. Klaukse Jaagup, hea kõriga mees, avab ukse ja käratab: „Kasige välja, sead!" Pikema ajamise peale saadi siis seegi kord maltsvettidest lahti.

Õpetaja Ahrensi süda oli Maltsveti peale nii täis, et ta Klaukse Jaagupile, kes prohvetiga vahel käis vaidlemas, kõvasti ära keelas temaga tegemist teha.

Veel tüsedamat laadi olid uueusuliste vaenlikud meeleavaldused Madise kirikus, milleks seal veel järgnev lugu välise põhjuse andis.

1860. aasta suvel parandati ja kohendati Madise kirikut. Kaunistuseks pandi akendele ülemisteks ruutudeks värvilised klaasid sisse. Seda pidasid maltsvetid, kelle silmas oli iga värviline ehe jõle, muidugi raskeks patuks, ja vihane ärevus pääses nende seas lahti. Veel enam ärritas neid aga teine muutus. Kantsli kõrval, kiriku suure ruumi ja altarikoori vahel, oli senini olnud palk, millel seisis ristipoodud Kristuse puust nikerdatud kuju. Sellest kujust olid Maltsveti järelekäijad alati suurt lugu pidanud ja sügava aukartusega tema poole üles vaadanud. Parandamise puhul võeti nüüd see kuju ühes teiste nikerdistega, mis tegid kiriku nii umbseks, et altarit laulukoorile sugugi ei paistnud, maha ja viidi kabelisse hoiule. Ühtlasi kinkis endine Albu parun kirikule altariehteks Kristuse hõbedase, ülekullatud kuju.

Kõik see sünnitas maltsvettide hulgas maru. Nüüd olevat kirik ebajumala templiks tehtud, seletati, ja sinna Kristuse asemel Aaroni kuldvasikas üles seatud. Rahvast sunnitavat hõbedat ja kulda kummardama, mitte enam ristipoodud Õnnistegijat, kellest lauluraamatus seisab: ‚Su risti alla langen ma seks nuttes ennast põlvili.'

Oma protesti väljendasid nad nüüd seega, et nad palvetamise ja pihi ajal kõik jäid püsti, hoolimata papi kõvast käsust ja noomimisest. Ühtlasi panid nad — enamasti naisterahvad — igal pühapäeval väikese usurännaku kirikuaia kabelisse toime, et sinna kolisse visatud puust kujule oma austamist avaldada. Ja kui see soovitaval sihil veel ei

mõjunud, hakkasid nad ähwardades kirikuõpetajale peale käima. Nad lubasid tal sõjaristi kaelast kiskuda, kui puust kuju kirikusse tagasi ei tooda. „Ega kirikuõpetaja sõjamees ole, et tal on sõjarist kaelas ja ega me hakka sõjamehe ja kuldse Kristuse ees kummardama," ütlewad nad Pärnu eesti ajalehe järele. Oma nõuet toetasid nad lõpuks weel seega, et ei läinud enam armulauale. „Neile ei kõlwata sõjamehe õnnistusejagamine, liiatigi weel altari ees, mille peal seisab kuldne Kristus!"

Õpetaja Hirschhausen andis neile niiwõrt järele, et ta puust kuju jälle kirikusse laskis tuua; ühtlasi teatas ta aga segadustest konsistooriumile ja selle mõjul rõhus ilmlik ülemus warsti jälle oma käpa Maltswweti usuliikumise peale. Maltswettidel keelati ära koos käia ja lugemistunde pidada; neid, kes sallikſid oma majas säherdusi koosolekuid, ähwardati karistusega. Kõige wägewama haagikohtu poolt ilmus käsk, Maltswet sedamaid kinni wõtta, kui ta kuskil palwetundi tahab pidada. Arwati nimelt, et Juhan Leinberg isiklikult lawastas kõik tõusnud segadused, hässitades oma kogudust ise igal pool kirikuseadustele wastu hakkama. Sel arwamisel oli ka sedawõrt põhja, et Maltswet waenlikkudele meeleawaldustele wastu ei seisnud, ei Kuusalus ega Madises. Ta käis Kiiust nii mõndagi korda Järwamaal oma kogudusi waatamas, ka Madise segaduste ajal, aga ta ei keelanud ega laitnud kusagil säherdusi waenuawaldusi, oli siis nendega nõus.

Politsei keelul oli aga see tagajärg, mis tal loomulikult pidi olema. Maltswetid tundsid olewat endid oma usu pärast taga kiusatud, tõusid endi meelest wagade usukannatajate kilda, ja — liikumine wõttis seda wõimsamat hoogu. Palwe-koosolekuid hakati nüüd öösiti salaja pidama, ja see andis neile rahwa silmis seda salapärasema ning seega kütkestawama mõju. Tabas kedagi ilmlik karistus, siis kiitis seesugune ennast õnnelikuks ja ehtis oma pead püha märtri auwalgusega.

Peale Maltswweti enese, keda tema karja talled kohtu püüdmise eest suure enesesalgamisega warjasid ja kaitsesid, olid eriti agarad säherdusi öisi koosolekuid pidama tema juh-

tiwad jüngrid rahwa seas. Neid oli tal mõlemast soost. Ühed said oma kõneande, ususüdiduse ja kihutusewirkuse kaudu laiemalt tuttawaks, üle maa, niikaugele kui liikumise lained ulatusid, teistel oli ainult kohalik tähtsus. Esimeste kilda tuli lugeda teadagi eespool-kirjeldatud Ants Kõrget ehk „Paide Antsu“, siis üht meest, keda hüüti „Kerna möldriks“, ning üht tüdrukut, keda kutsuti „lugeja Mariks.“ Päris apostliametisse, Maltswetì awalikkudeks asemikkudeks, hakkasid nad küll alles siis, kui wana prohwet läks kodumaalt ära; aga õhutawat ja juhtiwat tööd rahwa seas tegid nad tema abilistena juba ta sealoleku ajal, iseäranis liikumise hoowõtmise järgul. Piiblitundmise ja kõneosawuse poolest jäid nad meistrist muidugi maha, aga teatawa usulise luulelennu ja wäsimata kihutustöö kaudu wõitsid nad omamõtteliste seas rohkesti lugupidamist.

Palwemees, keda tunti Kerna möldri nime all, oli keegi Kaarel Kustaw Silejew, Tallinna „altlinna prii“. Ta etendas ka maltswetlaste wäljarändamises hiljemini juhtiwat osa.

„Lugeja Mari“ — selle nime sai ta küll alles pärast Maltsweti Krimmi rändamist — tegi eriti naisterahwaste seas wagusal wiisil „äratamis-“ ja „peastmis-“tööd. Ta oli Kurisoo sepa Jüri Kusnetsi tütar ja alles kahekssateistkümmend aastat wana, kui ta Orgmetsa wallas, kus ta teenis peremeest, oma entusiastliku hingega sattus uue usu mõju alla. Igal koosolekul, igas palwetunnis püüdis ta olla, ja et see talle kui teenijale wõimaldus, tuli ainult sellest, et ka ta leiwawanemad olid Maltsweti usulised. Sellewastu pidi Mari enda usu pärast kannatama omaste kiusu. Ta wanem õde Kai oli kindlal arwamisel, et Mari on nõiutud. Maltswet oli kinkinud tütarlapsele lauluraamatu — ise ta ei jõudnud seda waesuse pärast osta. Ühel pühapäewal tekitas Madise kiriku ukse ees wäike juhtumus selle raamatu pärast teatawat kõmu. Kai püüdis õe käest kallikspeetud raamatut wägisi ära kiskuda, et seda ära põletada, sest just selle raamatuga pidi waleprohwet olema Mari „ära teind“. Et Maltswet kinkis paljudelegi laulu- ja katekismuseraamatuid, siis leidus säherdust

arwamist ka teistel, uuest usust puutumata jäänud inimestel, ning mõnigi, kelle omastest keegi oli Maltsweti nõiduse alla sattunud, püüdis kingitud raamatut kui nõidusewahendit kõrwaldada, et õnnetut päästa.

Et liikumine omandas ikka enam märatsewa laadi, esinedes nii üksikutel kui ka hulkadel päris waimuhaigusena, seejuures polnud Maltswet muidugi mitte süütu. Sattus ta ju ise ikka sügawamale pühakirjalise müstika ummikusse ja püüdis nii-öelda kõnelda keelt, mida ta ei mõistnud. Ikka julgemalt hakkas ta muu seas maailma warstist otsa kuulutama kõigi nende koledate eeltähistega, mis ta leidis Piibli luuletajate kirjadest, nagu werewihmad ja rohutirtsud, sõjad, katkud ja näljahädad. Kuna ühelt poolt wäidetakse, ta olewat maailma otsa ja wiimse kohtu wastu, mis salaja ja ootamatult tulewat nagu waras öösi, käskinud ainult walmis olla, sest et see olewat ligidal, räägiwad teised, et ta mitmel puhul määranud ka aja kindlasti ära, ja mitte ainult aasta ja kuu, waid ka päewa ja tunni pealt. Kui ennustus jäänud täide minemata, siis põhjendanud ta seda mitmel wiisil, muu seas ka sellega, et ta palunud patustele pöördimiseks armuaja pikendust, mida jumal kuulda wõtnud. Kindel on igatahes, et mitmed usuhaiged ootasid wiimset päewa kõiksugu weidrail kombeil ning oludel päewa ja tunni pealt, nuttes ja ulgudes, millest nii mitmedki lood rahwa suus weel praegu liiguwad.

Papid ja mõisasakslased, siinsed kultuurikandjad, kes tuttawasti hindawad oma teeneid rahwawalgustuse alal wäga kõrgesti, — nad lõid käed risti rahwa rumaluse üle ja rahetelesid talle aiwa sõimu kaela. Kirikhärrad tegid seda kantslist, sakste ajakirjanduslikud käsilased lehtede weergudel. Ja isa Jannsen oli wirk neid sõimukirju järele trükkima ja neile oma poolt weel pipart juure lisama. „Waata, mis rumalus teeb!" oli pealkirjaks ühel pikal hurjutusartiklil, mis ilmus maltswettide kirikusegaduste puhul „Perno Postimehhes". Selle asemel, et wõtta rumaluse päikeselgeid põhjusi kõnesse ja nõuda wõi wähemalt soowitada nende kõrwaldust — selle

asemel, et näidata majanduslikkude hädaolude kõrwal waimuwalgustuse täielise puuduse peale ja tunnistada sellekohaseid parandusi ning uuendusi tarwilisteks, oli lehel, mis tahtis olla rahwa häälekandja, rahwa sõber ja nõuandja, süda temale ette heita rumalust, laiskust, tuimust, sõnakuulmatust jne. Kunagi ei astunud Jannsen, see „rahwa isa", sakka lehtede süüdistuste wastu wälja, ei seletanud, ei wabandanud, ei kaitsnud rahwast nende eest. Kus ta ise otsekohe kaasa ei hurjutanud, seal ta lõi silmad taewa poole ja õhkas: „Paraku, paraku on see nii! Aga nüüd wõtke ometi mõistus pähe ja parandage endid, et sakstel enam asja ei oleks teie üle pahandada ja kaewata!"

Weel kuuekümnendail aastail ja hea tükk hiljemalt ei olnud Eestimaal nende poolt, kelle käes oli maa kõigekülgne walitsus, rahwa hariduse eest nii hästi kui midagi tehtud, ehk küll 1856. a. talurahwa-seadus hiilgas üldise kooliõpetuse määrusega. Oli ridamisi terweid kihelkondi, kus ei leidunud ainustki kooli, ja õnnelikkude sekka kuulusid need kihelkonnad, milles töötasid kaks wõi kolm wallakooli.

Ja mis koolid olid needki. Tarkuseõpetajatena toimisid enamasti inimesed, kes oskasid ise waewalt lugeda ja wahel ka waresjalgu teha — mõni endine wanaks jäänud mõisakokk, toapoiss, kutsar wõi aednik.

Peetri kiriku juures Järwamaal, wäikeses Atlasti mõisas, asus kubermangu kohta küll üks seminarinimeline koolmeistrite-kool; aga palju ei wõinud neid õppejõude olla, keda see asutis soetas, sest neid polnud naljalt kuskil leida, ja needki, kes sealt wälja tulid, ei küündinud oma teadmisega lugemis- ja puudulikust kirjutamisoskamisest kaugemale. Muidugi tuubiti tolleaegseis koolides üksnes pühakirja lugemist, waewast, wiletsat, masinlikku weerimist ja päheõppimist. Ühtegi ilmlikku kooliraamatut ei olnud. Kõik „teadus" pigistati wälja ainult aabitsast, katekismusest ja kiriku-lauluraamatust. Masing'i „Piibli loodki", mis oleksid oma waimulikkude jutukestega lugemise wähegi huwitawamaks teinud, polnud weel kohustus-

likkude kooliraamatute hulgas. Kirjutus ja arwutus olid kõrwalised, mittesunduslikud õppeasjad, kõik muud ained täiesti tundmatud.

Mis ime siis, et rahwal puudus wähem kui silmaseletus, lihtsaim arusaamine teda ümbritsewa looduse ja kogu ilmliku eluwalla kohta. Mis ime siis, et ta selles ebausu-pimeduses, millega ametlikult ja süstemaatlikult täideti ta aju, sõgedana ümber kobas, wahel oma hinge ahastuses tiritamme kaswatas ja muid narritempe tegi. Mis ime siis, et leerilaste seas olid ikka ainult mõned üksikud, kes oskasid lugedagi, kuna suur hulk kirjatähte ta wälise kujugi järele ei tunnud.

Kirikuõpetaja noomis niisuguseid muidugi mehe moodi läbi ja jättis nad karistuseks „kinni", kuna ta küllalt teadis, et lugu teisiti ei wõinud ollagi, sest ega inglid taewast tulnud talupoegi lugema õpetama. Aga ta ei soowinudki, et see teisiti oleks, et kõik leerilapsed oskaksid lugeda. Keda ta oleks siis endale kolmeks nädalaks pikemalt tööle jätnud? On ju waimulikud härrad alati olnud wäga praktilised majapidajad, kes oskawad aatelist külge ainelisega imeosawasti ühendada. Andes rahwale teadust ja tarkust, kutsuti tolleaegse mõisahärra ja kirikhärra kartust mööda hädaoht esile, kaotada oma piiramata meelewalda, oma absoluutset walitsusewõimu rahwa kohta ning ilma jääda oma alandlikult alistuwast palgata orjast.

Oi, kui sattusid nad juba ärewusse, kui neile lähenes teisest küljest warsti sellesarnane majanduslik hädaoht üsna wähesel määral ja ajutise, mööduwa nähtena!

13.

Saratow ja Samara.

1860. aasta kewadel ja suwel ärkas Tallinnamaa talurahwa seas paiguti liikwele nagu õhust püütud jutt, et kroonu jagawat kuskil kaugel riiginurgas inimestele, kes sinna tahaksid asuda, maad — maksuta wõi nii hästi kui maksuta. Kuulu järele pidi antama ka weel prii küüt ja majapidamise sisseseadeks raha-abi. Esmalt heljus nimi „Saratohiw" õhus ja weeres huultelt, siis tuli juure „Samara" ja neid nimetati ühe hingega; siis jäeti esimene kõrwale ja suus helises nüüd enamasti wiimane igal toonil.

Jutt pidi olema Liiwimaalt sisse imbunud, ehk seda küll keegi õieti ei teadnud tõendada, sest mõne aasta eest oli sealt, iseäranis Tartu maakonnast, rännanud rahwast neisse Wolga kubermangudesse. Et jutud käisid tol ajal pikkamisi, polnud ime, sest talupoeg elas kotis, ja et säherdused jutud käisid pikkamisi, oli weel wähem ime, sest et saks laskis nad õhust kinni püüda ja surmata. Ja kui talle kätte juhtus keegi kurjategija, kes püüdis wiia loomakest elusalt edasi, see sai teadagi „aagrehi-keretäie".

Kuid iga suud sulgeda ei läinud tal ometi mitte korda. Jutt elas, liikus, sütitas. Oi, kuis ta sütitas! Nagu säde sajab kuiwa põhku.

Kui inimesele ling kaela ümber on tõmmatud, nii et tal tantsib sinine surm silma ees, ja kui kuskilt sirgub käsi, tõotades silmust lõdwendada — kes ei ulataks siis kaela sellele käele rõõmuröögatusel wastu!

Maksuta või vähese maksu eest maad! See oli ju priiuse kuulutus! See oli ju orjapõlvest pääsemise tõotus! See oli põrgust taevasse minek! Sest seal ei pidanud talupoeg mitte ainult tööst, mille palk oli nälg, vabanema, vaid ka saksast, sellest oma peremehest, kes lisas näljale ka veel peksu juure!

Saratohv! Samara! — Samara! Saratohv!

Kus need imemaad õieti on, seda ei teadnud muidugi keegi. Aga nende nimed olid nii magusad, nagu pillihääl kõlasid nad kõrvus ja vaese kägistatud talupoja silma ette kerkis midagi maapealse Eedeni sarnast — maa, kus saab süüa, maa, kus pole saksa!

Kas jutt on ka õige? Kas tast pool osagi õige? Ja kui on — kuidas siis saksa küüsist sinna pääseda?

Lähem asi oli muidugi vastuse nõutamine neile küsimusile.

Eestimaa uus talurahva-seadus laiendas talupoja liikumisvabadust; ta võis nüüd, kui mõisniku ja kogukonna vastu kohused täidetud, kui ta kummalegi võlgu ei olnud ja saksale oma talu, peremehele oma teenistuse seaduslikuks tähtajaks üles oli ütelnud, ühest kubermangust teise rännata, milleks tal kubernerilt pass tuli paluda. Aga kui paljud tundsid siis seda seadust! Lihtne kirjaoskamatus pani seaduseraamatule rahva kohta seitse pitserit peale, kuna teda sagedasti rahva eest ka varjul hoiti. Ja kui teda keegi tundiski, siis ütles seesugune enesele õigusega: Seadused on talupojale, mitte saksale. Millal on saks hoolinud seadustest. Kui ta neist vägivaldselt üle ei astu, siis teeb ta seda konksudega. Neist ei ole tal puudust. Seadus isegi on täis konkse; kui talupoeg neid ei leia, küllap mõisnik nuusib nad parajal pilgul välja. Muu seas tuli selle peale mõtelda, et tee passi saamiseni käis mõisniku kaudu. Ega kuberner muidu passi anna, kui talupojal kohalise saksa ja muude ametikohtade poolt „õiged kirjad" on ette näidata. Sealjuures võidi siis konksutada, niipalju kui kulus.

Seaduses eneseski oli pandud wäljarändamisele paras pais, mis wõttis liikumiswabadusest hea osa ilusti tagasi: ühest kogukonnast wõisid saja hinge pealt ainult wiis asuda teise kubermangu.

Hakati siis kikikõrwul kuulama, uurima, teateid koguma. Järwamaalt, Madise kihelkonnast, olid mõned mehed käinud salaja Tartus Saratowi ja Samara juttude kohta selgust nõutamas. Need tulid tagasi kinnitustega, et lugu olewat õige: maad antawat. Iseäranis teadis seda wäita Männiku Aadu Orgmetsast, kes ka hiljuti Tartust koju saabus. Mitmed Tartu kaupmehed, isegi need, kes kohtuhärradega sõbrad — jutustas Männiku peremees — olla rääkinud, et mindagu aga teele, maad ei keelatawat ja minemist ei wõidawat ka mitte keelata, ei peremehele ega sulasele. Kes tegewat takistusi, langewat koguni suure trahwi alla. Maad antawat terwelt wiisteistkümmend tiinu hinge peale ning pealegi nii kallist maad, mis kannab rammutamata iga aasta head wilja.

Tähendas keegi Männiku peremehele, et talupoeg seaduse järele mõisale aegsasti üles peab andma, kui ta wallast tahab wälja minna: peremees jaagupipäewa, teeniw inimene mardipäewa ajal, siis sai Männiku wana pahaseks ja wastas, et tema teadwat seda paremini; oma teated saanud ta ametlikust kohast, ja lisas juure, et need mehed, kes kohtuhärrade juures käinud, wõiwat nüüd hakata rahwast wäljarändamiseks üles kirjutama. Nimekirjad tulla Samara kroonumaade walitsusse saata, kes muretseda siis selle eest, et rahwas kodumaalt kroonu kulul takistamata wõib wälja rännata.

No, see kõditas alles kõrwu! Wabadus päris käpuga katsuda! Ei wõinud saks peremeest keelata kohta sügisel käest andmast, ei peremees sulast kibedal tööajal minema panemast! Ja jumalamuidu saad päratu lahmaka maad kätte, mis headusest Kaananist palju tagasi ei anna! Ega muud, kui waja teha katset.

Katsetegijad olid salk noori mehi Orgmetsast, kes wõtsid keset kibedat heina-aega kätte ja läksid Tallinna poole teele,

et kubernerilt wäljarändamiseks passe nõutada. Mehed olid walinud talwetee, mis wiis Madise kiriku kaudu üle Kilwandu soo Alaweresse wälja — osalt sellepärast, et see tee oli lühem, osalt ka, et kutsuda ühes teisi noori mehi, keda oli suures Kiwilandu soos*) mitmest wallast koos heina tegemas. Nende retk palawal tööajal, kuna rahwas kõikjal higistas wikati ja reha küljes, äratas muidugi imetsewat tähelepanekut, ja kaasalisi nad wist palju ei wõitnud. Kuid see nende tuju ei rikkunud. Rõõmsasti, noor rind täidetud heade lootustega, rändasid mehed hullates ning nalja heites kauge kubermangulinna poole edasi.

Arusaadawal põnewusel jäid teised kodus ära ootama nende käigu lõppu ja tagajärgi.

Mõne päewa pärast kuulduski, et poisid linnast saabunud, paraku mitte nii rõõmsatena, nagu nad läinud. Öösi — kas rõhutud meele pärast wõi juhtumisi — öösi olid nad Kilwandu niitudest läbi pugenud, ilma inimestega kokku andumata, ja kui kodus nende peale pärimistega tormi joosti, siis andsid hoopis longus wastuseid.

Kuberneri-härra wõtnud nad üpris karmilt wastu. Noominud poisse mõrudasti, et kuidas nad wõinud kibedal tööajal hulkuma minna, ja mõisa ning peremehe päewad wõlgu jätta — kurjaks eesmärgiks teistele. Mingu aga kanna pealt koju tagasi, palugu oma raske eksimus leiwawanemailt andeks ja tasugu wõlg. Muidu — haagreht ja witsad!

See oli jäine weejuga esimese kuuma õhina peale. Ta mõjus nõnda, et asi jäi esiotsa soiku. Kuid mitte kauaks. Käis ju kuberneri wastus ainult teenijate inimeste kohta, kes tahtsid üles ütlemata peremeeste juurest lahkuda. Paned aga seadust tähele ja ajad asja, kuidas kord ja kohus, siis pidi

---

*) Harjumaa rajal, Alawere ja Rawila walla piirkonnas, 18 wersta Orgmetsast, umbes 12 w. Madise kirikust. Siin oli ka Orgmetsa walla heinamaa: näide, kui kaugel pidi talupoeg endale heina tegemas käima.

ju hoopis teine otsus olema oodata, siis ei wõinud kuberner passi arwatawasti keelata. Waja siis katset korrata seaduslikul teel.

Nõnda siis tuli, et jaagupi-päewa ajal 1860 ütlesid paljud Tallinnamaa taluperemehed oma kohad üles ja hakkasid walmistuma Samarasse rändamise wastu. Nagu raputaw tuulehoog käis üle maa. Wäljarändamis-liikumine oli käes — mõisnikkude suureks ehmuseks ja wihaks. Seda liikumist olid sakslased kartusega ette näinud ja seepärast uue talurahwaseaduse arutamise puhul kõigest hingest seisnud liikumiswabaduse laiendamise wastu, mis aga walitsuse ja wabameelsemate wajutusel ometi sai määruseks. Kõige lihtsam abi wäljarändamise wastu oleks olnud muidugi talupoegade töö- ja maksukoorma kergendus, aga sest ei tahtnud mõisnik enne ega pärast midagi kuulda — niikaua mitte, kui järeleandmatu wajadus pani talle sunduse peale.

Madise kihelkonnast oli Männiku-wana, Orgmetsa jõukaim peremees, uuesti käinud Tartus selgust otsimas, temaga seltsis ka weel mõned teised, nagu Kurisoo metsawaht Aadu. Sõnumid, mis nad tõid, olid jälle head. Metsawahi-Aadu pidi olema koguni „tähtsad w e n e keeli kirjad" kaasa toonud, mis asja nii hästi kui kindlaks tegewat. Ja tuginedes nendele kirjadele hakkas ta wäljarändamis-himulisi salamahti üles kirjutama, mille eest ta waewapalgaks wäikese maksu wõttis.

Aga mees tegi arwe ilma sakslata.

Tema mehike oli neid wäheseid, kes pidasid saksa kahe seadusealuseks ja seadusetäitjaks.

Aadu toiming oli haagikohtunikule, kes elas üsna ligidal, Ahula mõisas, torgatud ninna, ja see mõisnikkude ametlik hirmukepi-kandja sirutas küüned sedamaid Aadukese järgi wälja. Metsawaht kutsuti tuttawa peksukohtu ette, kus ta aru pidi andma oma Tartu-sõidu ja rahwa üleskirjutamise üle. Iseäranis püüdis kohtunik, härra von Grünewald, metsawahist wälja pingutada, kes annab rahwale Tartus kurja wälja-

rändamis-nõu ja kus on need tähtsad kirjad, mis Aadu Tartust kaasa olewat toonud.

Aadu salgas, hoolimata kõigist ähwardusist. Asi otsustati esipuhku seega, et metsawaht sai käsu, kardetawad kirjad wiia nädala jooksul haagikohtuniku kätte, muidu ta langewat nuhtluse alla. Et aga Aadu, wahtwa mees, käsu jättis täitmata, siis astus haagikohtunik sammu edasi ja pani metsawahi majas läbiotsingu toime. Haagikohtunik mitme mõisast kaasa wõetud mehega ilmus sinna, pani maja wahi alla ja nuuskis läbi kõik nurgad ning urkad, kõik kastid ning kirstud. Uute pitsituste ja ähwarduste peale oli Aadu tähendanud, et ta annud kirjad naise kätte, saabudes Tartust koju. Naine aga kostis, tema ei mäletawat, kuhu ta nad pistnud. Otsing jäi tagajärjeta. Pika noomimise järel andis ametnik Aadule weel neli päewa aega tuua kirjad kohtusse; ei tegewat ta seda mitte, siis ootawat teda kui rahwa ekslitajat ja petjat ihunuhtlus.

See imelik mees kutsus aga ennem hirmukohtuniku wiha enese wastu wälja kui et inimesi oleks üles annud, kes tema kaudu rahwale teed olid juhatanud mõisniku alt pääsuks; ta tõmbas enesele ennem werise karistuse kaela, kui ilmutas seda arwatawat pääsuteed sakste asemikule ning huwide kaitsjale. Ja see saladus, mida ta nii wapralt warjas, need kallid kirjad, mida ta hoidis nagu oma hinge õnnistust? Need ei olnud muud kui paar pisikest paberilipakat, millele mõned Tartu ja Samara linna uulitsanimed ja majanumbrid üles tähendatud — isikute aadressid, kellelt wäljarändajad oma ettewõtteks head nõu ja juhatust pidid saama! Nii wäga kartis talupoeg saksa ka siis, kui ta teadis enese seaduslikul teel olewat, nii kindlasti uskus ta tema wägiwalda, mis ei hooli ühestki õigusest, kui aga midagi on märgata, mis käib saksa tulude wastu.

Et Aadu ka wiimaseks tähtajaks oma salapäraseid kirju kohtuniku kätte ei wiinud, siis oli ta saatusekell löönud. Talle mõisteti wiiskümmend hoopi. Kuid seega polnud asi weel lõppenud. Südi mees pani karistusele wastu. Wiha ülekohtuse nuhtluse üle ajas ta niikaugele, et ta haagikohtu peksuhoones

ei heitnud peksupingile mitte priitahtlikult. Seda loeti muidugi awalikuks wastuhakkamiseks. Karistusealune wiidi uuesti kohtulaua ette ja mõisteti talle weel wiiskümmend hoopi juure. Siis nüliti ning pureti ta ihu saja löögiga. Ehk küll Aadu oli umbes kolmekümne-aastane ülitugew ja terwe mees, pigistasid hoobid tal kurgust siiski nii kange walukisa, et ta kaotas hääle mõneks ajaks.

Et haagikohtunikul tõepoolest wähematki seaduslikku õigust ei olnud wäljarändamist keelata ja wäljarändamis-himulisi taga kiusata, selgub loost, et kroonu poolt Samara kubermangus tol ajal tõesti anti maad sisserändajaile ja soowiti sinna asunikke. Seda maad oli terwelt kolm miljonit tiinu. Ta oli mõne aja eest jagamiseks üle mõõdetud ja hinnatud. Küll ei antud maad maksuta ega saanud asujad kroonult mingit abi, aga see ekslik oletus mõnes kohas rahwa seas, mida ametikohad seletuste teel igatahes ümber wõisid lükata, ei teinud wäljarändamist, liiati weel selle paljast kawatsust weel mitte seadusewastaseks. Pealegi oli Balti kubermangudest, iseäranis Liiwimaalt, Samarasse juba wiie aasta eest, enne weel, kui maa oli asumiseks määratud, ja hiljemini, talupoegi keelmata elama asunud. Alus, millel põhjenes algaw wäljarändamis-liikumine, oli siis täiesti kindel, nii et haagikohtunikul mingit õigust ei olnud metsawahi Aadut wastutusele wõtta rahwa eksitaja ja petja pähe.

Aga saksad teadsid, mis tegid. Kuigi Samarast maksuta asumaad saada ei olnud ja sisserändajaile kroonu poolt rahalist ega muud ainelist toetust ei antud, siis olid asumistingimused, wõrreldes Balti teoorjuse-oludega, ometi niisugused, et sakstel oli karta paljude maksu- ja tööturjade kaotust. Wäljarändamis-liikumine wõis Eestimaa orjapidajate kukrule, soetades tööjõudude wähendamist, hädaohtu tuua. Samara kubermangus anti maad põlisele rendile, kas kogukondade (külade) wõi perekondade peale, ning rent oli iga 15 tiinu eest, mis hinge kohta wälja mõõdeti, ainult 6 ja 7 rbl. aastas. Et maa elamiseks kõlwuline, seda näitasid seal olewad suured saksa

asundused, kus elas ligi 100 000 saksa kolonisti, suuremalt osalt priskeesti. Kuigi need juba kauema aja eest ja weelgi paremail tingimusil sinna olid asunud, siis rändas neid nüüdki weel sisse, ja eesti talupoega ei wõinud ju mitte enam hellitatud ja loiumaks töötegijaks pidada kui sakslast.

Kuidas olid sellewastu rendiolud Eestis! Wiletsa maa eest, karjamaaga läbisegi, oli 4, 6 kuni 8 rbl. ühe tiinu eest raharenti maksta, teoorjus weel eraldi! Ehk kus selle töö ots, kui terwe rent oli ainult orjusega tasuda! Nälgiw talupoeg, kes pidas endal ainult aganleiwaga hinge sees, pidi enesele ju lihtsalt ütlema: Hullem kui siin ei wõi mu põliw kuskil enam olla, küll aga wõib ta parem olla, kuigi ehk ainult sedawõrt, et mõisa kepid mu kurnatud seljal enam ei tantsi.

Muidugi wõisid mõisnikule ainult need talupojad wäljarändamise teel kaotsi minna, kes suutsid kuidagi niipalju ainelist jõudu kokku kraapida, et pikka teekonda Wolga ääre omal kulul ette wõtta ja endale seal elamahakkamiseks kõige tarwilisemaid abinõusid muretseda. Ja seesuguseid ei wõinud olla liiga palju. Aga mõisniku taskuhuwid olid tuttawasti imeõrnad. Ja miks ka ei pidanud ta neid kahju eest kaitsma, kui see oli talle ta piiramata meelewalla pärast talupoja üle nii kerge.

Raske nuhtlus, mille ohwriks olid saanud waene metsawahi-Aadu, kohutas wäljarändamis-himulised tema ümbruses nii wäga ära, et nad oma eestwõtjat, kes põetas fängis enda wemmeldatud ihu, waatama ja trööstimagi ei julgenud minna, kartes, et nemad kui temameelsed kurjategijad wõiksid sama saatuse osalisteks saada. Kartus polnudki põhjendamata, sest haagikohtunikud siin ja mujal, nagu ka mõisnikud üldse, laksid kõwasti kõiki walwata, kelle poolt nad wäljarändamis-mõtte liigutamist kuidagi eeldasid wõi aimasid. Awalikult, paljude wõi mitmete kuuldes ei tohtinud asja enam mainidagi.

Aga weel teisigi rattaid oli mõisnikkudel liikumise wastu käima panna: papid ja sulemehed. Esimesed kollitasid rahwast kantsliteft, teised ajalehe-weergudes wäljarändamise eest.

Saratowist ja Samarast maaliti pilte, mis pidid ihukarwad püsti ajama, kuna kallist kodumaad walgustati ilutulestikuga. Armas, kallis maarahwas — kuidas ta wõis ometi nii sõge ja pöörane olla, uskudes walelikke ja petiseid, tahtes kodumaa pühale pinnale selga pöörata, kus armulikud mõisawanemad ja kõrged maa-ülemused olid ööd ja päewad töös, et rahwa põlwe parandada ja kohendada, ehk see juba muidugi hea küll oli, parem kui kuskil mujal! Mitte kellegi muu kui kalli maarahwa enese ja tema õnne pärast tulla teda wäljarändamise eest hoiatada — sakstel ja kirikhärradel joosta süda haledusest werd, teades, mis saatus ootab talupoegi Samaras. Nad minna ääretule wiletsusele ja otseteed näljasurmale wastu....

Üks hea saks, kellele Tallinnamaa talupoegi ähwardaw õnnetus wist unerahu ei annud, oli Samara kubermangus ümber rännanud ja awaldas oma tumedaid tähelepanekuid Tallinna saksa lehes. Kirjas joonistati Samara asunikkude oludest maal, milles leidus mõndagi asjalikku tõtt, aga palju rohkem sihilikku liialdust. Ja ruttu trükkis sakste taktipulga järele laulew „Perno Postimees“ mitmest numbrist läbi ulatuwa sünge kollituskirja nime all „Samara peegel“ kalli maarahwa kasuks ära. Kuna saksa lehe kiri toonilt asjalik-kaine ja pealetükkimata püüab olla, kukub eesti lehe toimetaja, mõistes ülemate soowi, kirjale juure lisatud pikkades märkustes wänsakal ja wängel wiisil talupoegi, keda ajab karjuw häda kodust lihtsalt põgenema, pilkama ja narritama. „Samara, jah Samara, see on maa, kuhho meie hing iggatseb! Oh, et pea jubba seal ollekfime, sedda õnne maitsmas! Pissut waewa, paljo õnne, kerge tö ja rohke saak!“ Nende sõnadega juhitakse sisse saksa kiri, keda nimetatakse ustawaks ja õiglaseks meheks, tõmmatakse siis „Samara-haigust“, mis pannud inimestel „pea ümber käima“, ja osatatakse neid, kes arwawad, et saksad neile, keda nad keelawad wälja rändamast, mitte head ei soowi, waid et neil talupoegi tarwis on ja nad neid sellepärast tagasi tahawad pidada. „Siin tahtwad teised meie higgist uhkest ellada ja rikkad olla, agga mis seal (Samaras)

teme, on keik meie oma!" laseb Jannsen pilgates talupoega öelda, nagu oleks mõte, et saks elab talupoja higist, weider wale. Selle „rahwamehe" seisupaik rahwa häda suhtes tuleb weel kord kujukalt nähtawale saksa kirjale lõppmärkuseks juure liidetud sõnades, kus muu seas seisab: „Meie polle middagit mailma tonud, ei wi siit ka midagi ära, ja meie hauaks on Jummala ma iggalpool hea küllalt; siiski ikka weel armsam ommal maal, kus meie wannematte wannemad hingawad..."

Muudkui ole aga rahul, sest ega sa maailmast midagi ära ei wii, et otsid omale paremat põlwe ja rohkem leiba!

Ühtaegu saksa lehe Samara kirjaga trükib „Perno Postimees" weel pika pilkelaulu ära nime all „Õnne-ma kirri", milles witsutatakse trallilaulu toonil parema elupõlwe igatsejaid, kõige pealt muidugi wäljarändamis-himulisi.

Kuid kõik keelud, karistused ja muud sakste poolt weerema pandud rattad ei takistanud edasi elamast wäljarändamismõtet, mis lewis salaja seda mõjuwamalt ja teostus peagi. Nende Tallinnamaa talupoegade arw, kes rändasid, raputades kodumaa orjatolmu pastlailt, Wolga kubermangudesse wälja, ei olnud mitte just rohke. Aga warsti tuli uus woolus, ja see wiis wihastel parunitel ohtrama hulga alati-sõõratawaid töö- ja maksujõude ära — seekord teise riiginurka. —

Tähelepanemiswäärt oli nüüd usumehe Maltswedi seisupaik selle liikumise kohta.

Maltswet oli wäljarändamise wastu.

Nagu ta 1858. aastal seisis talupoegade põhjendatud abi teorahutustele wastu ja ajas seega mõisnikkude asja, sõitles ta 1860 ka Samarasse asumise mõtet ja aitas jälle tuult puhuda sakste purjedesse. Tahes wõi tahtmata.

Liikumise kohta, mis algust ei wõtnud mitte tema koguduse rüpes, waid terasemate, hakkajamate „ilmalaste" seas, oli see waimulik „rahwamees" esimesel hetkel nõutu ning kohmetu, ilma nähtawa seisukohata. Tuhin näis talle midagi olewat, mida ta hästi ei mõistnud, mis ulatus tema silmaringist wälja. Ja teisiti ei wõinud see ollagi. Tema waade ilmlikkudele

asjadele ei seisnud mitte ainult tagurliku aja üldise mõju all, waid ühtlasi kõige kitsamas usulises kammitsas. Tema usulise õpetuse järele, mis ju ka kõigi ilmlikkude, kõigi ihulikkude asjade kohta kui ainus õige seadus pidi maksma, wõis ainult jumal oma lapsi, kui need tarwilise täiuseni patust pöördinud, wiia paremale ilmlikule põlwele, ja oodatawasti pidi see sündima mõne ime läbi. Siin aga tahtsid inimesed, patused inimesed omale ise nõutada elukergendust. See ei wõinud õige olla. See käis ju tema õpetuse wastu. Ta mõtles järele. Ja seal torkas talle weel midagi meele. Midagi wäga inimlikku. Ta tundis enese seiswat rahwa — tema arwates rahwa parema osa — eesotsas, olles tema juhataja, nõuandja, tema prohwet, kes jumalaga otseses ühenduses. Ja tähtis liikumine, nagu oli seda wäljarändamine, ei tulnud mitte t e m a poolt! Ta algas koguni weel tema usust eemal seiswate, ärkamata hingede seast! Kas wõis ta säherdust liikumist õigeks tunnistada, ilma kahju tegemata enda mõjule rahwa seas, oma juhataja-meelewallale? Ei! Ja niipea kui ta sellele selgusele jõudis, oli ka ta otsus kindel, wõtta seisupaik wäljarändamise w a s t u, alustada wõitlust liikumise wastu. Pidi ta ju ka kartma, et äge tuhin kisub temagi karja kaasa, kui ta mitte aegsasti wahele ei astu.

Jah, oleks mõte tulnud Maltsweti enese poolt! Teine tubakas kohe! Eks ta oleks olnud siis kui jumalik ilmutus õige ja hea.

Ja kui Maltswet näeb, et tuhin tõesti ta karja ähwardab kaasa kiskuda, hoolimata t e m a wõimsast keelust ning hoiatusest, ja kui ta taipab, et wäljakannatamata elukord s u n n i b rahwast põgenemisele, siis ta laseb mõtte enesest wälja minna — kuigi warjatud wiisil kellegi waheisiku kaudu — ja nüüd on wäljarändamine jumala tahe, jumala käsk ja seega õige ning hea...

Mõni päew pärast metsawahi-Aadu peksu ilmus „lugeja-papa", nagu Maltsweti usulapsed teda sageli kutsusid, mõne aja takka jälle Orgmetsa walda, kus elas rendikohal peale

teiste tema koguduse liigete ka ta wenna Malts'i perekond — poeg ja kaks tütart, kuna nende isa pidas Purdi mõisas walitseja-ametit. Maltswetti oli kutsunud Samara-liikumine Orgmetsa ja üldse Järwamaale. Niipea kui ta wenna tallu sisse astus, kogunes sinna mõni kümmekond tema järelekäijaid, sest kõma prohweti tulekust oli tuulekiirusel läbi küla joosnud. Siin sai siis peagi Maltswetti waade ja weendumus wäljarändamisküsimuses huwitawal wiisil ilmsiks.

Tawalisel kombel pidas ta oma usulastele, kes istusid rõõmlikus ärewuses ta ümber, kõige pealt jumalateenistust, jagades neile oma sõnaka suuga rohkesti hingemannat. Lugemist ja palwetamist jätkas usumees lõppeks pika manitsuskõnega wäljarändamise asjus. Osawasti mõistis ta usulisi ja praktilisi põhjusi, mis kõnelesid wäljarändamise wastu, ühte põimida ja siduda neist mõjuwa hoiatuse wõõrale maale minemise wastu — ettewõtte wastu, mis mitte jumala tahtmises ei wõiwat olla, sest et ta selleks mingit märku pole annud. Sellepärast ärgu wõtku keegi tema usu poolehoidjaist ja selle seadluste pühakspidajaist Samara-teekonda ette. Meie esiwanemad olewat siin maal jumala tahtmisel elanud ja oma igapäewast leiba saanud, ka meie pidada siia jääma, ja kes wõiwat siis teada, mis meid wõõrsil ootab, kas elu seal mitte weel rängem ja leib aganasem ei ole. Kes teab, kas mitte paharetil nõu ei ole meid, puhtale usule äratatud tallekesi, selle tuhina läbi, mis walitseb rahwa seas, lahku ajada ja laiali pilduda! Kui jumalal oleks nõu oma lapsi teise, paremasse elupaika wiia, siis ei jätwat ta seda parajal ajal mitte ilmutamata ja siis wõidawat teele minna julge meele ja rõõmsa südamega, sest siis wiiwat tee Kaanani poole, mitte aga kuhugi tumedasse ja tundmatusse ilmanurka. Wäga wõimalik, et taewane isa patust pöördimata inimlapsi nende karistuseks kuhugi laseb minna, kus neil palju kannatada tuleb. Meie aga jääme Kõigewägewama käsku ootama.

Seepeale läks rahwas koju, peale mõnede Maltswetile lähedal seisjate, nagu ta wennapoeg Kustaw Malts ja selle

kasuwend Juhan Paju, kellega seltsis weel õnnetu ära pekstud metsawahi-Aadu, kes oli ilmunud Maltswetti loengule, ilma et ta ise oleks maltswetlane olnud. Westeti koos juttu, mille aineks oli peamiselt wäljarändamine, ning Maltswet küsis Aadult, kui see oma peksuloo talle üksikasjalikumalt oli jutustanud, nähtawa sügawama huwiga, et kas siis Aadu tõesti peab õigeks ja targaks, et eestlased jätaksid maha oma isade maa, mis neid senini põlwest põlwe siiski toitnud, kuigi mitte hästi, ja läheksid kaugele wõõrsile, kus neil kõik tundmatu ning teadmatu, — wahest ehk otse näljale wastu.

Aadul ei olnud häält wastamiseks; ta oli selle, nagu ta ise ütles, haagikohtuniku peksupingil walu pärast ära karjunud. Kähinal, sageli köhatades, kostis mees, et ega temagi huisa-päisa-minekut heaks ei kiitwat, kuid teated, mis ta Samarasse ja Saratowisse wäljarändamise kohta Tartust saanud, olnud siiski nii tõenäolised, et peaks minema seda kroonu poolt pakutawat maad Wolga ääres waatama ja kuulama. Tal olewatki kindel nõu seda edaspidi teha, sest siia weel elama jääda tunduda talle wõimatuna.

Kui Aadu läinud, heietas Maltswet oma kahe noore sugulasega jutulõnga edasi. Wäljarändamise agaraks pooldajaks osutus Kustaw Malts, kes pani sellele küsimuse ette, kas saab siis rahwa seas tärganud wõimsat iha, pääseda siinsest häda-põlwest, weel summutada? Kes suudaks rahustuda mõttega wana wiisi elama jääda maale, kus pole niigi palju wabadust, et hädaline tohiks endale otsida paremat elukorda teisest kohast.

Maltswet oli suikunud mõttesse. Aeglaselt silus näpuga otsaesi ja pajatas alles pikema waikimise järgi: Wõiwat ju ka tulla see aeg, kus „meie“ oma praeguse kodu maha jätame ja kuhugi mujale läheme, kus on wabam ning lahedam elada, aga kus oleks seesugust maad ja paika leida?

Kustawi kasuwend Juhan Paju, jõuka peremehe poeg ja ainus pärija, kes senini waikides oli pealt kuulanud, ütles seepeale kindlasti:

„Mina siia küll ei jää, soagu elukohta kust soab! Mis põll

see siin on, kus meil kõigil käsi samuti wõib käia, nagu sel wigaseks pekſetud Aadul! Eks old minulgi nõu sinna kaugele minna moad kuulama; sedapuhku muidugi ei usalda teekonda ette wõtta, aga tegemata ei wõi see jääda".

Et aeg juba hiline, siis lahkus ka Juhan Paju ning Maltswet ning ta wennapoeg westlesid kahekesi edasi raskest ajast, rahwa rändamistuhinast ja Samara lagendikkudest, mille kohta neil kummalgi suuremaid teadmisi ei olnud. Wiimaks juhtis Kustaw Malts jutu Krimmi poolsaare peale: Ta oli hiljuti „Perno Postimehest" lugenud, et tatarlasi Krimmist tuhandete kaupa ära läinud Türgimaale, maha jättes endi lambakarjad, wiljawäljad ja wiinaistandised, mis jääwad nüüd muidugi kroonu päralt. Kas ei oleks wahest see eestlasile sünnis paik elamiseks?

Nähtawa huwiga küsis seepeale Maltswet: „Kus kohas Wenemaal on siis see Krimmi poolsaar?"

Ei olnud nooremalgi mehel maateadust palju tallel, aga just sel ajal olid meie esimesed õpperaamatud ilmunud, nagu „Kooliraamatu" 7. jagu ja ühtlasi wäike eesti keeli „Eropamaa kaart". Nendest oli siis Kustaw pisut geograafiat omandanud ja wõis lellele seletada, et Krimmi poolsaar asetseb Wene riigi lõunapoolses otsas, Musta mere ääres, kus oli hiljuti raske sõda ja kus kaswawad peale hea wilja ka wiinamarjad ja melonid, mida noormees kord mõisa triiphoones oli näinud, kuna ta kalliteſt wiinamarjadest ning wiinamägedest pühakirjas palju oli lugenud.

Ta puistas siis kõik oma kasina teaduwara Krimmi kohta Maltswetile wälja ega wõinud uneski aimata, et neil kõrwalise jutuna pillatud awaldistel üpris tõsised tagajärjed pidid olema, mis puutusid wõimsasti ühte osa meie rahwast ja noormeest ennastki.

Mõtlikult waikides kuulas Maltswet wennapoja juttu pealt. Wiimaks kohmas, silitades habet, et wõiwat olla ju wõimalik, et seal meie tulewane elupaik, kuid selle üle otsustawat jumal.

Siis keelas Kustawile kõwasti sellest asjast ühelegi rääkimast, mitte kõige oma ustawamalegi sõbrale. Säherdune jutt ei tohtiwat lewida, et sünnitada uusi segadusi. Temale wõiwat see õnnetust tuua, nagu näidata seda hoiatades metsawahi-Aadu lugu, ning asjale endale suurt kahju teha.

Pidagu noormees meeles sõna, mille ütles Kristus oma jüngritele: „Olge mõistlikud kui ussid ja wagurad kui tuikesed."

Tema kõwa keeld ja kogu ta olek panid Kustawi kohe mõtlema. Selle taga oli midagi. Maltsweti peas oli näilikult midagi idanema löönud, mingi wõimas mõte ning kawatsus. Ent ta waikis sellest.

Nüüd rühkis Maltswet paigast paika käia oma usulisi waatamas, õpetamas ja neid kõige õhinaga kinnitamas, et keegi neist osa ei wõtaks Samarasse rändamise tuhinast. Aga tasa ja targu lisas ta suud mööda juba juure, et „meie" siit maalt wahest ikka ära rändame, ent mitte nüüd, waid siis, kui saabub seks paras aeg, mida jumal ei jätwat ilmutamata.

Warsti oli kõikjal jutt lahti, et Maltswet keelanud oma usulistele kõwasti ära osa wõtta ühestki wäljarändamis-liikumisest. Muidugi meeldis see sakstele üliwäga, ja nii mõneski mõisas, kus Maltswetti enne oli narriks ning kelmiks sõimatud, kiideti teda nüüd mõistlikuks ning ausaks meheks, ja peagi oli tal jälle luba käes rahwa seas ringi käia ja palwekoosolekuid pidada! Maltsweti usk oli korraga — kuigi lühikeseks ajaks — jälle tõusnud lubatud usuks!

14.

Jumala ilmutis.

Prohweti wennapoeg, terane noormees, oli tõesti märganud ja õieti aimanud: Maltswet lahkus Orgmetsast tiine peaga ja tema tulewane mõttesünnitis pidi seisma wäljarändamise ning Krimmi poolsaarega ühendnses.

Oma usulaste seas nüüd laialt ringi käies ei wõinud Maltswetile nende meeleolu salajaks jääda: ilmalaste seas elule tärganud elukorra-muutmise uid oli ka neile wägewasti külge hakanud. Maltswet pidi weenduma, et tema wastuseis sellele wõimsale woolule pikapeale ometi ette ei löö. Ja et ta woolu põhjusi kuidagi maha ei saanud salata, ka Piiblist midagi ei leidnud, mis keelaks rahwastele oma asupaika muutmast — hoopis wastupidi: pühakiri kõneleb ju suurtest rahwarännakutest prohwetite ja muude usklikkude wägimeeste juhatusel —, siis oli waja aega tähele panna ja tekkinud woolule alistuda. Kuid nõnda, et usk ja prohweti au selle all ei kannataks. Tarwis wool juhtida usu rööbastesse, ta eraldada teisest, ilmlikust woolust ja wõtta enda prohwetliku juhatuse alla. Tarwis teha jumalik, jumalast määratud ja ainult jumala ärganud lastele juhatatud ettewõte. Samara asemele Krimm. Samara ilmalastele, Krimm uuendatud usu tallekestele.

Seks aga on jumala ilmutist waja.

Mida imelisem, mida salapärasem see ilmutis, seda parem usule, seda parem prohweti lugupeetawusele.

Ja ilmutis ei jäänud tulemata.

Ning imeline ja salapärane oli ta ka...

Mõni nädal pärast seda, kui prohwet käis Järwamaal, tuli talt korraga päratut põnewust ning ärewust sünnitaw kutse, tulgu kõik tema usulapsed 19. mihklikuu-päewaks kokku Harjumaale, Ranna walda, Tiskre külasse; Kõigewägewama waim kuulutawat neile seal ühe waga naisterahwa kaudu tähtsaid, kõigi koguduseliikmete ellu puutuwaid asju.

Lühike, aga sisukas. Saladuslik ja paljutõotaw.

Kahinal lewis prohweti ja kogudusepea kutse usklikkude seas, sähwides sinna ja tänna nagu wälgu säde. Kiirkäskjalad kandsid ta wallast walda, külast külla. Ja kõikjal, kuhu ta jõudis, hakkasid südamed tuksuma, rahutuses, põnewuseärrituses, ja pead pisteti kokku ja suud pandi arutama, mõistatama, pärima. Midagi iseäralist, midagi suurt oli tulekul, seda aimas igaüks, ja et ei olnud kedagi, kes wähematki seletust oleks wõinud anda, siis puhus ja paisutas waba fantaasia oodatawa weel suuremaks, kuni ta oma suurusega täitis maa ja taewa.

Muidugi ei jätnud keegi kindlausuline, kel see wähegi wõimalik, kes polnud wigane, haige wõi wanadusest liiga wäeti, prohweti kutset täitmata, mis oli ju ühtlasi jumala kutse. Päris tõeline usuränd algas Järwamaa küladest Tallinna kaudu Tiskre ranna poole, mille Kõigewägewam oli oma ilmutuse paigaks walinud. Kel ei olnud hobust, rändas jala, kepp käes, leiwakott seljas. Maltsiwettide hall ja must rõiwastus, ehteta naisterahwaste lahtised juuksed, kõikide pühalik-tõsised näod andsid nende wooridele ja rongidele wälimuse, mida ei wõinud waadata ilma teatawa liigutatud huwita. Rahwas jooksis ka igal pool, kust nad läbi läksid murdu tänawale, et neile niikaua järele wahtida, kuni nende waga laul ühes nende teatraalse riwistusega kadus kaugusesse...

Tiskre küla, kus usuisa ise külalisi pidulikult wastu wõttis, kihises määratud päewa õhtul ligidalt ja kaugelt kokku woolanud rahwast nagu mõni imetegew usurändepaik. Mitmed murded kõlasid läbisegi ja paljude tundmata nägude seast leidis üks

ja teine ka tuttawaid, mida ta kuude ja aastate eest wiimaks näinud. Aiwar talu, kuhu jumaliku ilmutise wastuwõtteks koguneti ja kus elas see ärawalitud inimene, kelle oli Jehoowa oma lihalikuks wahendiks määranud, ei suutnud enesesse pooltki osa usklikke mahutada, nii et suurem hulk pidi uste ja akende taha jääma.

Hingetõmbetu põnewus, wärisemiseni ulatuw aukartus waldas rahwahulga suuremat jagu. Kahwatud näod, millest silmad kuiwa, kõrbewa läikega laialt wälja wahtisid, ridanesid waewalise walgustuse kollakal kumal üksteise külge — nagu ringid elusaid wahakujusid. Sinakad, weretud huuled tuksusid, liblistasid kas seesmise ärewuse sunnil wõi palwesõnade liigutusel. Liikumatult paigal nagu kokku liitunud, ühte sulanud, seisis elaw müür ruumis, kui prohwet astus palwelaua taha. Ja waikus heitus kogu üle, nagu olekssid südamedki tuksumast seisatama jäänud.

Maltswet pöördis mõne tasase sõnaga, sügaw-tõsiselt, aulisealt ja kõrgelt, ühe naisterahwa poole, kes oli istet wõtnud lugemislaua lähedal, tema kõrwal.

Kes kogudusest seda weel ei teadnud, see teadis seda nüüd, kelle suust ta tänasel õhtul taewa ja maa kuninga ilmutist pidi kuulma.

Naisterahwas, kelle näole laskusid nüüd kõigi pilgud nagu ladusse, oli madala kaswuga, tüseda kehaga, ruugepealine tüdruk, aastat kolmkümmend wana. Tema, igapäewane ja lihtne, halli tawalise riidega kaetud, ei osutanud ilmingus kõige luulekamalegi midagi kummalist, midagi mõistatuslikku ega müstilist. Ainult ta silmades, mis tõmmukast, kohmetanud näost rahutu, kergesti wärisewa pilguga wälja waatasid, pesitses mingi elu, mis terasemat waatlejat wõis kütkestada.

Suur tund algas laulmisega, millele järgnes Maltswetí palwekõne. Seks walis usumees iseäranis pühalikud, tõotusrikkad, hinge rõõmu- ja lootusehelinatega täitwad sõnad. Ta püüdis kududa meeli tume-salapäraste aimete ja tunnete wõrku, manada südameid sootuks ime-usu nõiduse alla ning, tarwita-

des järgukaupa ikka wapustawamaid sõnakäändeid, esile kutsuda seda kuuma, nagu plahwatusejõuga täidetud meeleolu, millest iga arwustuslik kainus haihtunud. Pühalik-wärisewale aukartusele sundiw oli tema teade, kuidas Waim talle märku annud, et jumal oma lastele waga neitsi Miina Renningi suu läbi tahab kuulutada, mis püha nõu on tal nendega ja mida nad peawad tegema, et Kõigekõrgema armulikul abil pääsu leida rõhuwast ihulikust hädast, millest nad wälja igatsewad. Sedamaid, kõikide ukslikkude silma nähes, heituwat jumala waim waga neitsi Miina peale ja awada tema suu Kõigewägewama ilmutise sõnastamiseks.

Ja see sündis nõnda.

Kuna rahwakogu pööras hingetul waikimisel oma imejanused silmad ärawalitud neitsi poole, langes see krampide wapustusel istmelt maha. Kogu ta keha tuksus, wõbises, kiskus kokku, wõitles ja heitles nagu mõne wägewa seesmise wõimu käes. Ta silmad surmkahmetus näos põudselt hõõguwa, ülespoole wahtiwa pilguga olid esmalt pärani lahti, siis wajusid laud koomale, nii et ripsmete wahele jäi kitsas, waluwalt hiilgaw praoke.

Aegamööda wähenesid wiskleiwad, rapleiwad krambid, lõppesid wiimaks hoopis ja waga neitsi liikmed tardusid kangeks ja kõwaks, nagu oleksid nad puust. Kõik elumärgid olid kadunud ta kehast.

Koguduse seas leidus neid, kes soowisid oma usku kinnitada tegelikkude tunnistustega, mille wastu prohwetil midagi ei olnud. Need astusid selili maas lamawa eluta keha juure ja katsusid teda kätega. Mõned püüdsid teda elule äratada pigistamise ja näpistamisega, misjuures mindi tõe-otsimises ka nii kaugele, et selle jälgi leidus pärast siniste laikudena waga neitsi ihu pealt. Aga kõik katsed, kutsuda jumala waimu meelewalla all olewat keha inimliku wõimuga loomulikku olekusse tagasi, jäid asjatuks. Pitsitamis- ja näpistamiswalu wastu oli tardunud ihu täiesti tuim; ei ainustki liigutust, ei wähemat kui tuksatust tulnud nähtawale.

Mõne aja pärast nähti surnu suud liikuvat. Surnu hakkas rääkima. Esmalt sosistades, siis ümisedes, siis ikka selgema ja kõvema häälega, kuni ta rääkimine edenes voolavaks kõneks. Kõneks, millel ei olnud vahet, ei äärt ega otsa. Kõnejõeks, mis voolas peatumata ja väsimata rohkem kui kaks tundi! Näis, nagu ei tahaks see kord avatud suu enam vaikidagi. Näis, nagu oleks see elutu keha saanud sõnade pursk-kaevuks, mille voolul pole otsa, sest et ta on ringjooksul...

Waga neitsi Miina kõnes oli mõnda, millest aru saadi, aga palju rohkem, millest mitte aru ei saadud. Seal kuuldus lauseid, millel oli mõistetav loogiline mõte sees, aga palju rohkem niisuguseid, mis jätsid inimese aju pilkasesse pimedusse. Seal oli põrgu sees, ja oli taevas sees, ja ka terve maailm oli sees. Aga vägevam kui kõik muu oli pimedus, mis kattis maad ja taevast ja põrgut...

Aga kes poleks teadnud, et ilmutiste keel on ikka niisugune. Kõik ilmutajad on nõnda kõnelnud. Et nendest aru ei saada, tuleb sellest, et lihalik inimene oma lihaliku ajuga ei suuda tungida jumaliku mõttesügavuseni. Sa seepärast oli väga rumal Kiisa Mihklist, et ta kopsis endale sõrmenukiga ühtelugu vastu pead, nagu tahtes sundida oma nõtra ajukest kiiremale töötamisele ning seega Miina sõnade paremale taipamisele. Sa veel rumalam oli Kadaka Marist ja paljudest teistest naistest, et nad otse nende kõnekohtade juures, mis jumalikku vaimu kõige enam täis, oma ägamist ja puhkimist suurendasid, just kui oleksid saanud neist taipu.

Mida aga ilmutisesaladustest kõik selgesti mõistsid, mis kostis kõigile selgete sõnadena kõrvu, oli see, mida lausus Kõigevägevam vaga neitsi Miina suu läbi prohvet Maltsvetist. Ta tunnistas kõige koguduse ees Maltsveti oma äravalitud sulaseks, kellele tegi pühalikult ülesandeks, tema rahva ära viia siit neetud orjariigist, välja siit kurnavast piinapõlvest kaugele lõunamaale, kus manna katab maad ja jookseb piima ning mett, otsekui Mooses viis iisraeli rahva kord

Egiptusest Kaananimaale. Ja selge sõnaga tunnistas jumal Maltsweti usulised oma ärawalitud rahwaks, kes elanud tänini karjamaal, nüüd aga tema armust pidi saama marjamaale. Seejuures ei jätnud ettewaatlik taewaisa oma rahwast mitte kahewahele, et ettewõttel on ka oma raskused, et tema lapsed peawad palju waewa ja wiletsust kannatama, palju suuri takistusi ära wõitma, enne kui jõuawad õnnemaale. Aga olgu nad julged: wõit olewat nende, kui nad aga usus kindlaks ja palwes wäsimatuks jääwad...

Niipea kui ilmutusekõne oli lõppenud, lõi surnu silmad lahti ja ta tardunud liikmeisse puges elu. Pilk, millega ta ringi waatas, oli pikast, sügawast unest ärkaja pilk — segane, kohmetu, imetsew, meeletuletaw. Näis, nagu tuleks waga neitsi waim kaugelt, kaugelt teelt ning tunneks wõõristust, leides ennast jälle wanas, patuses ihus. Miina terwes olekus oli midagi haiglast, roidunut, puretut.

Wõttis aega, enne kui usklikkude hulk toibus oma pühalikust, tumma aukartuse ja piirita imestusega süwendatud kohmetusest. Weel wärisesid Jehoowa ilmutise sõnad, nii tumedad kui nad ka olid, nende lapselikkudes hingedes pühal kajal järgi, weel tunti Kõigewägewama lähedust õhu liikumises, weel arwasid joobunud silmad nägewat püha waimu heljuwa walgusena üle ruumi lehwiwat. Siis aga, kui toibumus ja kainus juba maad wõtnud, koguneti maasistuwa imeneitsi ümber ja hakati talle kõiksugu küsimusi ette laduma, eriti selle kohta, mis tunded tal olnud, kui jumala waim asus tema ihus ja tarwitas kõnelemiseks tema keelt.

Aga neitsi Miina ei teadnud tunnetest midagi rääkida. Ta ei teadnud üldse mitte, mis temaga sündinud, ei ka maikugi sellest, mis ta oli kõnelnud. Waim tulnud — arwas ta — tema peale, wõtnud ta täiesti oma meelewalla alla, saatnud ta enese waimu teadmata paika ja pahwatanud nõnda oma ilmutise ilmasse. Lugu oli selge nagu päikesepaiste. Oma jumaliku ameti ja au täielises hiilguses seisis prohwet Maltswet nüüd keset kogudust. Pilk, mille ta pikkamisi laskis üle

peade käia, näis hüüdwat: „Kas kuulsite nüüd oma kõrwaga? Kas peaks teie seas weel ükski olema, kelle hinges peitub weel kahtluse kübetki minu ja Kõigewägewama wahekorra kohta?“ Ja mida ta pilk ütles, seda ütles warsti ta suugi.

Tema olekus oli midagi kirjeldamata wõimsat, peaaegu suurt ja kõrget, kui ta särawal palgel ja häälega, millest kõmises nagu ülewoolaw wõiduröõm, nüüd pikaks kõneks sõna wõttis. Üldisel waimustusel, mis küündis paljudel joowastuseni, seletas Maltswet, et nüüd on igal tema usulastest jumala enese püha suu kaudu kindel tunnistus käes, kuidas hindab taewane isa seda usku, mida tema, Maltswet, rahwale õpetanud ja mida wastaste poolt nii õelasti taga kiusatawat, ning tunnistus käes ka selle kohta, kelleks peab jumal teda, selle usu kuulutajat ja alustajat. „Meie teame tänasest pühendatud õhtust saadik, et me tõesti oleme jumala lapsed, tema ärawalitud rahwas, ja teie teate, et teil on juhatajaks jumala tõsine sulane, jumala enese walitud, õnnistatud, ametisse kinnitatud mees. Kuulge siis, Issanda omaks tunnistatud hinged, oma juhataja sõna, pange tähele tema nõu, tehke, kuda tema teid õpetab. Meie peame maha jätma maa, kus meid rõhuwad ülekohus ja wägiwald, häda ja wiletsus, kus prassiwad orjakepi-kandjad ja hoorawad waleusu-õpetajad imewad rahwa werd ning üdi ja tasuks selle eest peksawad meid keppide ja sõimusõnadega. Mitte kergemaks ei lähe meie piinapõlw siin, waid raskemaks. Keppide asemele tulewad korpionid, orjuse juure ahelad. Seepärast ära siit parema, soojema, wiljakama, wallalisema asumaa poole, mille jumal meie jaoks ise on walinud ja kust ta paganad juba eest ära on ajanud, nagu sündis ka wanasti Kaananimaal! Tehku lahti ennast igaüks oma siinsest kodust ja walmistagu ennast ruttu suure lahkumise wastu ette!“

Waimustus Maltsweti sütitawa kõne järel oli wägew, tormiline. Jälle kord oli usuisa sõnu rääkinud, mida mõistis kõige tuimem ja töntsimgi talupoja-pea, mis oli igaühe hingest nagu ära loetud, — ta oli rääkinud rahwa ihulikust hädast

ja sellest pääsemisest. Ja nii ligidal pidi olema see pääs, ja jumal ise, kes kuuldavasti saksastki vägevam, võttis enda kätte päästetöö, mille kordaminekus siis ju keegi kahevahel ei võinud olla. See oli evangeelium, mis täitis talupoja-rinda rõõmuhelinaga, mis pani ta südame hüppama ja suu hõiskama. Paljud nutsid, mitmed suudlesid üksteist, Kiisa Mihkel laskus nurka üksinda põlvili ja tõstis ristis käed tänupalves taeva poole. Maltsveti ümber kogunes aga ringmüür, millesse prohvet peaaegu pidi lämbuma. Teda tänati, kiideti ja õnnistati. Vägev hosianna viiruvkipillvedes tõusis talu tahmase lae poole...

Maltsvet oli jõudnud eesmärgile. Hiilgavalt.

Väljarändamis-liikumine, mis oli talle ootamata tulnud, mille kohta ta oma üllatuses oli võtnud väära seisukoha, mis võis seepärast tema usule ja talle enesele tuua lugupidamise kahanemise, juhtiva võimu kaotuse kahju, — väljarändamis-liikumine oli saanud maltsvetismi usuliseks asjaks ning Maltsvet ise tema juhtijaks ja algatajaks. Nüüd oli kõik jälle hea, — jah, nüüd alles algas nähtavalt prohvet Johannes II tegevuse ja kuulsuse hiilgav ajajärk, mis jättis kõik senise varju!

Maltsvet võis olla rahul jumala ilmutuse näidendiga, mille ta selle eesmärgi saavutuseks oli lavastanud. Ja julge võis ta olla, et keegi tema usklikust, sõge-usklikust karjast näiteseinte taha ei märganud vaadata. Mitte ainult, et tema tallekestel puudus seks terane silm ja tarviline nupp, vaid terve toimepanek oli võrdlemisi väga peenikest laadi ja appi tuli Maltsvetile miski, mis oli tõesti imesarnane, mida Maltsvet isegi pidi imetaoliseks pidama, sest et ta seda oma teadusepuuduses ei suutnud seletada.

Usuhaige tüdruk Miina Renning ei olnud täna õhtu esimest korda säherduses ekstaatlikus võõrolekus. Ta oli juba sagedasti varemalt hetkil, kus ta vaim usulistest kujutlustest ja mõttemõlgutustest liiasti joovastatud, keema aetud, krampide vapustustel maha kukkunud ja letargilises tarduses, transis,

kõnelema hakanud, mis talle ühelt või teiselt poolt enne oli sisendatud või mis ta endale ise asjaomasel meeleolul sisse oli imenud. Tema loomuwastane olek ja wõime põhjenesid kahtlemata hüpnoosil. Maltswet oli temast ammugi kuulnud ja teda käinud waatamas, wiimast korda warsti peale seda, kui ta Järwamaalt koju läks, wäljarändamis-küsimus hauduwas peas.

Midagi ei seisa lähemal, kui et kawal prohwet, kellel oli jumala ilmutust teatud otstarbeks tarwis, walis Miina Renningi endale meediumiks ja tööriistaks, kelle hingehaiguse salapärased awaldusewiisid olid talle tuttawad. Ta pani tähendatud ilmutise sihil tüdruku kallal suggestiooni toime, kõneles talle usklikkude wäljarändamisest kui jumala poolt tarwilisekS arwatud asjast, seletas talle ka uuest asumaast, niipalju kui ta sellest kuulnud ja nagu ta seda endale kujutles ning istutas nõnda kogu mõtte tüdrukule, kes oli tema usklik pooldaja ning waimustatud austaja ja seisis tema waimse ning hingelise mõju all, walmilt pähe. Miina pidi selle, langedes lähemal korral ekstaasi, tooma kuuldawale, see oli teada. Tõenäolik, et nad terwe ilmutisenäidendi teineteisega enne ka kokku rääkisid ja üksipulgi ette walmistasid, kui Miina oli mõttele wõidetud. Kuid tingimata tarwis polnud seda mitte. Oli küllalt, et Maltswet kui suggereerija mõjustas oma palwewäega Miinat kui meediumi — muidugi ilma et kumbki enda omaduse kohta selgusel oli — ja näidend algas ning soowitud ilmutus woolas hulga muu sisendatud mõtete-mulina seas Miinal suust. Seejuures pole wõimatu, et Maltswet pidas tüdruku minestusekõnesid, nagu terwet tema mõistatuslikku olekut sel puhul, mida ta enesele seletada ei mõistnud, isegi jumalik-waimulikuks nähiseks. Oma asja ja eesmärgi tulul aitas ta ainult tagant lükata ja juhtida.

15.

Egiptuses.

Waimustusetiiwad kandsid ärawalitud rahwa Tiskre rannast kodustele nurmedele tagasi, aga seal wõttis kaine memmeke mure nii mõnegi kortsus kulmul ja hämaral näol wastu.

Waga neitsi ja prohwet olid Egiptusest lahkumise pannud jumala soowil küll igaühele pähe, aga oli lähemalt jätnud ütlemata, kuidas pääseb rahwas Balti waaraode küüsist.

Kas salaja põgenedes? Kas wägisi minnes? Kas mõne suure ime abil, nagu see, mille Mooses Punases meres korda saatis?

Sellest polnud kumbki musta ega walget lausunud. Selles oli jumala ilmutis puudulik. Küll aga oli räägitud suurtest takistustest, mis usklikkudel tuleb wõita, ja sellest tegid kainemad pead järelduse, et imetegude abi peale üksi ei wõi julge olla, wähemalt mitte igas asjas ja mitte iga üksiku suhtes. Ja kes andis ajus juba kainetele mõtetele aset, see mõtles kõige pealt enda waarao peale.

Prohwet ja waga neitsi olid jätnud ilmutamata sellegi, millal õieti tuleb lahkumine. Nad ütlesid: warsti. Olgu aga igaüks walmis. Aga mis tähendab warsti? Waba inimene saab „warstiga" walmis, kuid Maltsweti lapsed olid orjad balti Egiptuses — nad olid eesti talupojad, kes saja sitke sidemega saksa külge seotud.

Kas tohid rendikohalt, kas tohid teenistusest ühel heal päewal lihtsalt ära joosta?

Oli ju küll neid, kes arwasid seda wõimalikuks, kelle usk jumalasse ning tema prohweti imeabidesse osutus nii kindlaks, et nad muu peale ei mõelnudki kui tunni peale, mil ilmub ingel pasunaga ja tuudutab usklikud teele. Nagu mõni nõdrake ootas puu otsas ööd ja päewad lõdisedes wiimast päewa, kui Maltswet selle ette oli kuulutanud, nii wahtis nüüd mõnigi tänawat mööda alla wõi õhku mööda üles, kas ei ilmu mingi jumalik weoriist Kaananisse igatsejaid peale wõtma...

Mõne aja pärast oli kuulda, prohwet määranud suure teekonna alguse kewadeks. Rahwa seas, kus ta pärast jumala ilmutist loenguid pidanud, kõnelewat ta ikka kewadest.

Kewadeni oli küll weel hulk aega, aga mitte niipalju, kui et maltswetlane oma ülesütlemis-kohust saksa wastu seadusepäraselt oleks wõinud täita. Ja nii siis tuli, et peremehed, kes oma kohad jaagupipäewal, see on 25. juunil, oleksid pidanud üles ütlema, seda nüüd alles mihklipäewa-ajal läksid tegema.

Oh seda kärkimist ja paukumist, oh seda häbistamist ja hurjutamist, mida nad armuliste härrade käest kuulda said! Küll neid ähwardati witsade ja keppidega, küll neid wisati wälja „kunturitest", ja häda sellele, kes julges weel suud tarwitada! Selle tee läks kohe talli poole. Kuid leidus ka saksu, kes wõtsid ülesütlemise wastu. Need olid kas julged, et nende kohad, waadates maata rahwa määratu hulga peale, ei jää rentnikkudeta, wõi nad pidasid wäljarändamis-liikumist mööduwaks hulluseks. Ka teadsid nad ju wäga hästi, missugused raskused talupoja minemapääsemisel ees seisid. Suuremal hulgal puudus kaugemale rändamiseks juba aineline jõud, kõigil puudus wene keel ja kõige wähemgi teadmine kaugemate maade kohta, ning lõpuks ei wõinud wäljarändamine minna liiga suureks, sest et sakste tehtud seadus, nagu juba mainitud, pani talle arwult kitsa piiri.

Kuid osa mõisnikke ja ülemus kartsid segadusi ning rahutusi. 1858. aasta oli neil weel meeles. Ja et lahkumis-liikumine wõttis äkitselt niisuguse tormilise hoo ja warsti teada

saadi, kes tormi puhuma pannud, siis sirutati küüned Juhan Leinbergi järele välja. Mees, keda mõne nädala eest mõisades veel oli armulikult kiidetud ja kelle palvetundide vastu antud keeld tagasi võetud, oli uuesti langenud sakste viha alla. Nüüd läks Lääne-Harjumaa haagikohtuniku poolt vali käsk välja, võtta Maltsvet kinni ja toimetada tema karistava käe alla.

Algas suur Maltsveti püüdmine, mis jäi aga sama tagajärjetuks, nagu mõni aeg varemalt. Prohvet elas küll haagikohtuniku härra von Tritthofi enda vallas, Kiius, aga kinnivõtte puhul ei leitud teda kunagi kodust, ja kui teda mindi teisest kohast tabama, kus teda kindlasti teati olevat, siis oli ta ka sealt nagu maa alla vajunud. Haagikohtunik unustas, et apostlil on jüngrid ja kogudus, kes läksid ennemini ise nuhtluse alla, kui välja andsid eneste meistri ja usuisa.

Maltsvetti peideti ning varjati kohtu püüdjate eest igal mõeldaval viisil, sagedasti suure meeleteravuse ja vaimuerksusega. Nõnda ajanud Jaaguri Jaan prohveti, keda külas parajasti otsitud, heinakotti, tõstnud selle reele, istunud ise otsa ja sõitnud temaga püüdjate silmade alt mööda Leesi külla, kus Maltsvet seepeale pidanud palvetundi.

Hoolimata sellest tagakiusamisest, või just selle tõttu, õhutas Maltsvet rahvast ikka agaramalt väljarändamisele, julgustas argu, trööstis ja kinnitas sakste poolt ähvardatuid ja kimbutatuid.

Kainemad mehed lahkumishimulistest võtsid asja enam või vähem korraldatud plaani järgi käsile. Nad ütlesid enestele, et vaja vaadata enne koht välja, kuhu minna, kui huisapäisa minema hakata ja üksnes jumala abi peale loota. Mida üksikud teadsid Krimmi poolsaarest, põhjenes ainult ajalehe teadetel ja oli enam kui tume. Uue asumaa kohta oli seepärast eel kõige tarvis ustavat selgust muretseda isikliku järelevaate kaudu. Kodumaalt väljapääsuks vajati aga passi, ja et seda kubernerilt saada, pidi igamees mõisahärralt võtma

kohaotsimise kirja. See oli, kui koha ülesütlemine korda läinud, järgmine südant tuksutav, aga tarviline samm.

Orgmetsa vallas, Madise kihelkonnas, kust Järvamaa väljarändamis-liikumine juhtivat hoogu sai, astusid Maltsveti vend ja vennapoeg, iseäranis viimane, kahekümnekaheaastane Kustav Malts, liikumise etteotsa.

Viimane oli oma aja kohta saanud kaunikesti hariduslikku vaimu- ja silmaterituست ning seda ise, nende vaevaliste abinõude varal, mis olemas, püüdnud arendada. Mõisasundija pojana sündinud, oli Kustav lapsepõlve veetnud Koigi vallas, Peetri kihelkonnas, kus ta isa, kui ta viimaks Metstaguse mõisas, Jaani kihelkonnas, pikemat aega oli aidameheks olnud, rendikohta pidas. Ses vallas oli haruldasel kombel kool ja samal harulduasel kombel oli kooliõpetajaks mees, kes läbi teinud Ataste „seminari". Koigi külakoolis siis õppis noor Malts, kellel lugemine juba kodust käes, kirjutuse- ja natuke arvutusekunsti, koguni geograafiat ja ajalugugi, niipalju kui koolmeister neid isegi mõistis. Koigist, kus mõisnik oli rentnikkude elu orjuse rohke töstega liiga kibedaks teinud, asus Kustavi isa Krimmi sõja eel Orgmetsa valda talukohale. Seal käis ta käsi aga viletsa maa ja kõrge rendi pärast nii halvasti, et omale mujalt pidi teenistust otsima. Ta hakkas Purdi mõisas valitsejaks, jättes talu meheks sirgunud poja hoolele ja aidates oma palgast renti tasuda.

Mardipäevaks läks Kustav Malts isaga Orgmetsa mõisa kohaotsimise loakirja saama. Sinna kogunes ka teisi tähesaajaid mõnikümmend meest. Parun Magnus von Vitinghoff, endine ohvitser, tigeda, äkilise loomuga keskealine saks, kes oli oma tormide vihatujude poolest sama tuttav kui ropu suu ja ülbe vandumise poolest, võttis mehed urisedes ja turtsudes vastu. Aga kellegi peale polnud ta nii sapine kui mõlemate Maltside peale. See tuli muidugi sellest, et need olid väljarändamis-apostli Maltsveti ligisugulased, keda saks järeldamisi pidas tema kaassüüdlasiks. Kargas meestele, iseäranis Kustavile, keda ta näilikult pidas kardetavamaks

kui wanameest, kohe ninasse ja hurjutas nad mehe moodi läbi. Kas olewat neil aru peas minna laia ilma hulkuma, tühja tuult tallama, ja kuhu nad tahtwat koha jätta! Ei nad saawat temalt mingit loatähte.

Kuid mehed ei lasknud endid kohutada, nagu oli saksa nõu. Wisalt nõudsid loatähte edasi. Nüüd pidas parun wanale Maltsile kurja noomituskõne ja nõudis, ta keelaku pojale „rändamishullustus" ära; wanamees ise jääwat niikuinii ilma loatäheta, ehk olgu siis, et ta otsib kohale enne uue peremehe, mis hiljemini ka sündiski.

Sellest oli juba märgata, et parun loatähte, wähemalt pojale, enam otsekohe ei tahtnud keelata, waid hüüdis ainult isa keeldu appi. Nüüd seletas noor Malts seda südimalt, et ta oma nõust mitte ei tagane, kuna isa ega paruni-härra ei wõiwat teda seadusliku õigusega keelata minemast, mispärast ta loatähe palwe juure jääwat. Kui siis isa Kustawi nõuet weel toetanud, kirjutas saks wiimaks loatähe wihaselt wälja, niihästi noorele Maltsile kui ka teistele palujatele.

Juba järgnewail päewil sõitis Kustaw oma ja teiste loatähtedega Tallinna, et neid kuberneri kantsleisse passide saamiseks ära anda. Ainult kahe kuu peale, 1. jaanuarist kuni 1. märtsini, lubati anda passid. Tahtjad pidid nad eneste ringkonna haagikohtuniku kaudu kätte saama.

Nõnda jõudsid jõulud passide ootel kätte. Mõni aeg enne jõulu oli Kustawil Maltswetiga, kes oli Albu wallas peidus, — teda otsiti kõikjal suure agarusega taga ning kuulu järgi oli ta pea peale hindki pandud —, wäljarändamise asjus kuskil wäikses külas läbirääkimine ja nõupidamine, kus püüti anda plaanile juba wähe kindlam kuju. Üldse mängis salakoosolekuil, mida korraldas prohwet oma poolehoidjate seas kõigi nuhkimiste kiuste, nüüd wäljarändamis-asi pea-osa.

Mõni päew peale pühi tuli Orgmetsa haagikohtunikult rõõmustaw teade, et passid kuberneri käest saabunud sinna. Salamaid läks noor Malts enda passile järgi, mille ta

ka wilekopikase maksu eest kätte sai. Kõik teised passisaajad koos kutsuti uut käsku mööda 3. jaanuariks 1861 haagikohtusse. Seal ootas neid wilets wäikline konks, mille saksad rändamishimuliste kiusamiseks ja takistuseks waheajal olid wälja mõelnud.

Haagikohtunik andis ametlikult teada, et tema peremeestele ega sulastele kohaotsimiseks enne passisid ära ei anna, kui toogu igaüks mõisast armuliku härra käest tunnistus, et ta mõisale midagi ei wõlgne, kuna teenijad endi asemele teised pidada palkama senikauaks, kui nad ise on „hulkumas“!

Kuula aga! Nagu poleks mõisnik ikka midagi leidnud, mida ta peremehele wõis wõlaks lugeda, ja kust pidi teenija wõtma omale asemiku!

Kuid asi polnud nii paha, kui näis. Saksad olid jätnud pogril, millesse nad lahkujaid ajasid, pisukese tagaukse lahti, millest nad kahju ei kartnud.

Teatati ühtlasi, et passi omanikkudel olla luba walida eneste hulgast wolinik, kelle minekul mingit takistust ees ei ole, ja oma passid anda selle kätte, kes siis läheb k õ i g i l e asukohti otsima. Kuid wolinik pidada seks kohtu poolt ametlikult kinnitatama.

Mõisahärra nõu, mille täidesaatjaks oli haagikohtunik pandud, oli läbipaistew: Wõib-olla tuleb üksik wolinik pika ninaga warsti tagasi! Keelt ei oska, riik suur ja wõõras, passiaeg lühike, rumal harimata inimene, kes satub kergesti kimbatustesse — ongi jälle kodus! Lähewad aga hulgakaupa, peawad nõu, on julgemad, erutawad üksteist — siis wõib asjast tõesti midagi wälja tulla.

Ning kohtunik määras meestele woliniku walimiseks mõne päewa aega ja kõik läksid minema.

Kohalikud lahkumishimulised jagunesid wäljarändamise eesmärgi kui ka usulise meelsuse järele kahte liiki. Ühed olid Samarasse minejad, mitte maltswetlased, jõuka Männiku peremehe, tema kahekümneseitsme-aastase poja ja metsawahi-Aadu

juhatusel; viimane oli küll pekka saanud, aga mitte meelt parandanud. Teised olid maltsvetiusulised, kellest ei teatud, kuhu nad lähewad, kas Samarasse wõi mujale, sest et nad hoidsid eneste reisusihti salajas. Esimesi wõis olla umbes wiiskümmend kuni kuuskümmend perekonda, wiimaseid terwelt kahekskümmendwiis.

Järgmisel päewal peale haagikohtuniku juures käimist sõitsid maltswetiusulistest wiis meest, nende seas Kustaw Malts, Harjumaale, Kiiu walda, prohweti elupaika, et astuda nõupidamiseks ühendusse sealsete omausuliste wäljarändajatega, keda oli wiisteistkümmend perekonda. Nende wolinik oli jõukas peremees Aabram Nort, Maltsweti südamesõber ja tema usuliikumise peatugi Kolga rannas ja Kuusalu kihelkonnas üldse.

Lõpeweski Aabram, nagu kutsuti teda ta weskikoha järele, oli noid tolleaegseid talupoegi, keda tunti tema rikkuse pärast wäga laialt, üle mitme kihelkonna, sest talupoja rikkus oli ju tol ajal sama kuulmatu kui härrasmehe waesus. Suur ta kullahunnik just ei olnud — seda määrati kolme kuni nelja tuhande rubla peale —, aga kui loeti juba paari saja rubla omanikku jõukaks talupojaks, siis oli Aabram muidugi Krösus omasuguste seas. Tema laialine tutwus põhjenes osalt ka tema tegewusel, mis wiis teda kokku paljude inimestega ligidal ja kaugel: ta polnud mitte ainult paljutarwitatud wesiweski mölder, waid ka suur kaubitseja ja hobuseparisnik. Lõpeweski koht, mida ta pidas, oli suur ja warustatud heade heina- ning karjamaadega, asetsedes weerikka jõe ääres. Maltsweti usku heites oli Aabram hobuseparistamisest, mis tundus talle eriti patuse ärina, loobunud.

Lõpeweski oli Maltswetile, niikaua kui ta elas Kiius, teiseks koduks. Siin ta käis armastatud majasõbrana juttu westmas, siin ta käis kallikspeetud usumehena palwetunde pidamas, siin ta algas, asudes randa elama, sedamaid misjonitööd weskiliste seas, kes siis kandsid tema õpetusi ümbruses laiali, siin ta istus puhketundidel ja naljatas lastega lahke-

sõnalise külaonuna, neile wahel seletades, kuidas wana loglsew Lõpeweski käib — ikka: „Wõtan kätte — kukun maha! Wõtan kätte — kukun maha!"

Aabram Nort, see laia jutuga, tragi loomuga, aga kitsa silmaringiga mees, oli kindlausuline Maltswweti jünger, kes kahtles Juhan Leinbergi prohwetiomaduses niisama wähe kui selle jumaliku ilmutise tões, mis kutsus rahwast üles wäljarändamisele. Aabram ise oli Tiskres juures olnud, kui jumala waim tuli waga piiga Miina peale ning tunnistas Maltswweti rahwa juhatajaks, ja usku, et kodumaalt lahkumise ettewõte põhjeneb taewaisa pühal tahtel ja käsul, poleks temalt keegi suutnud wõtta. Oma terwe, wärske mehejõu — ta oli alles kolmkümmend ühekssa aastat wana — pühendas ta seepärast sellele, tema teada pühale asjale.

Maltswweti juhatusel peeti Kiius, kui järwakad olid sinna jõudnud, maakuulamis-saadikute teekonna ja kõige kohta, mis puutus asjasse, põhjalikult nõu. Wäga kidane küsimus oli teekonnakulude küsimus.

Kuna Lõpeweski Aabram pidas enda kristlikuks kohuseks, reisu wiieteistkümne Kolga perekonna eest, kes enamasti kõik põdesid suurt kehwust, enda kulule wõtta, oli lugu järwakatega kaunis täbar. Neist polnud keegi nii willakas, et wõida omaga pikka kulurikast retke jalge alla wõtta. Ühel ja teisel oli küll mõnisada rubla, aga need ei raatsinud endi wäikest warandust ära raisata. Rahawõtt passide pealt, mida ülemus kergesti pettuseks oleks wõinud tunnistada, oli kahtlane ning aeg sääraise korjanduse ettewõtteks ka liiga kasin.

Nõupidamisel, mis kestis terwe päewa, waliti Järwamaa seltsi maakuulajaks noormees Kustaw Malts, kes teekuludeks oma wäikese kapitali, kõigest 116 rbl., pidi ohwerdama. Puuduse puhul lubas Aabram Nort laenata lisa. Kolmandaks kaaslaseks pidi neile tulema Ranna walla maltswettide wolinik, nagu oli kokku räägitud.

Sel koosolekul otsustati lõplikult ka küsimus, kuhu maad minna otsima: mitte Samarasse ega Saratowi, waid Krimmi

ehk „soojale maale", nagu seda maad rahwa suus warsti hakati nimetama. Kustaw Malts kandis siin meestele weel kord ette, mida ta kallist wilja- ja wiinamaast lugenud, ning meeldiw kirjeldus aitas otsust ruttu küpsetada.

Maltswetlaste püüd, anda oma ettewõttele iselaadi, eraldada seda ilmalaste wäljarändamisest, soetas siin weel otsuse, pidada kogu asja kõige hoolega salajas; isegi „o m a d" inimesed, nende suur kogu, ei pidanud rändamise eesmärki enne teada saama, kui saadikud maad Krimmis juba wälja on wõtnud.

Noore Maltsi wolinikukswalimisega oli kodune rahwas muidugi rahul — polnud neil ju sündsamat meest endi keskelt esitada. Määratud päewaks, kohe pärast kolmekuninga-päewa, mindi haagikohtuniku juure Ahulasse wolinikku üles andma ja temale asjaomast kohtulikku tunnistust nõutama.

Rahwast oli kokku tulnud kolmest-neljast kihelkonnast — kõik selle haagikohtu-ringkonna wäljarändamis-himulised, nende seas ka rohkesti haagikohtuniku, härra von Grünewaldi, enese walla mehi, kus oli Maltsweti usul palju tunnistlejaid.

Härra von Grünewald, — ta isa oli olnud Eestimaa kuberner enne kindral von Ulrichi, kes hoidis Toompea lossis praegu walitsusekeppi, — oli ennemalt oma walla ja üldse talupoegade wastu olnud wõrdlemisi inimlik saks. Aga niipea kui ta sai haagikohtuniku timuka-ametisse ja tõusis oma seisusewendade tulude eest otsekoheseks wastutajaks, laskis ta witsu ja keppe tantsida nagu „aagreht" muistegi.

Maltswetid kutsuti esimestena kohtulaua ette. Kelle olewat nad wolimeheks walinud?

„Kustaw Maltsi."

„Astugu ette!"

Jääkülma, poolpilkawa waatega mõõdab kohtunik poisiohtu noormeest.

„Kui wana sa oled?"

„Kakskümmend kaks."

„Kes teeb su teopäewad ära?"

„Ma ei ole teomees ega peremees, vaid peremehe poeg. Mul on jõudeaega."

„Aga kas su isa lubab sind siis luusima minna?"

„Lubab."

„Seda ma tahan kuulda saada. Kas ta on siin?"

Isa oli õnneks seal ja ilmus laua ette.

„Kuule, mees, kas sa tõesti oled nii ogar ja lased oma poisi minna Venemaale kuukama, kus ta sinu ja oma rahakopikad ära raiskab asja peale, millest midagi välja ei tule?! Ega sa ometi narriks ole läinud!?"

Vana Malts seletas, et ta ei võivat poega keelata, sest viimane oleivat juba meheeanaduses ning rahvas sooviks, et ta läheb.

Näol ja toonil, mis ajas isal kui ka pojal värina üle ihu ja moondas neile silmapilguks vitsad ja kepid vaimuvaate ette, tähendas kardetav ametnik sõrmega ähvardades:

„Sa võid teda küll keelata, vanamees, aga sa ei taha!... No, sa pead seda kahetsema!"

Haagikohtuniku ähvardustega pipardatud noomimine kestis veel mõne aja edasi ja mitte ainult volimehe ja tema isa, vaid ka volitajate eneste kallal. Aga kui ta nägi, et ükski ei tõmmanud saba jalge vahele, et read jäid kinniseks ja näod kindlaks, siis lõpetas kohtusaks viimaks oma sapise õrisemise ja võttis ametliku toimingu käsile. Otsekohest keeldu nii suurte hulkade vastu ei julgenud ta nähtavasti läbi viia, — võibolla ei puhunud Peterburis tol puhul just mitte balti tuuled; ka oli ju temal, nagu paljudelgi sakstel, kindel arvamine, et asi läheb ometi luhta, põrkab puruks teiste takistuste vastu, mis harimatul, nagu pimedast kotist välja lastud talupojal pikal teel ees seisavad.

Nõnda kirjutati siis kohtulik tunnistus, misläbi kaheksakümmendviis perekonna-pead Kustav Maltsi volitasid enestele riigi seesmistest kubermangudest asukohta otsima, ning iga passi külge kinnitati väike sedel, millel oli tähendatud, et see pass on usaldatud asumaa voliniku kätte.

Keeruline passikūsimus oli seega küll õnnelikult, ilma keppide ja vitsadeta, otsustatud, aga raske kivina langes noore volimehe hingele mure, et kuidas jõuab ta nii lühikese ajaga, milleks passid määratud, ilmakauge tee ära käia. Pealegi olid sellestki ajast juba mitmed head päevad kaduma läinud. Vähešte raudteede ja viletsate maanteede pärast said juba lühikesedki reisud, mõnesaja versta kaugusele, nädalatepikkusteks teekondadeks, ja siin pidi vähema kui kahe kuuga määratu riigi teises servas edasi-tagasi ära käidama ja seejuures veel maad otsitama! Et noor volinik tee kaugust kindla verstadearvu najal ei teadnudki, see tegi ta kartuse seda suuremaks. Mis siis — ütles ta enesele —, kui passiaeg korraga keset teed lõppenud on? Vahest enne veel, kui silm asumaad on näinud? Mida ei või inimesele teel kõik juhtuda! Siis nabitakse sind muidugi kinni ning saadetakse vangitapiga koju, ja siin ei oota „hulgust" teadagi mingi rõõm.

Kustavile tuli peaaegu hulljulge mõte. Ta võttis südame rindu ja sõitis oma mõisahärra palvele. See võis passi-aega pikendada, kui ta ainult tahtis. Ja et ta seda tahaks, püüdis noor Malts olla ta vastu võimalikult alandlik. Paljude kummarduste ja kaapimiste saatel kandis ta õrnas teoorja-toonis oma palve ette, et auline ning armuline parunihärra, kelle käes ju kõik võimalik, oleks nii helde ning jätkaks passiajale lisa.

Ja ennäe imet — ettevõte õnnestus!

Lõvi juhtus olema heas tujus. Heas tujus olev lõvi on vahel suurmeelne. Suurmeelne hiire vastu. Ja teda meelitas hiire alandlikkus. Ja nalja tegi talle see noor ning naiivne hiireke ka, kes tahtis rännata omal tarkusel kaugele maale otsima teistele hiirtele küllasalvi. Niisugune pojuke! Sihuke poisu!

Ja lõvi silitas habet, mille alla peitis ta oma muige, ja ütles, kui ta hiirekese palve oli ära kuulanud, esiotsa ainult:

„No, mine aga peale, ja kui sa õigeks ajaks tagasi ei jõua, ega ma sulle siis kohe naha peale hakka andma!“

See oli juba natuke. Hiir wõttis julgust ning seletas pikemalt, mis takistused talle kõik teel wõiksid juhtuda, kuidas ta haigeks wõiwat jääda wõõras kohas, et politsei hakkaks teda kimbutama, kui pass wananenud, ja nõnda edasi. Olgu paruni-härra ikka nii armuline ja andku oma lahke luba passil kirjalikult.

„No, kui palju sa siis lisa tahaksid saada?“

Kaheksakümnewiie perekonna kahekümnekahe-aastane wolinik mõtles järele.

Küsid palju — ehk wihastab; küsid wähe — ehk teed endale kahju!

„Eks paruni-härrad wõiks ehk wähemalt poolteistki kuud lubada,“ otsustas noormees wiimaks.

Lubatigi, ja weel lopsti, nii et paluja hammustas mokka, et miks ta kahte täis ei küsinud. Paruni-härra harulbane lahkus küündis koguni weel niikaugele, et ta toimingu, mis nõudis haagikohtuniku poole sõitmist, lubas sedamaid ette wõtta.

„Mine aga haakenrihtri-härra juure, ma sõidan sulle sinna kohe järele,“ ütles ta.

Nõnda suhtus lõwi nooresse hiiresse. Hiirepojasse, kes tegi talle nalja, kelle ettewõtte üle itsitas ta endale habemesse. Aga silmapilk muutus ta hea tuju, nähes wana hiirt, kes lähenes talle sellesama palwega. Möirgaja kulm lõi kortsu, pale hämardus ja hääl, mis kõmises tal kurgus, ei kuulutanud midagi head.

Samarasse rändajate wolimehel, Madis Männikul, oli nimelt kentsakal kombel tulnud pähe kah minna Seidla ja Orgmetsa härra juure passiaja pikendust paluma, ja ta oli ühes maltswetlaste noore asjaajajaga parun Vitinghoffi palge ette ilmunud.

„Mis sina tahad?“ tümistas lõwi talle wastu, kui mees pärast Kustawit ette astus.

„Palun paruni-härra käest koa passi pikendust...“

Juba tuligi möirg. Harilik möirg, mida kuulsid talupoeg-hiired mõisalõvide suust ikka.

„Sinuga pole mul midagi tegemist! Tee, et kasid oma koivad!"

Ja vaene Madis oligi väljas.

Mis sa, vennike, veel ootad — viimaks võtab kahe-kuulisegi passi käest kui mitte veel pahemat ei sünni!

Madis oli parunile kui agar väljarändamis-õhutaja met-savahi Aadu kõrval tuttav küllalt, kuna Maltsid asja vagusi olid toimetanud. Võib siis olla, et see sütitaski paruni viha v a n a hiire vastu eriliselt põlema.

Kustavi vastu pidas parun sõna. Waevalt oli esimene paari tunni pärast Ahulasse jõudnud, kui ka paruni-härra tõld peatus trepi ees. Arvatavasti oli parunil härra von Grünewaldiga ka millegi muus asjas sel päeval tegemist, külapoisi pärast üksi poleks ta sõitu, nii tujus kui ta ka oli, vist mitte ette võtnud.

Warsti kutsuti noor Malts ette ja täideti ta soov ilma pikema pärimiseta. Tunnistuse, mis jätkas ta passi-aega kuue nädala võrra, pidi ta kohtusakssa käsu järgi viima kuberneri juure, kus siis passile sellekohane märkus pidi tehtama.

Süda täis rõõmu, andis noormees nii oma saksale kui ka haagrehi-härrale sügavasti au ning tänas neid. Kuid veel pidi teda ootama pisuke kimbatus, enne kui ta ukse enese järel kinni võis panna.

„Sa näed nüüd, poiss, kui armulikud ja lahked meie sinu vastu oleme olnud," võttis kohtunik lõpuks kergel pilkel sõna. „Sul polnud mingit õigust passiaja pikendust saada, aga meie tegime seda siiski. Sa võiksid meile siis nüüd ka ütelda, kus see kallis Kaananimaa õieti on, kuhu sa Maltsiveti kogudusele lähed asupaika otsima."

Häda! Selle küsimuse vastu polnud noormees sugugi ette valmistatud. Õigust rääkida oli võimata, — tuli ju sala-dust Maltsiveti käsul nii kõvasti varjata, et isegi väljarända-jad, kes oma passid Kustavi hoolele annud, teada ei tohtinud

ega teadnudki, et nende wolinik läheb Krimmi; nad arwasid teda reisiwat Samarasse nagu teisigi wolinikke.

Jahmunud noormees punastus ning wastas kohmetanud waikimise järel kogeldes, et ta ei teadwat isegi weel dieti, kuhu suunda läheb teekond. Tallinna pool olla paar teist wanemat meest, kes tulla kaasa — need teadwat, kuhu külge pöördida.

„Sa waletad!" kärgatas seepeale haagikohtunik. „Ma näen ju, et sa seda tead, aga ei taha ütelda. Mine aga, kuhu tahad, meile on see ükskõik! Küll sa tuled hiljem wõi warem pika ninaga tagasi, hilp ees, tallukas taga. Aga siis ma sunnin sind ütlema, kus sa hulkusid ja aega raiskasid. Küll ma su keelepaelad siis lahti teen!... Wõid minna!"

Noormees oli muidugi rõõmus, et pääses lõwikoopast seegi kord palja kriimustusega, eriti rõõmus aga, et tal nüüd oli taskus passiaja pikendus, mis jagas talle uut julgust pika teekonna tarwis.

Juba järgmisel päewal wõttis ta omaste ja wolitajate õnnistamisel ja õnnesoowimisel tee jalge alla — kõige pealt Tallinna poole, kus ta mõlema seltsimehega, Kolga rahwa woliniku Aabram Norti ja Ranna walla maltswetlaste saadiku Hindrek Selbachiga pidi kokku saama.

Kustawi esimene toiming Tallinnas oli teadagi käik kuberneri juure, et lasta mõisahärra poolt armulikult lubatud ajajätku passile kirjutada. See tehti warsti ja ses suhtes oli järwakate saadik oma seltsimeestest, keda ta kokkulepitud paigal kohtas, märksa õnnelikum. Kaarle Hindrek ja Lõpeweski Aabram sügasid kõrwatagust — neile polnud mõttesse tulnud säherdust armu, nagu Kustawile osaks saanud, nuruma minna. Nüüd aga ei olnud enam midagi parata. Teadmata ka, kas *nende* lõwid ka nii heal tujul oleksid olnud, et wõtta nurumist kuulda. Mehed otsustasid südilt ka oma lühikeseajaliste passidega teele minna.

Muidu oli nüüd kõik joones, aga üks asi puudus — keel. Kuhu sa lähed ilma wene keeleta! Kümne näpu abil wõid

enesele küll hädawaevalt süüa ja juua nõutada, aga kuidas muretsed ligi pooleteisele sajale perekonnale maad ja asumistoetust. Ettewõte sarnanes hüppega pimedusse.

Ega muud, kui keelemeest otsima. Õnneks leitigi niisugune. Keegi Tõnisson, wäljateeninud soldat, kes teenistuses tõusnud „underwitsa" auni, oli walmis meestele tõlgiks kaasa minema, niikauaks kui neil teda tarwis. Palka wiiskümmend kopikat päewas ja prii küüt. Tõnisson ütles enese wene keelt selgesti rääkiwat, sest juba noorelt saanud ta kroonuteenistusse ja see wäldanud ligemale inimea.

Keelemure oli seega kõrwaldatud. Aga teine, raskem, kerkis meestel südametele, kui nad eneste ettewõtte üle weel kord lähemalt aru pidasid.

See ettewõte oleks olnud lihtsam, kui need perekonnaisad, kellele nad maad läksid otsima, oleksid rahamehed olnud. Kui neil läbistikku niigi palju jõudu oleks olnud, et teekulusid kanda ja maksuta maa peale eneste abinõudel põlluharijatena elama asuda. Aga wolimehed teadsid, et kaugelt suurem osa põdes werist waesust. Tehes kõik oma wara, mida poleks hädapärast waja olnud kaasa wõtta, müügi kaudu rahaks, oleks ehk suurem jagu jõudnud kanda teekulusid, aga kuidas siis uuel kodumaal saada peawarju, loomi ja tööriistu? Ainult wäike kogu oli niisuguseid, kellele see küsimus liiga suurt peamurdmist ei tarwitsenud teha.

Kroonu abi oli tingimata tarwis. Selle saamine aga polnud kuidagi kindel. Samara kohta wäitis üks, et saab, teine arwas, et ei saa. Krimmi kohta oli kõik teadmatu. Et abiraha saada, seks pidid wolinikud panema kõik rattad käima, ka kõige raskemad. Tume umbusk põues, et saksad oma suure mõjuga asja ometi kuidagi wõiksid nurja ajada, salakartus südames, et wene ametnikud palweid tarwilisel määral ei täida, jõudsid wolimehed wiimaks otsusele, mis ei jätnud julguse ja ettewõtte-wahwuse poolest midagi soowida. Nad tahtsid minna otsekohe — keisri juure. Oma palwega astuda isiku palge ette, keda kutsuti riigiisaks ja kelle isalikust heldusest

neile kantslist ja ametlikkude inimeste poolt nii palju oli räägitud. Lubab riigi-isa oma heldusеs neile ise maad ja asumisabi, siis ei wõi saksa mõisnikud ega wene ametnikud neile enam takistusi teha, siis läheb kõik nagu lepse reega — ruttu ja kergesti ...

Julge, ülijulge oli mõte — mitte ainult sellepärast, et keisri juure minek oli liht-talupoja meelest juba isegi waese patuse tikkumine jumalikku pühadusse, kusjuures ta wärisedes pidi mõtlema, et ei tea, missugused keerubid ja seerawid sööstawad talle teel tuliste mõõkadega wastu. Julge oli kawatsus, waadates ka käigu koduste tagajärgede peale. Eks nad ju teadnud, kuidas oli käinud eesti talupoegade käsi, kellel julgust oli olnud kohtuasjus kuni Peterburi senatini wõi kõigekõrgema läheduseni tungida, et otsida omale õigust, mille balti mõisnikkude kohtud olid jalge alla tallanud. Halastamatu peksu ja pika wangistusega oli neid selle roima eest koduste wõimumeeste poolt karistatud.

Balti mõisniku alaline piinlik püüd oli olnud maa tõsiseid olusid riigiwalitsuse ja kogu ilma eest wõimalikult warjata. Oli ta neid olusid ju igal pool kiitnud kõige paremaiks, otse eeskujulisiks ja laskis ta neid ju eemalseisjaile — kõrgemale ülemusele, wene ametnikkudele, wälismaale — roosilisel walgusel särada, et wõida hoobelda: Ja seda olen kõik m i n a teinud, m i n a oma ületawa kultuuriga! Ühtlasi oli sel kombel kõige paremini hoolt kantud selle eest, et riigiwalitsus Balti seesmisisse asjusse ei segaks, et ta jätaks seaduseandluse ikka edasi sääraste eeskujuliste maaisade kätte. Talupoeg pidi siin sakste kujutuste järgi, nende warju ja walitsuse all elades, olema kõige õnnelikum inimene jumala halli taewa all wõi, nagu parunid ise ütlesid, talupojal olla põlw nagu tõugul raswas.

Kõige selle pärast ei pahandanud saksa miski nii wäga, kui et tema talupoeg pöördis mingi palwe wõi kaebusega kõrgemate wõimude, liiatigi weel tsaari enese poole, et ta ennast üldse näitas pealinna ametikohtadele. Tohtis siis nii õnne-

likul inimesel olla midagi paluda wõi kaewata! Kes seda tegi, oli rahutu elukas, walelik laimaja — oli mässaja. Ta niisugust oli muidugi tarwis karistada. Karistati ju wanast hallist ajast saadik iga talupoega, kes julges saksa peale koduseski kohtus kaebust tõsta.

Et majesteedi ette ei pääse otsekohe suusõnalise palwega, waid et seks läheb tarwis wõimalikult targasti kirjutatud palwekirja, see oli meestel teada. Waja siis hankida osaw wene kirjamees, kes suudaks sooritada tähtsa töö. Leitigi niisugune. See oli keegi wäljateeninud major, kelle juure juhatati saadikud ja kes üsna lahkesti lubas meestele teo ja nõuga abiks olla. Ta oli juba ennegi talupoegadele ja muile kirjatundmatuile walmistanud palwekirju kõrgemaisse ametikohtadesse kui ka kõigekõrgema nime peale.

Major pistis siis paberisse, mis oli meestel südame peal: et keiserlik kõrgus oleks nii armuline ja annaks neile 145 Eesti talupoja-perekonnale, kelle wolinikud on palujad, loa asuda Krimmi poolsaarele kroonu maa peale elama ja et asujaile antaks sinnarändamiseks kui ka elamahakkamiseks walitsuse poolt aineliste toetust. Palwele lisati sappa koguni weel wäike nöögats Eestimaa uue talurahwaseaduse wastu. Tähendati, et weel palju rohkem Tallinnamaa talupoegi sooviks Krimmi asuda, aga rahwast keelawat üks 1856. a. seaduse punkt, mis lubab walla kohta ainult wiiele hingele sajast riigi seesmistesse kubermangudesse elama minna. Rahwas, kes elab Eestis kitsikuses, kuna tatarlaste poolt mahajäetud Krimmis olewat tühja maad küllalt, oleks tänulik ja õnnelik, kui keisri-härra oleks nii armuline ja wõtaks muuta selle paragrahwi, mis nii wäga takistab wäljarändamist...

Ja tõesti — wana hea majorike pani kirja ka selle lapselikwaga soowi. Kas ta sellest ise mingit tagajärge lootis wõi tahtis olla meestele ainult lahke palwetäitja, sellest ei räägi ajalugu.

Lõppeks ta andis saadikuile weel pika õpetuse, kuidas nad pealinnas pääsewad riigi-isa lähedale ja temale saawad palwekirja ära anda. Kui kirja suure ümbriku sisse pistnud,

selle mitme ukartust äratawa punase pitseriga kinni pannud ja keiserliku majesteedi nime wägewate tähtedega peale kirjutanud, lausus ta:

„Selle kirjaga lähete siis hommikul enne kella üheksat Talwepalee ette ja ootate seal niikaua, kui keisri-härra astub wälja. Liiga kaua pole teil oodata, sest keiserlikul kõrgusel on wiisiks ikka umbes kella üheksa paiku ilmuda paleest. Teie näete, et kiri on nüüd kinni pitserdatud. Nõnda ei tohi te teda aga keisrile ära anda, waid lahtiselt. Kinni panin teie palwekirja sellepärast, et ta enne keisri-härra kätte saamist mitte mõne teie wastase pihku ei satu. Te peate teadma, et Peterburis keisri ümber, kõrgetel riigiametitel, on palju siitmaa mõisnikke, kes peawad alati teraselt silmas ja kannaiwad selle eest hoolt, et nende talupojad palwekirjadega ei pääseks riigiwalitseja ette. Näewad niisugused teid palee ees kirjaga, siis tulewad muidugi kohe pärima, kust oled ja mida tahad, ja kui kiri oleks lahti, wõtaksid nad selle ära ja toimetaksid teid sinna, kus te mõni aeg enam kuud ega päikest ei näe. Kinnist kirja aga, mis keiserlikku nime kannab ja mille pitserid nad peaksid lahti murdma, ei julge nad teilt ära wõtta. Nüüd peate aga, kui majesteet ilmub ja paneb teid tähele, kärmed olema kirja ise lahti murdma. Kähku laskute üksteise kõrwale põlwili ja hoiate lahtist kirja niikaua kõrgel, kui see teie käest keisri enese wõi tema adjutandi poolt ära wõetakse."

Saadikud kirjutasid enestele majori-härra õpetuse muidugi hoolsasti kõrwa taha ning sama päewa õhtu eel, 12. jaanuaril, sõideti posthobustega Peterburi poole edasi. Ilm möllas tuisata, pime öö tuli peale, aga jaamast jaama rutati püsimata edasi — weel üks päew ja öö, kuni kolmanda päewa õhtuks jõuti pealinna. Pärani silmil wahtisid kolm eesti talupoega, kes näinud ainult kodumaa wäikesi linnu ja linnakesi, postikibitkast seda miljonite tulede walgustusel särawat hiiglalinna, mille määratumad ehitised, nende toredus ja rahwa ilmatu kihin suurtel laiadel uulitsatel esines nende imestawaile silmadele otsekui mõni muinasjutuline uus maailm.

16.

Pidalitõbine.

Wäsinud rändajal, kes lähenes wiinakuu hakatusel 1860, wõdewiku eel, Kugli külale, pakitses süda rinnus nii wäga, et ta jäi taoti seisatuma, tõmbas sügawasti hinge ja kobas käega põue mööda, nagu tahaks elukat, kes ta südant nii wäga pitsitas ning küünistas, tabada ja metsa wisata.

Tundmusele, mis tarwitas ta hinge kallal wägiwalda, ei teadnud ta nime anda. See koostus mitmest üksteise wastu käiwast jõust. Lõkendawa rõõmuga heitles winduw kartus, naeratawa lootuse peale rõhus tuhmilt hauduw umbusaldus, lõbusa ettekujutuse kustutas hirmuga segatud kahtlus nagu nõgise käega. Ja siis algas wõitlus ümberpöördult. See oli see teadmatuse erutaw, wintsutaw, õgiw tundmus, mille soetawad enese sünnitatud aimdused, head ja halwad aimdused, üksteise wastu üles hässitatud. Aga seda näriwat pakitsust tunneb ainult rind, millel on wõimsaid tundeid, milles elab, liigub, käärib midagi, millel on jõudu mässata, tormitseda...

Üks ainus põhjus täitis rändaja põue selle suure nimetu wõitlusega. Ühe ainsa elawa täpi ümber keerles kõik see määratsew lainetus, mis ta hinge tahtis matta, mis wõttis jõu ta jalgadest, nii et ta, kätt südame wastu surudes, pidi seisatuma.

Kuidas ta meel nüüd peaks olema?

Mida ta nüüd minust peaks mõtlema?

Kuidas wõtab ta mu wastu?

Mida loen weerand tunni pärast ta silmast? Mis otsuse mõistawad ta silm ja suu minu üle?

Need ei olnud uued küsimused, mis ta enesele esitas. Ta oli neid juba rohkem kui poolteist aastat peas veeretanud — niikaua, kui ta temast oli lahus olnud. Aga praegu, kus suur silmapilk seisis nii lähedal, olid nad nagu uueks saanud, nende sisu oli muutunud elavaks, põnevaks.

Pole õige, et aeg ja lahutus panevad armastatud inimese ununema, südames ja mälus kahvatuma. Hoopis vastupidi — see inimene võidab omale lahutuse ja ajaga põues ja peas kuju, mis on säravam, ihaldatavam, nõiduvam kui kunagi enne. Kahvatub, kustub ja kaob ainult see kõik, mis leidus temas ja tema juures vähem-meeldivat, mittesobivat. Tema kuju ümbert hävineb vari ja järele jääb selge, kuldne valgus.

Oh, et see nõnda oli!

Sellest just see kartus, see kahtlus, see umbusaldus rändaja rinnas.

Nõnda oli inimene, keda ta armastas. Ent kuidas ta oli ise! Kuis kadus tema tume isik selle helenduva kuju kõrval, kuis pidi ta pelgu pugema selle sära eest!

Ma ei ole ju väärt, et ta on mu naine! Ma pole väärt, et ta mõtleks minu peale, et ta mu vastu võtaks nende silmadega, selle suuga, nagu himustab mu süda!

Taavet Lõhmus mõistis enese priiks paljudest süüdest, mida pidasid süüks seadus ja ilm. Aga süü, mille ta Anu vastu korda saatnud, võttis ta enese peale — endamisi vähemalt. Ja ta läks patukahetsuse-hetkil ja igatsusetundidel koguni niikaugele, et ta nende arvu märkis rohkendas, et ta pani enda arvesse süüsid, mis süüd ei olnudki, mida Anu isegi süüdeks ei pidanud. Ta kaebas enese peale hoolimatuse, valjuse, külmuse pärast, mis polnud aga naisele sugugi tunduvaks saanud.

Kui keegi talt praegu oleks küsinud, kas ta peab patuks seda, mille pärast teda aasta ja kuus kuud vangis oli peetud, siis ta oleks kostnud: ei. Aga ta oleks juure tähendanud, et ta loeb endale raskeks süüks *seda*, miks ta asja nõnda

ei toimetanud, et naisel poleks sellest kannatada olnud — miks ta ei warjanud wargusesaladust ka naise eest. Ta ohwerdaks poole oma elu, kui ta wõiks need kahekssateistkümmend kuud oma minewikust kustutada, et kuritööd uuesti ette wõtta ja nõnda toime saata, et Anu sellest ei tarwitseks silmi niisutada ega südant walutada lasta.

Kuidas ta meel peaks olema?

Kaks korda oli naine käinud teda selle aja sees Tallinna wangikojas waatamas. Aga tema olekust, tema sõnadest ei selgunud selle weerand tunnikese wältel, mis neil koosolemiseks anti, midagi ilmekat. Ta seisis wangi ees, laskis silmad tema hallist rüüst üle käia, waatas tumedas ruumis ringi, ja kui ta pilgu wiimaks mehe näole heitis, warjas selle selgust hall wesi ja weel mingi tihe hall loor, millest Taawet ei suutnud läbi tungida. Ja tema suu, see ei mõistnud muud kuuldawale tuua kui: „Palu jumalat, Taawet, palu ööd ja päewad jumalat!..." Wangi ärewus jällenägemisest oli aga nii suur, et ta niigi mitut sõna suust ei saanud, et ta määratud aja ära wiitis enda rahustamisega ja alles siis midagi oleks leidnud ütelda, kui juba lukustatud uks jälle nende wahel seisis. Ja kuidas oli ta kuudekaupa enne juba waruks mõelnud ja walmis seadnud, mida ta temalt tahtis küsida, mida temale rääkida!...

Tema meelest oli, nagu poleks ta teda terwe aeg näinud ega kuulnud, nagu oleksid nad kõik need kahekssateistkümmend kuud üksteisest täiesti eemal olnud. Sellest see pakitsew pinewus, millega ta tema meeleilmutusele wastu waatas. Tal oli kindel nõu kohe, esimesel jällenägemistunnil, tema hingesse tungida, kõigist katetest läbi, mis usuline haigus ja wõibolla mõned muud mõjud sellele ette olid kudunud.

Sahistas terwe päewa wahet pidamata külma, peenepiisalist sügiswihma sadada. Surmakujud tantsisid selle otsatu nutu sees üle udust tossawa aasa ja nurme, hõljudes põgenewal jalal üle mustawate kalmuridade, kadudes metsa taha ja andes maad uutele hallendawatele kooljakujudele. Lelnawaikus

oli nii sügav, et rändaja iga kord kohkudes üles tukstas, kui mõni vares kurtva kraaksumisega kuuse ladvast lendu tõusis. Poristel teedel oli vähe käijaid. Taavet jõudis Kugli esimeste hurtsikute juure, ilma et talle ükski omapoolseist inimesist vastu oleks tulnud.

Esimesed tuletäpid, tillukesed nagu jaaniussid, lõid siin ja seal vilkuma, värisedes märjas pimeduses, nagu võideldes kustutava tuule vastu. Hurtsikute lömmitavad kogud venisid laiemale, kaotasid oma viimased teravamad piirjooned ja sulasid pimedusega ühte.

Siin ja seal hakkas koer haukuma Taaveti minnes õueväravast mööda — tema esimesed teretajad. Ta tundis nad kõik häälest ära. Ja koera hääle järgi teadis ta, missuguse pere juure ta kord-korralt jõudis. Midagi rõõmulikku, midagi julgustavat, upitavat lihvatas ta hingest läbi neid klähvivaid toone kuuldes. Pannakse tähele! mõtles mees ja naeratas. Ja kui Seenepalu Muri jättis haukumise korraga seisma ja keerles sõbralikul vingumisel saba liputades rändaja juure, läbis liigutusevoog Lõhmuse südame. Ei puudunud palju — ja ta oleks koera pea, mida ta tänulikult silitas, suu vastu litsunud.

Muri tundis ta ära ja rõõmustas ta tulekust — kas pidi see olema heaks märgiks?

Ta tõukas oma jämeda kepi tugevasti porisse ja astus edasi — enda tundes nagu kergemal sammul.

Kuid varsti kuulis ta koera häält, mida ta mitte ei tunnud, ja see hääl oli vihane. Ühest õuest tormas, hüpates määratuma hoopsuga üle aiamulgu, suur must raksuja põlevate silmade ja paljakskistud hammastega välja. See oleks külamehe märjast hõlmast räginal kinni hakanud, kui teda poleks võõra jäme kepp viimasel pilgul sundinud taganema. Kibedal pealetikkumisel, hoides pead salalikult maha ja keha hüppel, järgnes ta vihaselt haukudes teekäijale, ja see sai tast alles siis rahu, kui ta temale väikese matsu nina peale oli annud, nii et ta kilkaval kiunumisel aia taha põgenes.

Taawet peatas sammu ja lõi pilgu tumedale lasule seal-pool aeda, mille teisest otsast kiilus kollane tulisilm wälja. Talle tõusis rinnast midagi kibedat kurku. Siin, kus teda nii tigedalt teretati, oli tema kodu. Tema endine kodu. Ta teadis juba, et seal walitses ammugi wõõras, ja selles teadwuses ning pimeduse pärast pidi ta talust tähele panemata mööda minema. Must koer aga sundis teda seisatuma ja andis ta mõtetele mõruda pöörde.

Ühe ainsa laia, kõrwetawa hooga käis tal kõik hingest läbi, mis teda selle mustawa tahmakoopaga seal aia taga ühendas. Seal olid asunud tema wanemad ning wanemate wanemad ja jutud ning lookesed nende minewikust, mis hambuta suud talle westnud, mõlkusid tal poisikesepõlwes nagu magusad muinasjutud meeles. Teadis ta ju enesegi olewat ühe neist Lõhmustest, kelle tugewusest wõi osawusest, tarkusest wõi wirkusest teati järeletulewatele põlwedele weel rääkida. Ja seal ei asunud nüüd mitte enam Lõhmused. Wiimane Lõhmus hulkus kerjajana, peawarjuta hulgusena, Lõhmuse wärawast mööda ja kadestas hunte ja rebaseid, kellel on pesad ja augud. Ja sellest Lõhmusest ei teatud muud jutustada kui ainult musta. See Lõhmus oli inimeste killast wälja tõugatud... Ta peast wilkstas läbi ta lühike, aga õnnelik lapsepõlw nagu kitsas päikesekiir; teda oli kiidetud terasekś, wäledaks, hea pea ja weel parema südamega lapseks. Kuis oleks kaunis olnud, kui ta ses eas oleks wõinud ilmast kaduda! Ema paitaw käsi peas, isa naeratav silm põsel. Nende hea pojana. Nende pai-lapsena, keda waadates nende truud südamed lõid sulama. Aga nad olid pugenud mätta alla teadwusega, et nende Taawet kõnnib wäärteed, libiseb hukatuse poole, ja nende kustunud silmad leiti olewat märjad... Kui ta neid silmi weel kuidagi oleks wõinud kuiwatada!

Ja lõppeks tuli talle meele see eluke — lühike, aga lai wööt särawat walgust —, mis ta Lõhmuse hurtsiku õlgkatuse all oli Anuga ära elanud. Iseäranis esimesed kaks ja pool aastat, kuni wigase lapse sündimiseni. Kui Taawet õnne-

mõistet enesele kujuliselt tahtis waate ette manada, siis ta mõtles selle aja peale. Nad olid sel ajal teineteist kõige paremini mõistnud — pea ja hingega. Ka peaga. Küll oli Anu juba siis olnud jumalakartlik inimene ja tema loomulik mõistus ei ulatunud tawalisest taluinimese-mõistusest üle. Aga waimlisest põdemisest, millega usuhaigus ta sisemised jõud kõdunema pani, oli ta waba, ja mis tal peas puudus, seda tasus ta ohtrasti hingeliste ja iseloomuliste kullateradega. Taawetit õnnistasid, soojendasid, toitsid ta imewääriline headus, heldus, ohwrimeelsus ja see lapselik-waga ja lapselikpuhas wiis, kuidas tema neil omadustel põhjenewad arwamised elu kohta ta suu kaudu awalikuks said. Anu ei kõnelnud tarkust, aga ta kõneles armastust, halastust, andeksandmist. Ja mida ta hing tundis ning suu kõneles, sellest läikisid ta silmad, need kaunid silmad, millel oli Taawetisse selle kõige kurjematelgi tundidel nii suur mõju.

Seal, ses hurtsikus, mille üle sügisene pimedus oma musta tiiwa heitnud, oli ta Anuga õnnelik olnud. Kus on hurtsik, kus ta weel wõiks niisugust elu maitsta? Mõne päewagi? Mõne tunnigi?

Ruttu tegi ta minekut. Kiisa pere, Anu praegune asupaik, kerkis talle silma ette. Nagu kare käsi hakkas ta südame ümbert kinni ja pigistas seda. Wägisi hurjutas ta pealetormawad mõtted minema, surus nad jällenägemis-ootuse põnewuse alla ning kõndis tee kuni Kiisa talu õueni peaaegu joostes ära. Wärisewa, kobawa käega awas ta madala ukse, ja kui ta sisse astus, ei seletanud ta silm esimesel pilgul midagi peale peerutule, mis talle kollaka kumana nagu läbi paksu udu wastu paistis. Siis alles hakkas ta warjusid, kogusid, kujusid märkama. Esiotsa wenitwates joontes. Aegamööda tundis ta nad aga ükshaawal ära.

Seal istus Kiisa Mihkel tule juures, lauluraamat põlwedel. Tema lähedal perenaine Liisu, kedrates takku. Wokki wuristas ka Tiina, kuna Maril olid sukawardad käes. Jüri näis olewat peerulõmmu kallal ametis. Mikku toas ei olnud.

Ja toas ei olnud ka seda, kelle järast külalise süda põues nii vägevasti peksis, et kogu ta keha tundis nagu põrutust. Eltse ei tulnud talle meelegi.

Nad kõik olid märksa vananenud. Wanad kui noored. Ja vananedes kuivanud. Nagu puud liiga lahjas maas. Wanadel oli rohkesti mulda näos ja noortel rohkesti vanadust. Mihkli pikad juukfed hallendasid juba nagu kuusesammal ja murekraavid kulmude vahel ning nina nurkadest suu äärteni ulatuvad vagadusevoldid lõikasid sügavale ihusse. Liisu kogu nägu oli kokku tõmbunud, krimpsu kiskunud, kolletuks kõdunenud nagu kuivatatud õun; ta silmade ümber oli nii palju lõdvenenud nahajaokesi kogunenud, et peaaegu üksi veel terad välja paistsid — isevärki luurava, torkava pilguga. See nägu oli usutule ja murepõua kätte nagu kõrbenud.

Need nähised, mille külaline ü h e vaatega, sekundi vältel, ebatahtlikult enesesse vastu võttis, täienesid sama kiirelt, kui ta silm, mis hoopis muud isikut otsis, lennul veel kord riivas kolme noort inimest. Senise vangi meelest oli, kui näeks ta kolme kaasvangi enese ees. Kahvatunud, kuivetunud, näiginud. Inimesed vähese leivaga ja veel vähema õhuga. Need kolm on üles kasvanud, Lüllist on Jüri, Mannist Mari, Tiinast noor tüdruk saanud. Aga nad on kasvanud ainult kuiva kondi poolest, mitte selle poolest, mis kondi ümber ja kondi sees. Werevaene Tiina — kitsa nääpsunäokesega — ja punapealine Jüri — kõvera kuklaga tedretäheline poisikõõlus — nad on nagu pimedas keldris pikaks veninud, putkastunud kartulikasvud, ja ainult lombak Mari oma madalama, masajama kehaga tuletaks nagu veidi elujõudu meelde, kui ta vistrikkudega kaetud nurgelisest näost paistaks vähegi elavust. Aga seda pole ka teistel. Waimselt on nad niisama keldritaimed nagu Marigi. Nürilt, töntsilt, peaaegu lollakalt vahivad nad tuppa ilmunud mehele vastu, ilma tükil ajal äratundmis-märke ilmutamata.

Läheb aga ka aega, enne kui mõlemad vanad teavad, kellega neil on tegemist. Wõõra teretuse võtavad nad vastu,

enne kui teda lähemalt hakkavad vahtima. Tema häält ei näi nad tundvat. Siis tõstavad pead, keeravad kaelu ja tunnistades roomavad nende pilgud kogu mööda alla ja alt jälle üles.

Mees on narune, porine, märg. Jalas on tal katkised vene saapatükid, kaetud sääărteni paksu savise mudakorraga. Seljas laia kraega sinihall mantel, räbalas, lõhkiste hõlmadega, narmendavad otsad vöö vahele pistetud. Ta nudiks piiratud pead katab vana pleekinud suvimüts, millel nokk eest ära. Kaela ümber on võimatu paksult midagi seotud, millest ei saa aru, kas see on kokkukeeratud takune särk, jahukott või midagi muud, kuid sall ega rätt pole see mitte. Ja nende räbalate seest vahib välja nägu, millele rohkem kui poolteist aastat loomataolist ahela- ja kütke-elu oma mitmesuguseid pitserid on vajutanud.

Kuna nad teda vahiivad ja tunnistavad, jääb üks ja siis teine vokk seisma ning vaga peremehe põlvelt kukub laulurAamat maha, mille ta üles tõstab, kuid seejuures unustab ta raamatut suudlemast, mida ta muidu ikka teeb. Ja kui nad ta ära on tunnud, tekib sügav vaikus, ja ainult kõige noorem lidistab huulte vahelt pooltotral üllatusel: „Taavet!"

Tulnukale ei astu ükski vastu, keegi ei siruta talle kätt, ühegi näole ei ilmu teretavat helkigi.

Ja ta on nende perekonna-liige. Ja ta on neist aasta ja kaheksa kuud eemal olnud. Ja ta oli seal, kus elavad õnnetud.

Isegi lapsed, kelle sõber ta enne oli, ei lähene talle. Isegi nende paletel ei seisa midagi peale kartliku võõrastuse.

Õnnetule näib koguni, kui nihkuksid kõik koomale, nagu ühinedes tagasitõrjumiseks, vastuseismiseks...

Ja nüüd ta märkab, kuidas äia ja ämma silmades — pikkamisi, nagu võtab tuld väävelltikk — lööb midagi kiirgama ja kuidas nende närtsinud ja põudunud nägudele sigivad uued kurrud, krimpsud ja krookeд, mis märku annavad seesmisest käärimisest. Ja see käärimine peab olema vaenlik.

„No, mis sina, külamees, siit perest otsid?“

Pikkamisi ja rahuga tulewad sõnad jumalasulase suust, aga nad on mürgisse kastetud.

„Oma naist.“

„Oma naist? Kas sinusugusel siis ka weel naine on?“

Ta mehike oskab noomija tooni wäga hästi tabada. Pilkawa, torkiwa, targutawa noomija tooni. Pikaldane sõna, wenitaw lause — ja nii ülalt alla.

„Kes ta mult siis ära wõttis?“

„Eks see, kes kärnased lambad lahutab terweteft.“

„No, siis põle weel mingit lahutamist olnud ja parem oleks, Mihkel, kui mulle ütleksid, kus ma oma naisega wõiksin kokku saada.“

Wäikese mürgise waheaja järel:

„Wõi seda kokkusaamist siis nii hädasti waja on... See wõib ju aina lühikeseks silmapilguks olla, ja eks sellega soa edaspidi kord aegu, kui juhtub...“

Lõhmusel surlseb weri kuumalt südamest, paiskub läbi soonte ja tõuseb pähe. Tuba ta ees kõigi inimestega kaob üürikeseks jälle uttu, punakasse uttu.

Mida tahab see inimene sellega öelda? Kas Anu wahest otsusele on jõudnud — —? Aga ei, ta ei taha sattuda ärewusse selle mehe ees, kes teda oma kristlikus wagadusesjuba esimesel jällenägemishetkel hakkab piitsutama nagu koera.

„Kas meie kokkusaamine jääb lühikeseks wõi wenib pikaks, eks see ole meie mõlemate asi,“ wastab ta wälise rahuga. „Sinu käest ei küsi ma ju muud, kui et kus Anu praegu on.“

Kuna Mihkel põlglliku jonnakusega waikib, wõtab Liisu sõna. Ta käbarane nägu kisub kokku nagu siili nahk ja mõlemad silmakesed kortsukeste sees süttiwad sädemeteks. Ta ei oska wanamehe kombel sõnadega winduda, asja ümber söörl hiilida, targutawate mõistukäänetega mängelda, waid kopsatab asjale otsekohe pihta.

„See jäägu küll wiimaseks korraks, Taawet, et sa oma jalad meie läwe üle tõstad. Siin on maja, kus elab jumal

ja tema püha sõna — jõledatel ei ole siin aset, varga- ja röövlipesaks ei lase meie oma koda teha..."

Ta lõug hakkab tudisema, ja voki tagant tõustes paneb ta oma vagad käed rinnale kentsakalt risti.

„Ja oma naisest reagid. Sinusugusel ei või meie majas naist olla. See, kes meie juures elab ja — jumal paraku — enne sinu naine oli, on meie jumalakartlik tütar, kellel ei tohi tegemist olla kurjategijate ja jumala pilkajatega. Sina arvasid vist, kui kuradikorterist välja said, et lähen aga nüüd Kiisale naise juure — eks äi ja ämm anna ulualust ja kõhutäidet temale ja minule. Aga eksid, mees! Varastele, lakarditele ja jumalapõlgajatele ei anta Kiisal öömajagi! See oleks patt, mida taevane isa meile andeks ei annaks."

Ei ulualust, ei kõhutäidet, ei öömajagi väsinud, nälginud inimesele! Ja seda ütleb taevase isa nimel see hea südamega, helde loomuga inimene! Taaveti suu ümber lööb tuksuma muie, mis on pigemini heldiv kui mõru.

„Kulla ämm," vastab ta peaaegu pehmelt, „ma põle ju teie käest süüa ega juua, ei peavarju pikemaks ajaks ega öömaja tänaseks ööks palunudki! Minu suust põle muud sõna tuld, kui küsisin, kus on Anu."

„Sa näed, et teda põle kodu," võtab Mihkel jälle sõna. „Ja mis sa ta järele nii väga pärid, kui kuuled, et temast ei saa sinule enam naist ega sinust temale enam meest. Jumala ja meie tahtmine seisab teie vahel. Sellepärast, mees, annan sulle nõu: mine ära meie silmist — sinu nägu juba on meile hirmus — ja vaata, kuda sa oma raiskuläind eluga toime saad... Astu uksest välja!"

Sõbralikku vastuvõtet ta n e n d e inimeste poolt küll ei oodanudki. Aga et nad ta vastu ööd tänavale viskavad vihma ja külma kätte, et nad ei luba oma katuse all tal veerand tunnikestki jalgugi puhata, et nad tema vastu kõige algelisematki inimlikku kaastunnet üles ei näita, seda poleks ta ometi mitte uskunud. Ta vaatas ühe pealt teise peale, ja ta rinnas tuikas tundmus, mis oli kaugel eemal vihast

ja põlgusest. Ta nägi enese ees kaht inimest, kes ei teadnud, mis nad tegid — ta nägi enese ees kaht haiget. Seepärast pööras ta neile sõna lausumata selja — iga wastus oleks olnud asjata suukulutus — ja astus uksest.

Wälja wärawa taha jäi ta aru pidades seisatuma. Kust leida Anu? Nähtawasti kiuste ei tahtnud nad talle öelda, kus on nende tütar. Et ta pole kodumailt eemal, et ta elab Kiisal nagu ennegi, see oli nende sõnadest selgesti osutunud. Järelikult pidi Anu olema külas ja kuskil teises peres.

Taawet ei tarwitsenud kaua pead murda, et otsusele jõuda, kust talust naist kõige pealt otsima minna. Muidugi talust, kus elas ta „usuwend". Ja kähku pööras ta sammud Tõnu-Peetri poole.

Niipea kui ta tänawal uuesti tundis külma pori oma jalgade ümber ja kalki wihmamärga pea ning keha ümber, lewis ta põues äraräägimata rõhuw tühjuse- ja üksindusetunne. Raputaw wärin läbis ta liikmed ja pani ta hambad lõgisema. Ta meelest oli, kui hakkaks ihu tal tarduma ja hing sellest ihust hirmul wälja kippuma. Pimedus ta ümber lõi pilkaseks, läbitungimatuks, ja kaugelt eemalt kuuldus nagu nutlik ulgumine. Ahastaw küsimus: „Kas ma olen üksi, tõesti üksi?" puhkes ta hingest ja pitsitas tal kurgust karjatawa ohke.

Tõnu-Peetri kambri aknast paistis tuluke. See wedas üle mustawa õue, üle raagus sirelipõõsaste ja üle nõrguwate aiaroigaste wasekarwaliselt kumawa walgusewöödi. See ei wõinud olla ahju küljes põlew peerutuli, seks oli ta liiga hele, waid akna taga, laual, pidi põlema küünal. Ja ligemale astudes nägi Lõhmus, et ta oli õieti oletanud. Raswaküünal rahutult loitlewa leegikesega tuli aknaklaasi tagant selgesti nähtawale. Lähema waatega märkas ta kaht inimpead tulukese juures. Et aknakese pisukesed ruudud wihmast märjad ja kõik, mis klaasi tagant paistis, oli sume, siis ei tunnud Lõhmus kumbagi inimest ära. Wastuseismatu tung ajas teda aknale ligemale. Ta waigistas koera, kes tema peale haukunud, meelitamise ning taskust leitud leiwakoorukesega ja astus siis

üsna aknakese lähedale. Sügava pimeduse pärast pidi võimatu olema teda toast näha; pealegi hoidus ta natuke valgusepaistest kõrvale.

Ta polnud eksiteel, otsides naist siit talust.

Usuvenna juurest.

Seal ta istus.

Ja seal istus ka ta usuvend.

Nad istusid kõrvuti väikese akna-aluse laua taga ja olid tegevuses kõhuka raamatu kallal, mis seisis nende ees lahti.

Muidugi Piibel.

Anu luges — tema häälekõla oli läbi akna summutatuna kuulda — ja peatus vahetevahel, et usuvenna poole üles vaadata ja tema vaheleräägimist kuulata, mispeale nad sattusid lühemasse või pikemasse mõttevahetusse. Näilikult püüdsid nad loetavaid pühakirja-kohti endile vastastikku seletada. Mees akna taga tundis enda põlvi nõtkuvat, kui ta pilk tabas esimest korda naise pead. Ta tundis selle pea ära, enne kui nägi ta nägu. Mõlemate kätega asus ta tugevasti oma kepi ümbert kinni, sest pähe sööstnud kuum veri tegi ta silmad kirjuks. Ja siis järgnes tundmus, millest ta ei teadnud, kas see oli hingeline või ihuline. Ta sees lõi midagi põletavalt valutama, midagi hakkas nagu rebenema ja lõhkema. See tundmus astus puredes ta kallale, kui ta naise pea pealt vaatas mehe peale. Mõlemad pead olid nii ligistikku, et ta ühte nähes ka kohe teist pidi nägema.

See kõik oli alles midagi aimesarnast, midagi ettenägevat, tekkinud nende mõlemate sõbralikust koosistumisest, nende peade ligistikkuolemisest. Aga veel mõni silmapilk — ja varitseja akna taga hakkas tegema tähelepanekuid ja koguma tähiseid, mida ta kuhjas nagu tuliseid süsi hunnikusse, kuni neist üles leegitses kiivuse mürgine lõke.

See mees seal — missuguste silmadega vahib ta enda kõrval istuva naise peale!

Need on silmad, mis imevad, õgivad, neelavad ...

Ja kuidas wastab naine neile pilkudele? Kui ta pöörab näo usuwenna poole, kui ta lööb laud üles, siis lendab midagi hiilgawat, särawat, midagi wagusas, rõõmsas tules põlewat ripsmete alt wälja selle mehe himukalt naeratawa suu poole...

Aga waritseja kogub weel enam süsi.

Kui Anu loeb wõi kui ta jutu sees, arutatawat piiblikohta weel kord üle waadates, silmad raamatule langetab, siis nihkub Madis temale sagedasti ligemale, tehes, nagu waataks temagi raamatusse, ja siis puutuwad kokku nende õlad, puusad, wist ka põlwed. Ja wahel tikub see mees naisele nii ligi, et tema otsaesise parempoolne nurk puudutab Anu lõuga. Ja nüüd puutuwad mõlemate põsedki kokku, ja see wõib ainult sellepärast sündida, et naisel midagi selle wastu ei ole, et ta seda ei püüa keelata, sellest hoiduda.

Ei, ta on sellega nõus! Ta wõtab selle lõbuga wastu! Weel enam: ta teeb sedasama ka ise!

Sest kas polnud praegu tema see, kes lõi pea mehe põsele nii ligi, et need kokku puutusid, kui ta raamatu teise ette lükkas, et selles temale üht kohta näpuga näidata!

Kes neid mõlemaid seal nõnda näeb istuwat, ei wõi teisiti arwata, kui et nad on pruut ja peigmees wõi naine ja mees...

Waritseja hingest mühab hetkeks midagi läbi, mis käsib tal akna puruks lüüa ja selle naise sealt karwupidi wälja kiskuda.

Aga ainult hetkeks.

Wapustusele, mis ta sisemuse mässama ajab, järgneb wastand: nõrkus, lõtwus, äraräägimata rusutud olek. Ta tunneb enese olewat nagu läbi peksetud, jalge alla tallatud, tümaks muritud. Ja kirjeldamata kurbus asub ta hingesse, see jõuetu kurbus, mida tunneb wahel pikaldane põdeja, kurbus, mis nutab ja nuuksub ja mangub halatsust.

Lõhmus astub akna körwalt ära, tuigub, kobamisi kepiga teed otsides üle porise õue ja astub Tõnu-Peetri wärawast

wälja, ilma talusse sisse astumata, ehk ta siit küll oma naist tuli otsima.

Kuhu ta jalad teda nüüd kannawad, seda ta ise ei tea. Ta kõnnib ainult, kõnnib nagu liikuma pandud masin. Ta ei märka, et ta wäärab wahel kraawi wõi wihmaloikudesse, kus ulatub külm, porine wesi tal peaaegu põlwini; ta ei pane tähele, kui ta põrkab siin ja seal rinnuti wastu aeda wõi wärawat, sest pimedam kui wäline ilm on ilm tema sees.

Mitte ainult, et tal mingit mõtet peas ei ole — tal pole ka enam mingit kindlamat tundmust rinnas. Kõik on nagu walujõuetusse hangunud, nagu halwatud — hing ja ihu. Tal pole aimugi, kui kaua ta nõnda mööda tänawat, mööda wainut, mööda küla ääri ümber wantsib. Korraga tunneb ta janu. Janu millegi järgi, mis uputab, mis sellegi tumetuima käärimise, mis tal südame all weel laisalt liigub, kustutaks, uinutaks. Ta tunneb wastupanematu himu wiina järele.

Ja kuna ta, ärgates meelemärkusele, ringi waatab, leiab ta enese körtsi ligikonnast. Need kaks walgustatud akent seal on Tihase lõbuallika omad — ta tunneb nad ära enam tajumisi kui silma nägemise järele. Ja tõtates seab ta sammud nende akende poole.

Kõrtsi ees, ukse lähedal, seisawad kaks märga, külmetawat hobusekonti, pead norus. Akendest paistew nõrk walgus langeb nende wäsinud peadele ja tülpinud kehadele. Rahwast ei wõi kõrtsis palju olla, sest waljumat häältekõma pole kuulda. Seda parem. Lõhmus ei tahaks kellegagi sõna rääkida. Oleks hea, kui ta wõiks üksinda olla, tummalt nurgas istudes maitsta uimastust ja uputust segi.

Ta leiabki kõrtsi suures toas peale kõõrdsilma ainult kaks inimest eest, keda ta kumbagi ei tunne. Wist wõõrad läbisõitjad. Nad seisawad leti ees, üks wiina, teine õlut rüübates, ja ajawad wa Tihasega laia juttu. Lõhmuse sisseastumist ei panda tähelegi. Näilikult on kõrtsmik mingi naljaloo westnud, sest kõik kolm naerawad täiest suust.

„Mine nüüd kirikupappisid reakima — üks sama hea kui

teine!" lisas wiinarüüpaja kuuldud jutu jätkuks. „Kui sa neid reastoolis kuuled maanitsusi maha puistama ja palweid taewa poole wihtuma, siis mõtled: ega see mees ise teagi, mis patt on, see elab jumalaga nagu wend wennaga, päris peaingel ise, ja nutab aina meiesuguste waeste pattude pärast. Aga näe!"

„Jah, nagu meie Paulsengi Amblas," wõtab õllejooja piipu toppides sõna. „Kirikus kuula aga teist! Küll ta teab, mis on must, ja küll ta teab, mis on walge. Koguduse juures muidugi. Mees joodikuid witsutama, mees hooraelu hukka mõistma, mees kasusse läind tüdrukuid hurjutama. Aga mis ta ise teeb! Kogudus teisel kasulapsi täis, nii poegi kui tütreid. Ei tunnegi mees kõiki oma liignaisi enam, nii palju on neid... Ega tea, kas olete kuuld, mis meie hingekarjasega mõne aja eest ühe sohilapse pärast juhtus? Lugu, et naera katki! Kogu kihelkond nüüd menu täis..."

Tihane ega teine kõrtsiline ei tea, millist juhtumust Ambla mees mõtleb, sest õpetaja Pauliseni kohta käib palju kõditawaid jutte ringi. Seepärast paneb mees, kui piip hakanud tossama, suu käima.

„Eks õpetaja wõta ühel pühapäewa-hommikul köstrega seltsis rahwast lauakirjutusele. Ilmub koa Kukewere mees Kernu Juhan kirjutusele. Mees astub laua ette.

„Soowid lauale?" küsib kirikhärra.

„Ei, õpetaja-härra. Palun last ristida."

„Kelle laps see on?"

Selle ja selle tüdruku laps.

Kui lapse nimi ja waderid üles tähendatud, järgneb wiimane küsimus:

„Mis on lapse isa nimi?"

Mees waikib.

Õpetaja küsib weel kord.

Mees wahib nagu abi otsides kord tema, kord köstri, siis rahwa peale, maigutab mokki, nagu tahaks midagi öelda, aga sõna ei tule tal suust.

„Kas siis lapse isa teada ei ole?“ pärib õpetaja kärsitult.

„On küll.“

„No, miks sa siis ei ütle?“

Ei midagi — mehel suu jälle kinni.

Nüüd katkeb küsija kannatus, ta kärgatab: „Ma küsin, kes on lapse isa?“

Wiimaks ometi pääsewad Kernu Juhani keelepaelad walla, ta wastab kartlikult:

„Õ p e t a j a - h ä r r a i s e, nagu tüdruk tunnistab...“

Oi, sa jägaja! Kõik kuulawad kikikõrwul, ja kui wastus Juhani suust kukkund, walguwad kõigi pilgud kirikhärra peale kokku.

See on näost punaseks ja siniseks läinud. Wiskab sule sõna lausumata lauale ja kaob teise tuppa... Rahwa seas aga kõhin ja sosin: „Ei tunne mehike enam oma naisi! Wõi need Marid ja Liisud, Juulad ja Maied siis kõik meeles seisawadki...“ Ja põnewusega oodatakse, mis sünnib edasi.

Natukese aja pärast ilmub hingekarjane kirjutusetuppa tagasi, kogeleb häbemata walest ja teotusest, ähwardab haagrehiga ja ütleb wiimaks Kernu Juhanile:

„Juhan, sa tuled pärast jumalateenistust minu jutule!“

Juhan teeb, nagu kästud. Kardab natuke ka — ähwardati ju haagrehiga. Siiski wõtab südame rindu ja mõtleb: Mis ta mulle ikka wõib teha! Tüdruk tunnistab — ega mina ole süüdi.

Õpetaja wõtab Juhani jutule. Seisab kõrgel oma wägewal laiusel ja pikkusel mehe ees ja küsib sügawa häälega nagu tõrre põhjast:

„Ütle ometi, Juhan, kuda sa julgesid hulga rahwa ees oma hingekarjasele niisukest häbi teha ja tema peale niisukest jõledat rumalust rääkida?“

Mees wäidab et tüdruk ise seda kindlasti tunnistada.

„Soo?“ Ja õpetaja pöörab näo kõrwale. „Noh, kui ma kui lihalik inimene seda rasket pattu olengi teinud, — ja ma tahan jumalat paluda, et ta annaks selle mulle armulikult

andeks, — siiski poleks sina pidanud sihukest sala-asja rahwa ees wälja lobisema. Häbi sulle selle eest!"

„Aga õpetaja-härrad nõudsid nii waljusti, et ma pidin lapse isa nimetama . . ."

„Wait! Sa oleksid waremini minu juurde pidanud tulema ja mulle seda nelja silma all teada andma. Nüüd aga läheb rumal jutt üle terwe kihelkonna laiali . . ."

Tihane ja teine kõrtsiline itsitawad.

„Waat' sulle tükki! Ja oleks siis weel noorem mees wõi lesk!" tähendab wiimane. „Kui õieti arwan — ma nägin teda alles paari kuu eest Amblas — peab ta kaugelt peale wiiekümne olema, ja proua teisel kodu nagu ahi."

„Na wiiekümnewiie ümber," kinnitab loo jutustaja, tõmmates wööd pingumale ja tehes minekut. „Wõite isegi arwata, mis ta weel siis tegi, kui oli noorem."

Mõlemad teekäijad lähewad, kui nad Tihase sõbralikult jumalaga jätnud, minema, ja nüüd alles märkab kõrtsmik lähemalt uut külalist, kellest ta elawa jutu pärast senini ainult nagu warju näinud.

Wiimane istub käsipõsekil pika pingi wiimasel otsal poolpimedas, ja wahib enda jalge ette maha. Miks ta oma kõrwetawa janutunde maha surus ja teiste kõrtsiliste eest siia nagu peitu puges, seda ta ei tea wist isegi. Meeste juttu ta ei kuulatanud, ainult nende hääled tungisid talle nagu kaugelt eemalt kõrwu. Näib, nagu oleks ta teiste äraminekut oodanud, sest niipea kui waikus teda ümbritseb, ärkab ta, ajab enese pikkamisi ja kangelt püsti ning hüüab peaaegu wihase karedusega:

„Kortel wiina!"

Wana kõõrdsilm wahib poriga kaetud närusele külalisele tunnistamisi ja nagu umbusklikul wiiwitamisel wastu. Hääl oli ta kõrwale nähtawasti tuttaw. Ta tunneb aga endise Lõhmuse-

peremehe alles ära, kui see täiel kogul leti ette, ahju lõugades põlewa peerutule walgusesse on astunud.

Köördsilma olek wäljendab wilu tagasihoidu. Ei ta siruta oma endisele sagedale külalisele kätt wastu, ei tereta teda suusõnal, wahib aga ristamisi ühe silmaga siia, teisega sinna seina ja teeb, nagu poleks wiina-tellimist kuulnud. Hakkab wiimaks koguni, kui ta nii suud mööda tähendanud: „Näe, see ju kaugelt inime," letil wiina- ja õllemõõtudega klõbistama.

Wangist tulnud warga wastu ei olda ju teisiti, liiati kui sel räbalad ihu peal ning teadmata on, kas ta wiina jõuab kinni maksta.

Lõhmus mõistab, ja põlglik naeruwõru liigub hetkeks ta suu ümber.

„Tihane, kas ma jäin sulle omal ajal midagi wõlgu?"

„Ei — ei wist."

„Ma maksaks nüüd ää" — ja wiskas kolmerublase letile.

See on kõik ta wara. Wangist wälja tulles tegi ta peale nädala sadamas tööd, et teenida teeraha ja mitte just ilma kopikata koju jõuda.

Waewalt on Tihane raha näinud, kui wiinakortel klõbiseb ja ääreni täis nõrgub. Ja kõrtsmiku kuiwetanud näol on märgata nagu koidu wõitlust öö wastu. Kätt ei anna ta nüüdki weel, aga juba tuksub ta jutukas suu, otsides ainet, ning mõlemad ristamisi wahtiwad silmad saawad selle mõnusa läike, millega ta oma naljatustele oskab ilmet anda. Krabinal wõtab ta letilt paberi ja teeb selle nõidlikul rutul hõbedaks ja waseks.

„Wõi jälle kodumail tagasi — no see on mõistlik!" algab ta käsi hõõrudes, mis tegewus muutub wiimaks, kui külaline jutu sabast hästi ei taha kinni hakata, sõrmede naksutamiseks. Tihasel on see ajawiide wäga selge. Tal naksub iga sõrm. Ta wõib neid naksutada ükshaawal, ilma et ükski jääks naksu wõlgu, ja kõiki koos walju raginaga.

Lõhmus wõtab kortli, ilma kõrtsipapale pealt pakkumata.

See on tema kättemaks. Ta rüüpab esiti kergesti, siis võtab lonksu, mis tühendab mõõdu pooleni.

Lähemal hetkel, kui elustaw wedelik kurgust alla walgunud, sisikonda täitnud kõdistawa, sütitawa käärimise ja pitsitamisega, lööb jooja silmas kerge wina sellest lõbuhelgist läikima, mis alkoholitarwitajale joomise puhul tawaline, ja ta külmast kohmetanud näkku ilmub weidike wärwi.

Hakatus oli hea. Ruttu haarab ta kortli uuesti pihku ja joob laial sõõmul tühjaks.

„Toop õlut!"

Ta sülitab wiinakibeduse põrandale, ja kui ta wahutawast toobist hea janu on joonud, hakkab ta wanast põlekotist toppima piipu. Ta silmade elaw hiilgus ja põskede laiguline puna annawad märgata, et sisemine küte jõuab ikka enam mõjule.

Ja keelepaelad — need lõdwenewad ja pääsewad warsti hoopis wallale.

„No, mis Kugli pool siis nüüd koa kuulub? Wana wiisi kõik?"

Ta on julge, et ka Tlhase suu nüüd, kus ta kõrtsilisel raha teab olewat, ei tunne paisu. Ja ta ei eksi. Kõõrdsilm laseb rinnuli letile ja awab wesiwärawa. Et ta seisab iseenesele kõige ligemal, siis ta alustab juttu enda käekäigu seletusega.

„Eks siin ole mõndagi wana wiisi, aga palju rohkem siiski uut wiisi. Endised head ajad on möödas, — seda näen omast käest kõige paremini. Maksa kõrget renti — lisatakse alwa järjest juure — ja kõrts tühi nagu kirik äripäewal."

„Inimestel wähe raha?"

„Wähe neh, — waesus alatasa kaswamas. Ja küla maltswettisi täis, kes on wiina pand wande alla. Ja mitte üksi wiina — ka ilmsüüta õllemärjukese! Ei pista need jumala tallekesed enam jalgagi kõrtsiläwe üle, — olla maapealne põrgu ja mina ise wa sarwikuna sees . . . Ja wõi see

meil ükski nii on — maltsvettisi kõik kohad täis... Ela või ole siis nõnna!"

„No, eks sa ole seda va nodikest Kuglil juba küllalt kokku aand," tähendab Lõhmus suitsupilve seest. „Võid omale vist juba osta karjamõisa."

Tigane tõrjub käega ja teeb nukra näo. „Tühja kah! Põle seda nodi nii ränka, kui arvatakse. Eks ma oleks siis jo ammu kergema põlve peale läind... Aga ma tahtsin juure lisada, et lugu veelgi hullemaks kipub minema. Inimesed nagu pöörased — tahavad meie moalt ära minna ja nurmed-niidud elust tühjaks jätta! Eks sa ole vist juba kuuld — visatakse kohad käest ja valmistatakse kihinal-kahinal sinna minema, kus moa ja taevas kokku puuduvad..."

Türmi-elanik pole sellest midagi kuulnud, ka Tallinna sadamas tööl olles mitte.

„Kuhu nad tahavad siis õieti minna?"

„Eks ikka sinna soojale moale. Üks ütleb Saratohvi, teine Samarasse. Maltsvetid unistavad Kaananimaast. Vana prohvet pidada nad Egiptusest ära viima tõotatud maale, kus jookseb piima ja mett... Kas sa seda siis külas veel ei kuuld? Kiisa rahvas ju koa minekul. Või põle sa veel külasse saandki?"

„Ei ole," luiskas Taavet, kuna ta kulmu üle lihvatas pilveke. „Vesta aga kõik ära, mis siin ligi kahe aasta sees kõik juhtus — mulle on see kõik uudis. Astusin sinu juure kõige enne sisse."

Ja et kõõrdsilma tasu mitte liiga vähene ei saaks, nõuab ta veel poole „hunti" ja laseb teda seekord pealt rüübata.

„No, hulle tükka oleme siin selle aja sees küll palju näind — ega ole kõik enam meeleski," lausub Tihane suud pühkides. „Varsti peale seda, kui sina ära läksid, pidi kord jälle tulema viimne päev. Prohvet olla oma püha suuga uuesti kuulutand. Endised kuulutused ei olla sellepärast täide läind, et Maltsvet palund patustele veel armuaega. Nüüd aga olla Issanda tund ukse ees. Mõnel oli kuu, teisel nädal, kolmandal koguni

päewgi teada, milla taewast tuld ja tõrwa hakata sadama wõi suur weeuputus kätte jõuda. Ka meie külas kahin suur. Paluti ja uluti ööd ja päewad. Naised muidugi kõige ees. Naised ja abiprohwetid, nagu Tõnu-Peetri Madis ja sinu wa äi. Mindi juba mõni päe lauldes ja halleluia hüüdes wainule ja pärast küla taha karjamaale kokku Issanda tulekut ootama, kes pidi tulise wankriga sõitma pilwedest alla. Kõige naljakama tembu tegi — ää pane pahaks! — sinu wa äiapapa Kiisa Mihkel. Eks tema roni üks õhta, kasukas seljas, oma suure kuuse otsa öömajale. Ütteld mees ise, et jumala waim käst teda seal wägede Jehoowa tulekut oodata, aga ilmalapsed naerawad, et taht oma lihalikku elukest weel kas wõi tunni wõi poole wõrra pikendada, sest ta arwand maailma otsa weeuputusega tulewat. Kutsutud teist küll puu otsast maha, aga ei tule! Jäänd teine terweks ööks — mõned reagiwad koguni, et kaheks wõi kolmeks ööks — kuuse otsa, kuni wiimaks nälg ja kange külm mehikese maha ajand, — oli jo talwe-aeg... Wiimne päew jäi muidugi seegi kord tulemata, ja nüüd on sellest lorast jälle natuke rahu old."

Aga mõne aja pärast tulnud uus jampsimine. Ja Tihane westis pikalt ja laialt ära Madise kiriku Kristuse kujude loo. Naiste seas, kes puust ristikuju kõrwaleheitmise pärast kõige suuremat kära teinud, olnud „paraku" ka Lõhmuse naine ja ämm. Wiimasest ei wõiwat seda nii wäga imeks panna — Mihkel olewat ta waesekese oma palwehullusega nõdraks teinud — aga et Anu, see wagane, mõistlik inimene, nii sügawale jampsi-umbusesse wõis sattuda, seda tulla päris kahetseda. Ema ja tütar olnud siitnurgast esimesed, kes kirikus palwe ajal püsti jäänud ja teisigi sundinud püsti jääma, kes usuränDamist kabelis olewa wana risti juure aidanud toime panna ning ähwardustega kirikuõpetajale peale käinud, et ta seaks puust Õnnistegija jälle wanasse kohta, muidu kistawat tal sõjarist rinnast ja kirikumantel seljast.

Lõhmus ootas äraräägimata põnewusel, kas puudutab köördsilm Anu ja Tõnu-Peetri Madise wahekorda. Aga seda

ei sündinud. Kas läks kawalpea meelega wõi kogemata sellest asjast mööda — kes teab.

Ta jõudis oma jutuga nüüd maltswettide Tiskres käimise ning waga neitsi Miina ja tema jumaliku ilmutise juure, mis oli maltswettide wäljarändamis-tuhinale põhjust annud. Naljakalt kujutas ta jaburat retke, millest ka Kiisa rahwas Anuga osa wõtnud, ning oskas Miina Renningi terwet ilmutise-etendust nii naeruwääriliseks teha, et isegi Lõhmus, kes kõrtsmiku jutukast suust hoopis teisi asju igatses kuulda, sattus huwitatud kuulatamisse.

Tihase meelest oli kogu ilmutise-asi Maltswetí wäljamõeldud komet, kelmi tüdruku abil toime pandud pettus. Olla ju Miinaga, kui ta jälle kord kangeks tarretanud ja siis taewalikke asju hakanud jutustama, proowi tehtud, kas ta tõesti on elutu ja tundmuseta. Ja siis tulnud wälja, et ta wõrukael aina tembutanud.

„Rannas elada keegi maltswet, nimega Idu Juhan," westis kõrtsmik, „kelle usk old nii kõikuw, et ta kord ise taht järele katsuda, kui palju on Miina tempudes tõtt. Kui Miina kukkund surnuks, siis ajand teisele wõimalikult ligi, et hästi näha. Tuba old pimedawõitu ja Juhan wõt nõuks katsuda, kas ta südagi ei tuksu. Aga et kätt ei saand põue ajada, hakand teise jalgu katsuma: need peawad jo surnul olema külmad. Katsund labajalgu, siis sääri, ajanud käe riiete alt edasi ja katsund ka põlwi. Mõteld: on ta nüüd surnd, siis ta ei karda mingit katsumist; aga kui ta miskit kohta ihu küljes kardab, eks tal siis ole hing sees... Koband siis käega weelgi kõrgemale — — korraga kargab surnu püsti ja hüüab wihaselt: „Hurjah, häbemata!" Ja usklikkude poole: „Teie seas on pilkajaid, sellepärast kadus waim mu pealt!"

„Hee, kurat, su wigurid olema!" öeld Idu Juhan ja pöörand sest päewast peale Maltsweti usule selja."

17.

Halastaw õde ja Jeesuse pruut.

Lõhmus kuulis kõrtsmiku suust siis weel seda, et Maltswetti ülemuse poolt juba jälle kimbutatawat. Nagu paari aasta eest, nii pidada sakslased teda nüüd jälle rahwa ülesässitajaks, nimelt „soojale maale" rändamise õhutajaks. Püütawat teist igalt poolt, aga kätte ei saadawat, sest ta tallekesed olewat nobedad ja kawalad teda peitma. Ka siinsele talitajale antud kõwa käsk, „mässaja" wangi wõtta, kui ta Kuglile peaks ilmuma. Tema jüngritele keelatud palwetundide pidamine siin ja mujal, aga wõi see aidata — salaja peetawat koosolekuid nüüd sagedamini kui senini awalikult.

Et jõuda asjade juure, mis tal südames pakitsesid, püüdis Taawet jutupuhujat üldiste seletuste juurest enam üksikute kohaliste isikute poole wiia. Ta hakkas ühe ja teise külaelaniku käekäigu järgi pärima, et nõnda, ääri-weeri mööda, saabuda eesmärgile.

Kuidas siis Pärtli rahwas elada? Mis teha tema tragi poolõde oma usutõbise wanamehega?

Kuulis, et Pärtli Willem läinud waheajal päris totraks. Tal käia „tojud peal". Näha teine päise päewa ajal tonte ja kõiksugu muid wiirastusi. Wahel wäitwat, talle tulnud lepikus leegitsewate riietega ingel wastu, kes teda käskinud lahti lüüa oma usupõlgajast naisest, kui ta tahtwat õndsaks saada; teinekord jälle näinud katuseharjal wanasarwikut istuwat, kes nosinud suure isuga ta patust küljeluud süüa, nii et Juulast

ainult weel labajalad järel olnud. Sellest hoolimata saanud seesama Juula hiljuti jälle priske pojaga maha, sest wanamees ei olla ingli käsku tänapäewani täitnud. Kentsakas mehike! Ei tegewat enam muud kui palwetawat aiwa; töö jätwat kõik patust pöördmata naise ja teenijate hooleks. Palwetamise ajal minna, nagu ta rääkiwat, kämbli-laiune tükk taewast lahti ja ta nägewat ning kuulwat läbi augu selgesti, kuidas Isa, Poeg ja Püha Waim särawal aujärjel istuwad ja inglid nende ümber kannelt lüües halleluuja laulawad...

Sanglepa omadest teadis Tihane westa, et need langenud kindlausuliste maltswettide, iseäranis kohaliste abiapostlite, põlguse alla. Leitud teiste laualt minewal jõulul kogemata hea käntsakas sealiha ning mõni aeg hiljemini joonud peremees enese kuskil pulmas nii raskesti seda neetud põrgulaket täis, et peaaegu enam omal jalal koju pole saanud. Aga mis weel halwem: purjus peaga laimanud mees kõwasti Maltswetti usku, mis ei lubawat inimest rõõmu tunda elust, ja laulnud pulmas selle usu peale tehtud pilkelaulu kaasa, nii mis lakkub. Nüüd hoiduda kõik maltswetid temast ning ta jõledast majast eemale ja mõlemad „lugejad" külas, Tõnu-Peetri Madis ja Kiisa Mihkel pannud nad prohweti nõusolemisega „wande alla".

Kentsakal kombel ei olewat sarnane saatus Altsauna Tõnist weel mitte tabanud, ehk küll kurjad keeled ammu juba kinnitada, et ta tarwitawat salaja nii kärakat kui tubakat. Aga see tulla wist sellest, et Wiiu, tema waga teinepool, põletawat ta patud oma lõõmawa usutulega ikka jälle tasa. Kiisa Mihklil ja Tõnu-Peetri Madisel ei olla oma lugemistel külas agaramat ohkijat ja silmawee-walajat kui Altsauna Wiiu. Iseäranis kindlaks ja kõikumatuks olewat Wiiu usk seeläbi saanud, et tal wiimasel paaril aastal, peale kaksikute sündimist, enam last pole olnud. Seda olewat ta uue usu kaudu jumalalt palunud, ja ennäe — palwe täidetud ometi wiimaks! Oma piibu ja wahel salaja lõmpsatud wiinatilgakese pärast saawat aga wa Tõnis kannatada küllalt, nagu ta ise mõnikord sõpradele kurtwat.

„Ega mu naisewennaga selle poolest wist paremat lugu ole," tähendas Lõhmus wahele.

„Muidugi mitte," nakkas köördsilm ainest, mis tõotas olla nähtawasti põnew, elawalt kinni. „Ma usun, nad teewad selle hea poisi warsti päris lolliks — toat ja eit muidugi. Hulgubki juba, pea norus ja silmad moas, nagu mullust lund otsides ümber. Ohtuti ja pühapäewiti ei leita teda kodunt. Teeb töö ää, sööb ja kaob. Istuda teine siin ja seal üleaedsete juures — Altsaunas, Jaani ja Triinu juures Lõhmuse saunas, Seenepalul — tundidekaupa nurgas, ilma et suust rohkem tuleks kui just küsitakse. Aga see pole ime. Nad on temaga teind juba kõiksugu tükid ää. Togind teist kodu niikaua, kui poisi kops koa üle maksa läind. Hakand wanamehele wasta. Tõmmand tal malaka käest ja hüind: „Kui sa minusse weel kord puudud, siis löön su wasta põrandat, ja kui sa koa kaks korda mu isa oleksid!" Mihkel peab nõu ära ja läheb wallakohtu palwele, et see annaks poisile õpetuseks hea keretäie. Aga talitaja, mõistlik mees, wasta! „Jäta täismees togimata, ei ta hakka sulle siis wasta! Usku ei wõi sa talle ometi malakaga sisse uhta! Ole sina oma usku, jäta tema ta oma usku. Kohus karistab neid, kes teistele liiga teewad, mitte neid, kes oma nahka wägiwalla eest kaitswad!"... Mihkel pika ninaga tagasi. Aga ta arwab jumala ees oma kohuse olema, peasta poja hinge, maksku mis maksab. Ja nõnna wõtab hullu aru pähe ja tahab panna poisi tänawu sügise soldatiks. Üks poeg juba soldatiks, enesel töötegijat hädasti waja, Mikk töömees, nii et otsi teist sarnast tulega — ja tema tahab poissi lasta mundrisse toppida, et aga oma pöörast usujonni ajada ja poisile nii rasket karistust peale panna, et see hakkab oma hinge peale mõtlema!... Wõtabki kätte ja läheb mõisa parunile ette panema, et see toimetaks tema ülekäte läind poja nekrutiks. Aga poisil on mõisas hea eestkostja, kelle sõna maksab nii wana kui noore paruni ees. Ehk tead juba isegi, Taawet, et Kiisa Elts läks warsti peale sinu äraminekut mõisa teenima."

„Tean."

„Nojah. Elts palub venna pärast sakfu ja teeb neile selgeks, et Miku äraandmine oleks püstihullus, ja parun peseb siis ka vanal usuvennal, kui see talle oma soovi ette veeretab, tublisti pead ja soadab ta kus tühi. Aga vist põld Else eestkostmist vajagi. Parunid, vana kui noor, vedasid Kiisa Mihkli peale juba muidugi ninavingu, mitte üksi ta Maltsveti usu ja lugemisetundide pärast, vaid ta käis nende kallist toatüdrukut ja neid endidki vahel mõisas tülitamas. Tema ja ta naine kordamisi. Eks Elts läind, kui vanemate pesast pääsis, väga ilmalikuks. Viskas mõisas hallid ja mustad patukahetsemise-riided seljast, pani enesele mamsliehted ümber, üks värvikam ja toredam kui teine, hakkas sõrmuseid ja kõrvarõngaid kandma ning juukseid palmitsema. Aga või see Mihkli või Liisu hinge sisse mahtus! Nende laps oli jo, nagu nad ette kart', sattund mõisas kuradi küüsi! Vaja käia teist noomimas, vaja ta vaest hinge püüda pahareti käpust peasta, ennekui hilja on! Mõisas teati juba: niipea kui Mihkel või Liisu jalad sisse pistab, läheb urinporin lahti, mis ei taha lõppeda. Tüdruk oli iga kord, kui ta nende hingenäpistusest läbi käind, nagu ära puretud. See põld sakstele, kes said jälile, mitte meelepärast, ja vana kui ka noor parun — see aitab jo nüid mõisa valitseda — ajand nad poar korda minema. Aga või see aitas. Mihkel võtab ühel heal päeval südame rindu ja läheb sakfu endid noomima, et miks need kingivad tüdrukule kõiksugu põrgust saadud ehteid, mis ajada hinge hukatusse. Julgeb koa tüdrukut koju tagasi nõuda. Noh, muidugi tehti teisele jälle tulised jalad. Seekord ja veel ükskord hiljemalt. Siis, kui ta mõisas käis nende juttude pärast..."

Tihane jättis lause nii kahtlasel toonitamisel pooleli, et Lõhmus sunnitud oli küsima:

„Mis juttude pärast?"

„Näh, reagitakse, et Kiisa Elts mõisas —" kõrtsmikule tuli korraga köha peale, ja kui ta sellest sai võidu, tegi mees veel väikese tõrkuva peatuse, ennekui jätkas — „et Kiisa

Elts on mõisas enam prouaks kui toatüdrukuks... Ühed ütlewad, et noor parun temaga wäga sügawasti sõbrustada, teised lorawad, et patune wanasaks ise lugu pidada ta noorest priskusest..."

Köördsilm jälgis wist oma sõnade mõju pealtkuulaja näol, sest ta piiluwad silmad wahtisid sellest näost ristamisi kaugele eemale, kuna ta suu jälle wahet pidas. Et aga Lõhmus mingit märku ei ilmutanud, kui puudutaks asi ärritawalt tema sugulasetundeid, siis lisas kõrtsmik, mis weel oli lisada:

„Augutakse weel enamgi. Küll wist mõisateenijate käest on lori laiali läind, et Eltseke olla nii isale kui pojale lugupeetud küljesoendajaks. Mõlemad olla maiad ta peale. Mine tea. On inimesi, kes wannuwad, et lugu on nõnna — see ja see teenija näind oma silmaga ja kuuld oma kõrwaga; on aga koa neid, kes walets ajawad wähemalt seda, et isa ja poeg eneste liignaist teineteisega wennalikult jägawad — Elts olla noore paruni kallike üksi..."

Lõhmuse wiinast punetaw pale oli löönud widuseks; ta wahtis leti ette maha.

„Kuradi maltswetid!" litsus hammaste wahelt wälja, kuna ta tige pilk puuris nagu auku põranda sisse.

„Õige neh — päris õige!" Tihane oli nüüd selgusel, et kõrtsiline temale ta juttu mitte pahaks ei pannud. „See tüdruk tuleb Maltsweti hinge peale — Maltsweti ja samuti Mihkli ja Liisu hinge peale! Eks ole jo teada, et tütarlaps läind sellepärast hea meelega mõisa, et aga kodusest usuleilist peaseda. Kiisal peeti teist jo nagu wangis — muudkui palu ja ulu, ja wõmmi soand teine enam kui süia. Noor inimene — wõi see on mõni ime..."

Et külaline rohkesti wiina ja õlut kihwa pani, siis ei tulnud kõrtsmikul jutu-aineist weel ammugi mitte puudus kätte, ja Kiisa Eltsele järgnes terwe rida walla elanikke, kellest Tihane, see sõnumileht inimese kujul, üht ja teist kuulmiswäärt uudist teadis pajatada. Nõnda sai Lõhmus muu seas weel kuulda, et Seenepalu Andres, tema sõber — see tema ainus

sõber, kes mitte ta kõrtsisõprade liiki ei kuulunud — talitaja-ametist tänavu suvel järsku lahti lastud, muidugi mõisa poolt, kus teda peetud liiga pehmeks ja lõdvaks ametnikuks, kes lasknud vallarahva üle käte minna. Olla teine peksuasjus ülearu kokkuhoidlik ja mõisa võlanõuete vastu enam kui leige. Peetud meest haagrehi juures paar nädalat kinnigi ja hädavaevalt pääsenud veel va tuttava karistuse alt, kusjuures kõõrdsilm käega jäljendas hoopide ladumist.

Tihane tahtis nüüd veel Tibukännu rahvast midagi jutustama hakata, aga pealtkuulaja kannatus oli lõppenud. Ta tegi asjata ootamisele, et kõrtsmik iseenesest midagi ilmutaks Anu ja Tõnu-Peetri Madise vahekorrast, otsa peale ning pahvatas küsimuse välja:

„Mis siis minu eide vaga usuvend koa teeb? Kas käivad teised ikke veel virgasti koos Piibli peal ninasi kokku pistmas?"

Tihane naeratas peenelt. Kuna ta pikkamisi pead pööras ja küsijast pilgu viiliti mööda laskis, liikusid ta ninasõõrmed just kui nuusutaval linnukoeral.

„Nagu reagitakse," vastas ta aeglaselt ja tagasihoidlikult, otsekui inimene, kes ei tahaks kõnelda, aga siiski kõneleb. „Eks pühakiri ole suur ja nõua seletamist, ja et mõlemad on lesed, vaja siis koa trööstì otsida..."

Et oma sõnade kahemõttelisust varjata, ütles ta seda võimalikult pealiskaudsel, ükskõiksel toonil.

„Lesed?" küsis Lõhmus, ja ta liikmeid läbis halvasti peidetud nõksatus. „Kas siis Madise teinegi naine jälle surnd?"

„Mitte just surnd, aga niihästi kui surnd," vastas Tihane, hinge tagasi tõmmates, nagu hoogu võttes uue huvitava loo puhumiseks. „Tõnu-Peetri perenaine jäi mõne kuu eest pimedaks. Silmavalgus täiesti kustund. Mõlemad silmad... Eks see ole sama hea kui surnd..."

„Kuda see siis tuli?"

„Väga raske rõugehaigus... Mustad rõuged... Voakus elu ja surma vahel — peases küll, aga pimedalt..."

Ja Tihane jutustas haiguseloo pikemalt ära ning kujutas lõppeks, kuidas õnnetu naine nüüd päevad otsa nurgas järil istuda ja sukka kududa — ainus töö, mida ta veel võiwat teha, ja ta ainus ajaviide selle lõpmata öö pimedusel, mis teda nüüd ümbritseb.

Lõhmusele torkas midagi meele. Tuhmilt, nagu läbi une. Kui ta seisis värisewal ärewusel Tõnu-Peetri akna taga ja vaatles wirwendawal silmal mõlemaid kokkupuutuwaid päid, märkas ta tumedas tagaseinas riiwamisi, umbkaudselt üht tumedat kogu, mille kohta ta selgusele ei püsinud saada, kas see on elutu või elus. Nüüd, tagantjärgi, kus teadmine appi tull, selgus talle, et see kogu oli inimene ja see inimene Tõnu-Peetri Mai.

Ennäe, kui kawalasti nad oskawad oma asja ajada! käis tal piste läbi pea ja südame. Usuwenna naine on ju juures, kui nad kahekesi pühakirja uuriwad ja palwetunnikest peawad — kes neist siis paha tohib mõelda! Ja tuhmi walu hulka, mis ta südame-augus puuris ning kääris, voolas ojake kõrwetawat wiha, kukkus joake kuuma kibedust. Ta sülitas ruttu ja tugewasti nagu oleks talle sest sisemisest mõrudusest midagi keelele kerkinud. Siis korraga tundis ta rinna minewat nagu lahedamaks, käärimine andis nagu järele. Ja walu ja wiha aset täitis äkitselt mingi muu tundmus. Ma maksan neile kätte! surises ta hingelisest sisemusest läbi, ma kisun neil waiba pealt, mille alla nad endid petlikult peidawad, ma teen nende wahekorra awalikuks, nii et nad mu ees häbi peawad tundma! Ja kummaline ahne lõbu täitis ta meelt seepeale mõeldes, kuidas Anu seisab ta ees, silmad maha löödud, ning peab tunnistama, et ta on komistanud, et ta mehe ja oma usu wastu raskesti patustanud. Minule pole tal siis enam midagi ette heita, rõõmustus Taawet, sest ta pole minust enam parem, ta on minuga ühewääriline; minu peale kaetsedes alla waadata tal enam ei maksa.

Ja ta leidis korraga, et nõnda on üsna hea, et ta wõib niisuguse olukorraga wäga hästi leppida. Ja selle rahustawa kergenduse peale, mis kättemaksu-mõte talle tõi, tellis Taawet uue mõõdu wiina, ja seda rüübates oli ta nägu salalik-rõõmus nagu kahjurõõmsal inimesel, kes teisele mingi augu kaewanud, ja ta silmad läikisid nagu saaki nägewal kassil. Wiin maitses talle järsku paremini kui siiamaani.

Paar minutit hiljemini sähwatas ta kuumast peast erutaw meeletulek läbi. Ta oli juba kõigi käekäigu järele pärinud, oma lapse, oma waese wigase pojukese järele polnud ta weel kordagi küsinud. Niisugune unustus! Kust see ometi wõis tulla? Kiisal oli ta silm otsinud ainult naist, mitte last, kes talle ka ise pilku ei puutunud, ja Tõnu-Peetri aknast sisse piiludes oli ta jälle ainult Anu peale mõelnud, mitte ka oma Juku peale. Tihasele — senini mitte sõna wäikesest sandist!... Lõhmus lõi omale käe pähe ja kobas ja sügas kuklatagust. Tal oli häbi. Üsna kohmetuks tegi teda see tundmus. Ta oli enese peale pahane ja ühtlasi kohkunud. Teel, enne Kuglile jõudmist, oli tal poiss sagedasti meeles olnud, emaga ühes, ikka emaga ühes; linnas oli ta tema jaoks pihutäie präänikuid ostnud, need olid tal põuetaskus, ja wiimasest kõrtsist oli ta weel wärsket saia mõelnud wõtta, — aga nüüd, sestsaadik, kui ta Kugli kruntkonda jõudis — poiss peast nagu pühitud!

„Tihane, kas mu laps on weel elus?"

„Ei ole surmast kuulda old."

Ahaa, siis ta oli wist emaga Tõnu-Peetril kaasas, muud-kui ma ei näinud teda, mõtles Lõhmus, ja ta suu, mis küsimisel pool-lahti jäänud, matsus jälle kokku ning ta põnewalt wahtiwad silmad pugesid enam laugude alla. Wajudes leti ligemale tõmmatud pingi otsale jäi ta korraga nii mõttesse, et kõõrdsilm ei otsinud enam uut jutuainet, waid hakkas tasakesi wilistades rahasahtli kallal talitama.

Nad on ju üks, sellepärast wist... kobas mõte Taaweti peas. Nagu ühte kaswanud... Mõtled ühe peale — teine tal nagu käsi wõi jalg küljes... Nagu teise wari... Kurat,

ja siis see südamewalu teise pärast! Nagu kinni mattis kõik... Unustada — kuidas wõisin ma tema unustada, — ta oli mul ju ikka meeles...

„Kõrtsmik, kas sala on weel?"

„On."

„Anna paarikümne kop'ka eest — pärast unustan ära."

Raske kerega jäi nüüd Lõhmus leti ette istuma ja salalikult kaswawa januga jooma. Pea wäsis mõtlemisest, rind tüdines aegamööda tundmisest, järgi jäi midagi udust, umbset, heljuwat, mis sünnitas aga lõbu, kehalist ja waimset. Joojal oli tunne, kui õõtsuks ta soojadel, pehmelt paitawatel lainetel, puhates tinarasket wäsimust. Tal oli hea olla. Ja ümberringi kuuldus mõnus suigutaw kohin. Ja see poolwalgus, mis teda piiras, ja kõik, mis talle selle seest kujutult ja kehatult silma paistis, oli sõbralik ta wastu ja näis naeratawat. Taoti tuksatas tal weel midagi põues, kerkis pitsitawa joana alt üles, nagu walust soiku jäänud hammas end ajuti jälle meele tuletab. Aga see kadus ruttu, ja soe lõbu laienes... Ja kõrtsmik nägi joojat naerunäol enda ette maha wahtiwat, joojat, kelle pale oli senini nii tume ja tusane olnud, kelle südamel nähtawasti mingi kiwi lasunud. —

Kõrtsiuks käis — keegi astus teretades sisse. Oli naisterahwas. Takune tekk ümber, millel läikisid wihmapiisad. Tuli ja pani laia kõhuga pudeli letile. Teki serw puudutas niiskelt Lõhmuse kätt.

„Tere õhtast, Mall," wastas Tihane, kes tundis tüdruku enam pudeli kui näo järele ära. „Mis pidu Kassil siis täna õhta jälle on?"

„Perenaise wend Arawetelt."

„Wõi külalised... Kas täis wõi pooleli?" Ta laskis pudeli käes küllakile.

„Täis ikke."

Lõhmus waatas üles. See pehme willane hääl oli talle tuttaw.

„Näeh, Mall — wõi sina!"

Tüdruk lõi silmad ka tema peale — waatas — tunnistas ja — punastas.

„Kas oled siis jälle Kuglil?“ hüüdis Taawet, pöördides kogu kehaga tema poole.

„Jah, kewadest saati.“

Weidi tõrkuwalt pistis tüdruk käe Lõhmuse wäljasirutatud pihku.

„Nojah, nojah,“ naeratas Tihane, kummardudes pudeliga wiina-ankru poole, „üks näeb endist peremeest, teine endist teenijat — ega liigud jää wist tulemata...“

Niiske käsi, mida Lõhmus pihus hoidis, oli tüma ja kerkiw nagu wärske sai, ja wiinastunud mehel jooksis midagi särisewat rinda mööda südamesse. Ta laskis pilgu, milles sütitsid sädemed, naisterahwa näost ja terwest kogust uudishimulikult üle käia. Pehme ja paisuw oli kõik, mis talle Malle küljes silma puutus. Tüdruk oli paksemaks ja ümmargusemaks läinud sest saadik, kui Lõhmus teda wiimast korda oli näinud, ja näost laiemaks ning lõuast lotti. Praegu oli Malle nägu kiiresti jookswa werega nii üle ujutatud, et ta wäike, laiawõitu nöbinina walendas nagu saiasarweke punase seest wälja, kuna ta wagusate, rõõmsa läikega silmade sina paistis eriti sügawana. Midagi soojendawat, kaisutawat, ligimeelitawat imbus sest turdterwest, were- ja liharikkast kehast Taawetile wastu, ja Malle kätt ikka weel hoides nihkus ta temale pinki mööda ligemale.

„Liiku joome neh!“ hüüdis siis Tihase poole, kuna ta õhetawal näol lewis rõõmsa ärewuse paiste. „Otsi Mallele midagi magusamat... Ja saia anna koa weel!... Wõi sina Kuglil tagasi — mõne hea aasta pärast,“ lõi ta silmad jälle tüdruku peale, „ja Kassil teenid nüüd, Kassi Matsi juures?... No reagi koa, kuda su käsi kõik see aeg on käind!“ Ja tugewasti pigistas ta Malle kätt, kuni tüdruk selle ta pihust wiimaks lahti poetas.

„Parem reagi, kuda sinu käsi käib,“ sai Taawet wastuseks.

See wastus ajas Tihase salaja naeratama; Lõhmus aga, kes tüdrukule otsa waatas, ei leidnud ta wastusest midagi torkawat. Lõhmus nägi kaht sinist silma enda peale maha waatawat, oma lõppenud näost ja katkenud rõiwastest üle käiwat, ning neis silmades ei seisnud pilget ega põlgust, waid midagi hoopis selle wastast, midagi, mis täitis waese hulguse põue sooja, tänulise tundega.

„Mis nüüd minu käsi koa wõib käia," wastas ta naeratusega, milles enesepilge püüdis häbi maha suruda. „Tulen praegu trellide tagant ega tea, kuhu pea pean maha panema, sest kes niisukest pidalitõbist tahab wasta wõtta. Joon siin Tihase juures praegu julgust, enne kui teie küla wagade hulka sõandan astuda... Nüüpa, Mall, — mul nii hea meel, et näen jälle tuttawat nägu!"

Kõrtsmik oli klaasi punast wiina tüdruku ette pannud, mõne timpsaia ulatas juure. Tõrkumata wõttis Mall klaasi, lõi endise peremehe waskse kortliga kokku, ja kuna ta jõi, ilmus ta töntsi nina ja paksuhuulelise punase suu ümber kelmnaljakas naeruwine, mis näis olewat ta näole nii omane ja loomulik. Mall oli oma kohmetusest näilikult wõidu saanud.

„Kiisalt sa wist küll ulualust ei soa," ütles ta, pühkides õlgadele wajunud teki otsakesega suud, „ja teiste maltswettide juurest ehk koa mitte, aga eks sa lähe ilmalaste poole, need patused on ligimese wasta wahel heldemad."

Tihane naeris ja Lõhmus ise naeris ka. Wiimane tõmbas Malle kättpidi pingi otsale istuma, nad jõid jälle, ning Taaweti sunnil hakkas tüdruk nabinal saia sööma, kusjuures ta helewalged hambad punaste huulte tagant taoti nähtawale wälgatasid.

Nüüd sattus Taawet suurde lõbutujusse. Ta nägu naeris ja silm hiilgas. Ta tellis weel kibedat ja weel magusat ja ka õlletoopi laskis uuesti täita. Ja kui Mall minekut kippus tegema — ta wiinapudel seisis letil ammugi walmis —, siis palus Lõhmus teda ikka weel silmapilk kannatada ja enda wana peremehega juttu westa — küll wa Kassi Mats jõuda

oma wõõraga trimbata — terwe öö weel ees. Lõhmus oli nüüd täielisest sellele alkoholist sünnitatud hingelisele järjele jõudnud, kus haiglaselt ärritatud aju ei räägi enam tõtt, waid luuletab, sonib — lihtsa, labase tõe-ilma asemele manab omawolilisest wiirastuslisku pette-ilmakese. Taawetil ei olnud enam naist, kelle järele ta süda igatses, kelle pärast ta oli kiiwane, kelle peale ta mõtles walus wingerdawa hingega — ta armastas nüüd seda paksu tüdrukut, kes istus ta kõrwal, kellega ta kogemata kokku juhtus, kellest ta weerand tunni eest ei teadnud, kas teda on weel ilmas — tüdrukut, kellega ta mitme aasta eest oma armastatud naise wastu eksinud, nii et ta selle peale kaineil hetkil alati häbi ja kahetsusega mõelnud. Praegu leidis ta selle „armastuse", selle wõimsa tungi, mis ta lihast ja werest palawalt läbi woogas, mis ta pea kihama ajas, kõigiti sündsa ja luulelik-ilusa olewat. Ta oli liigutatud. See inimene oli nii hea ja lahke tema wastu — kas wõis ta teisiti kui tänulik olla ja teda armastada? Magus pakitsus täitis ta rinda. Ta silmad tõmbusid niiskeks. Meeleldi oleks ta Mallele kaela langenud, nii õnnelik oli ta...

Tüdruk westis ladusasti juttu, riputas üsna mõnusat naljakest sekka ja laotas enda olemisega wälja seda lõbu, mis on mõne inimese isikuga lahutamatult ühendatud. Wabalt, julgelt istus ta pingil oma wõõrustaja kõrwal, pirtsakuseta rüüpas ta klaasist wiina, toobist õlut ning pistis saiatükke suhu, kuni tõusis wiimaks ja tegi kindlal otsusel minekut. Naerdes seletas ta, et tal nüüd juba muidugi keretäis soolas. Ta ümmargused põsed lõkendasid, ta silmadel oli elaw sära.

Ka Taawet tõusis istmelt.

„Oota, Mall, ma tulen kaa... Lähme koos külasse... Tunned ehk paremini teed..." Ja wärisewate näppudega andis ta kõrtsmikule raha.

„Näh, oleksid kaa minu juure wõind öömajale jääda," tähendas Tihane, andes sahtlist peent tagasi.

„Ole terweks, — katsun mujale sisse saada, — wahest Seenepalule."

Nad andsid teineteisele sõbralikult kätt. Mall oli juba uksest wäljas, kui Lõhmus, jalgel kauniste taarudes, üle kõrge läwe kobis ja ukse enese järel natuke liiga paukuwalt kinni tõmbas. Kojast wälja saades sirutas ta käed otsimisi, sest pimedus oli ta walgusehelgist tulnud silmadele pilkane. Ta käest hakati kinni. Soojad, lihawad sõrmed lõid ta randme ümber kokku.

„Ära komista, Taawet, siin on kiwa!"

Lõhmus laskis ennast juhtida, talutada, ta ei lausunud sõnagi. Nad jõudsid teele ja kõndimine sai korralikumaks. Nüüd pani Taawet käe, mille tüdruk lahti lasknud, talle piha ümber. Mall laskis seda sündida. Natuke aega sammusid waikides. Taawet surus tüdrukut paar korda külje wastu. Läbi takuse teki, mis kattis Malle ülemist keha, arwas Lõhmus tundwat seda ärritawat, nõiduwat elusoojust, mida hõõgas Malle tugew, terwe keha wälja.

„Mall, kas ehk magad weel wäljas?"

„Tahtsin weel wiimast ööd magada — oli senini haruldane soe — — mis siis?"

„Siis ehk wõid s i n a mulle öömaja anda — ei tahaks hilja õhta enam kedagi tülitada..."

„Kus?... Minu juures lakas?"

„Neh... Ehk oled üksi..."

Taawet komistas, Mall kahmas waba käega ta hõlmast hoolakalt kinni.

„Aidalakas olen küll üksi..."

„Siis ehk läheb — ?"

Mall ei wastanud kohe. Nagu peaks aru. Ta kõnnak muutus pikaldasemaks, oli nagu takistatud...

„Aga su naine...?"

„Mul ei ole naist... Niisugusel hulgusel ka weel naine... Olen nagu lind oksal..."

„Waene mees!"

Äkiline tuulepuhang, külm ja märg, palskas neist üle. Nad liginesid koomale. Taavet tundis Malle sooja pead oma kaela lähedal.

„Olime kord sõbrad, Mall...“

„Olen su peale vahel mõeld, Taavet...“

Nende hääled kostavad nagu sosin tuules ja pimedusès, nagu ohked õhust.

„Siis jah?...“

„Tule!... Aga — ma ajan su enne valget üles...“

Tõnu-Peetri kambriaken oli juba pime, Kiisal kustutati praegu tuli.

Tuul mühises üle vainu. Koerad haukusid. Kuski hirnus hobune valjusti ja kirglikult.

See kõlas otsekui õnnehõise keset haudutvat kurbust.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Järgmisel hommikul vara ilmus Taavet Lõhmus Seenepalule, kus ei tahetud teda ära tunda — nii muutunud, nii võõraks oli ta näost läinud. Vastuvõte oli lahke, nagu seda Lõhmus sõbra ja tema hea naise poolt teisiti ei oodanudki. Nende silmist võis lugeda: õnnetu on tulnud meile majja — tema eest vaja hoolitseda. Ei nad pärinud palju järele, ei nad teinud sõnu, nad lasksid pilgu tast üle käia, vaatasid üksteisele otsa, ja juba teadis kumbki, mida kõige pealt tarvis. Kui nad ta keha söögi ja joogiga kinnitanud, tõid nad talle puhta särgi ja terve kuue selga ning peremees ütles enne veel, kui külaline küsinud: „Niikaua kui sul muud asukohta ei ole — pea minu kodu omaks. Aia juurest sa ulualust vist ei saa — seda kuulutati ammu ette.“

„Ei saa — käisin juba,“ kohmas Lõhmus. „Kas tööd mulle saa annad?“

„Annan.“

„Enne lase mind pool päeva magada — ma olen väsind.“

„Maga, milla tahad — tee tööd, milla tahad.“

Taavet tõmbas keha toanurka rukkivihkude peale maha. Rehi oli ülal, tuba palav. Kõik kodakondsed kadusid kartulimaale. Taavet jäi üksinda tuppa. Kilgid leelõukal olid ta ainsad seltsilised. Kilgid oma unise lauluga ja pakitsev süda ta põues oma valuga.

Lõhmuse süda pööritas, pea käis ringi ja silmade ees tantsisid kollased võrud. Õhtul joodud alkohol oli ta ihuliselt ära purenud, öösi tehtud väärtegu ta hingeliselt maha võtnud — mis järgi jäi, oli jälkus. Jälkus iseenese ja terve ilma eest. Ta põlgas ennast, ta oleks enesele näkku löönud, enesele vastu silmi sülitanud. Kui madal ta oli, ja tahtis teise üle kohut mõista, teisele häbi teha, talle kätte maksta! Mille eest? Mis tunnistusi oli tal teise süü kohta? Paljas alatu arvamine!... Ja korraga seisis Anu kuju tal silma ees — puhas, karske, kõrge. Ta laskis tema ees pea longu ja kukla küüru. Mitte t e m a polnud kohtumõistja, vaid see puhas naine. Tema oli kaebealune, süüdlane, põrmusse vajutatud süüdlane... Ja vägev igatsus selle puhta, karske naise järele voolas ta hingest läbi, vastupanemata tung paluda talt andeks, teda lepitada, täitis korraga ta põue. Ta oleks asemelt tõusnud ja läinud teda otsima, kui ta mitte nii jõuetu ja roidunud poleks olnud, kui ta pea mitte nii valutada poleks lõhkunud ja kui tal mitte seda pekstud koera tundmust ihus poleks olnud, mis teda sundis ennast inimeste eest peitma, nurka pugema.

Ta püüdis magama jääda, aga uni ei tulnud. Ja kui see viimaks tuli, magas ta ainult halbade, piinavate unenägudega segatud poolund, millest ta ikka jälle üles kähvas. Ta kuulis ennast rääkivat, ilma oma sõnadest aru saamata, ta aju soetas mingi mõtte, mille üle ta naerma pidi, millest ta aga lähemal pilgul enam midagi ei teadnud. Mall torkas talle läbi unevirastuse mitu korda meele, tiirad mälestised, ebapuhtad kujutised tärkasid ta vaimus üles — tärkasid ja kadusid. Ta oigas ja äigas, tõrjudes käega üle silmade, ja siis tõi lühike unerantus talle jälle pisut rahu.

Ta wõis olla tundi kolm wihkudel pikutanud, kui lõi silmad äkitselt lahti. Miski oli teda äratanud, midagi wälist. Esimese waatega ei näinud ta midagi, kollane wirwendus pimestas teda. Siis wõpatas istukile. Tema aseme ees seisis keegi — nagu läbi udu nägi ta seda. Lähemal hetkel tungis ta suust pooleks hammustatud hüüd. Ta nägi juba selgemalt.

„Anu!" Suur hämmastus näis olewat tal sõna suust wälja pitsitanud. „Anu — sa tuled kutsumata!"

Ja ärewalt hakkas ta end asemel nihutama ja kohendama, kuni ta, tõusmist rahutult katkestades, põlwedele jäi peatuma.

„Ja Juku!" sosistas ta, silmates naise käe kõrwal wäikest kõhna poisikest. „Anu ja Juku mõlemad!... Tulete mind waatama!" Ja kähku haaras ta naise käest kinni, pigistas seda ja surus oma kuuma otsaesise wastu, agraselt, nagu ei tuleks talle midagi muud meele.

„Ma kuulsin, et oled tagasi, ja tulin," ütles Anu.

„Ja tulid!" kordas Taawet, tõstes silmi argse läikega tema poole üles. „Ja su wanemad ütlesid, et sa ei taha minust enam teadagi!"

„Sa oled minu mees, ja see siin on meie laps, ja jumal põle meie abielu weel mitte lahutand. Minu hingepeig aga on ülewal..."

Anu kõneles selle poolpühaliku tõsiduse ja rahuga, mida Taawet temast tundis, sest saadik kui noor naine usulisse põdewusse oli sattunud. See lahutaw wiludus, mis tema toonist Taawetile wastu puhus, paistis tal ka näost ja tegi kogu ta oleku mehele wõõraks — nähis, mis ikka ja ikka jälle kordus, täites Lõhmuse hinge meeleheitega.

„Kui sa mu oma meheks tunnistad, Anu," ütles ta ja tõmbas wigase käega pojakese enda külje wastu, „siis tuled ometi jälle minu juure, kui ma endile uue asukoha olen leind?"

Anu wäristas pead. „Ei. Seda ei luba minu hingepeig. Ta ütleb mulle: Niikaua kui sinu mees on roojane, hoia temast eemale, et ka sina ei saaks roojaseks! Parem on, et üks hukka läheb kui mõlemad!"

„Aga kui ma ennast puhastan?"

„Siis ma tulen... Aga sa ei puhasta ennast, Taavet. Kurat sinu sees on liiga väge. Eks sa ole mulle tõotand oma igapäevaseid elukombeidki parandada, aga kus see on!"

Nüüd voolas süüdlase suu üle uutest tõotustest ja vannetest, ta haige hing pitsitas tal kõige härdamad palved, kõige julgemad tulevikulootused üle huulte. Ja mida kauemini ta seal vaese patuse kombel kõneles, mida õiglasemalt ta ennast süüdistas ja hukka mõistis, tallates kõik oma iseteadvuse ja uhkuse tolmusse, seda inimlik-tuttavamaks ja inimlik-pehmemaks muutus Anu nägu, ja kui ta viimaks sõna võttis, oli ta häälel, ta kõnetoonilgi jälle endist kõla pisut sees.

„Kui sa seda kõik teeksid, Taavet, — kui sa välispidigi saaksid inimeseks!" hüüdis ta niiskel silmal. „Sinu hinge kallal hakkaksin siis seda suurema lootusega tööle."

„Ja sinu ja minu vahel ei oleks enam mingit vahet?" päris Taavet januneja õhinaga.

„Minu hingepeig jääb meie vahele, niikaua kui sa oma pead Jeesuse sülle pole pand," vastas Anu. „Aga ta annaks mulle oma helduses luba sinuga koos elada, kui sa mitte enam nii roojane pole ja kui ma temale tõotan sinu hinge peastmiseks rohkem teha, kui ma senini olen jäksand."

Kurblik vari lendas Lõhmuse näo üle, aga ta teadis, et tal tuleb sellega leppida, mis ta praeguse hooga võitnud. Ja tänulikult, põu vaba pakitsevast piinast, surus ta Anu kätt ja kogeles talle alandlikke sõnu, mispeale ta poja tõstis käsivarrele ja hakkas temaga tuba mööda, nagu rahu kogudes, edasi-tagasi käima.

Kõnelda Anu usuvennast, kelle pärast ta eile õhtu oli kaine mõistuse kaotanud, polnud tal nüüd muidugi enam julgust. Ja julgust polnud tal rääkida ka oma öisest süüteost, mille ta mainimata oli loendanud oma ülestunnistatud üldise patukoorma sekka. Puhastus, mis ta enesega ette tahtis võtta — seekord pühalliku kindlusega —, pidi ju ühes teiste roojustega ka selle ta hingelt pesema.

18

Abimees.

Aadu Wikerpuur oli juba kolmat kuud Tagural mõisateenijaile rõiwaid õmblemas: esiti aidamehele, siis kärnerile ja kutsarile, ja weel mõned ootasid järge. Meister oli wõtnud omale terase õpipoisi, kes soendas pressrauda, tegi nööpauke ja tolme sai juba üle ääre löömisega; nõnda edenes rohke töö, mis tal mõisas osaks saanud, hästi ja tuli ka rahakest. Kuid see kõik polnud iseäralik. Iseäralik oli ainult, et teenitud raha jäi Wikerpuuri punga peatuma. Laupäewa-õhtuti ja pühapäewiti ei nähtud teda naljalt enam kõrtsis ning „sellipäewale" esmaspäewiti näis ta täiesti lõpu teinud olewat.

See tähendas kahtlemata midagi, aga mida, seda ei teadnud keegi. Meister Wikerpuur, see lorikapukas, oskas oma saladusi hoida, kui ta aga tahtis. Pärijaile wastas mõne naljatusega, wäites muu seas, et ta walmistuda kainuse harjutamisega Maltswweti usu wastu ette, mis löönud tema hinges juurduma. See tähendab: inimesed pidasid ka seda wastust naljaks, sest et see näis nende meelest naljakana, aga kes teab, ehk oli tõsi. Usk teeb ju imet, ja Maltswweti usk oli nii paljude kallal imet teinud, miks siis ka mitte meister Wikerpuuri kallal! Tõele ligemale küündis inimeste arwates mõte, et Aadu hakkab enesele pesa ehitama, et ta südame külge on Maltswweti usu asemel mõni nugissilm rippuma jäänud. Aga uudishimulistele, kes tegid sinnapoole sihtiwaid tähendusi, pööras meister Wikerpuur oma küüru nina alla ning kaebas, et kaamel pääseb ennem nõelasilmast läbi, kui tema oma turja-

mäega tüdruku silmast sisse, ehk olgu siis, et tüdruk ise kah on küürakas, kuid säherdust, kes talle ka natuke meeldiks, ei olewat ta senini weel leidnud.

Oma eluga mõisas näis Aadu wäga rahul olewat, mis osutus tema alalisest heast tujust kui ka sellest, et ta nõutas omale ikka uut tööd juure. „Kes nüüd ei tule, see mind nii pea näha ei saa, ja siis walate pisaraid, sest Wikerpuuri wasta ometi keegi teine tööd ei tee," seletas ta wahel mõisateenijaile. Ja et see õige teati olewat, et Wikerpuuri tehtud kuued ja kasukad olid ikka nagu selga walatud, siis ei jäänud meistri ähwardaw manitsus tagajärjeta: uusi töid lupsis juure tulla ja Wikerpuuri mõisajäämine jätkus nädal-nädalalt ikka edasi.

Kui naljahammas, kõhurääkija ja jutukas seltsiline nautis ta mõisas muidugi weel erilist lugupidamist, iseäranis nooremate seas, kes ilma temata warsti enam ühtegi kiigepeokest ega pitspallikest ei mõistnud pidada. Aadu ees ja Aadu taga. „Minge Aadu järele!" öeldi, kui kord lõbu ei tahtnud tekkida. Olgu poiss wõi tüdruk — Aaduga oli igaüks sõber, Aadu oli kõigi usaldusmees. Usaldus tema wastu tekkis tahtmata. Isegi kõige õrnemaid südamesaladusi usaldati tema hoolele ja küsiti talt nõu, ning mitte ainult poiste poolt. Sest naljahammas Aadu leidis ka tõsiseid silmapilke, ja siis ta rääkis sõnu, mis jäid meele, ning andis nõu, mille järele tegemast kellelgi ei olnud kahetseda.

Selle usalduse peale waadates, mida mõisa nooruse poolt Wikerpuurile üldiselt wastu kanti, tundis ta teatawail tundidel seda suuremat kurbust, et toatüdruk Elts tema wastu nii kinnine oli, jah temast, nagu ta arwas märkawat, koguni eemale püüdis hoiduda. Ja ometi oli ta Eltsega kauemini tuttaw kui nii mõnegi muuga, ja oli talle kord oma wennalikku sõprustki pakkunud, mida mitte tagasi ei lükatud. Ja mis peaasi: Aadu märkas, et Eltsel oli midagi wiga, et tal lasus midagi südamel, et ta warjas midagi, et tal oleks asja olnud oma rinda kergendada ja — wahest ka nõu küsida. Millest mõisa- ja külarahwas enam-wähem salaja mögasid ja mida

Aadu paraku headel põhjustel uskus, uskuma pidi, see ükski ei võinud see olla. Sest Aadu oli näinud teda rõõmsamana, muretumana, julgemana ja enda olemises vabamana — siis, kui ta mõisa oli õmblema tulnud. Muutus oli sündinud mõne nädala eest. Ta hakkas noort tüdrukut sellest ajast peale harvemini nägema, iseäranis harva teiste seltsis, ja kui ta teda nägi, siis torkasid talle silma Eltse kahvetu näokarv, ta arglik vaade ja seesmine rahutus. Vahel pani ta tähele ka tumedaid võrusid ta silmade ümber ja ta punaseid, tursunud lauge. Ilma hädata ei nuteta, ei saadeta öid uneta mööda, ütles enesele Aadu, ja üks salajane aimdus idanes ta peas üles, üks ikka kindlamaks edenev oletus istutas end tema põue. Ta ootas, et Elts temale läheneks ja, kui mitte end otsekohe ei ilmutaks, siis ometi kaudseltki kuidagi märku annaks oma kannatamise põhjusest. See veidi liialine lootus, mis oli Aadule sellest sisse juurdunud, et ta pidas ennast ise puhtal südamel Eltse usalduse vääriliseks, ei tahtnud aga täide minna. Aadu tegi seepeale paar korda katset neiule ise läheneda ning võimalikult õrnalt ning haavatsemata ta valusat kohta puudutada, aga ka see jäi asjatuks. Elts salgas iga häda ja viga, mängis imekspanemist, näitles mureta meelt, naeriski, ja ainus tagajärg oli, et ta Vikerpuuri eest veel enam hakkas kõrvale hoiduma. Viimane otsustas oodata, kannatlikult oodata. Miski puhus talle sisse, et tund tuleb, mil Eltse suu tema vastu lahti läheb. Tal ei ole ju kedagi muud, mõtles ta, — need seal külas on talle võõramad kui mina — veel enam, nad on ta vaenlased, keda ta kardab, pealegi kui on õige, mida ma oletan… Ja Aadu ei püüdnud tüdrukule enam ligi tükkida, ta surus igatsuse tema järgi, mis täitis võimsalt ta rinda, vägisi maha ja vaatas loodetavale ilmutusetunnile isevärki vagadusega vastu. Salaja pidas teda aga silmas. Nii eemalt. Ja teraselt kuulatas ta kõrv, mida teised temast rääkisid, mis märkusi tema kohta siin ja seal suust pillati.

Ja ennäe — oodatud tund tuli.

Elts oli otsinud ja leidnud, et tal tõesti kedagi ei ole peale selle wigase mehikese, kelle juure ta oma hädas ning ahastuses põgeneks. See inimene oli temale oma südame awanud, sooja, usaldusweäärilise südame, ja talle oma nõu ja abi pakkunud, kui tal seda kunagi peaks tarwis olema. Nüüd oli tal seda tarwis — kui kunagi, siis just nüüd! — miks ei pidanud ta wäljasirutatud käest kinni hakkama. Kui oli kellelgi temaga kaastunnet, halastust, kui keegi tahtis teda õiglaselt aidata, siis pidi see olema see inimene, kelle silmast ta seda tunnet enese wastu oli lugenud, mis öeldakse mägesid wõiwat tõsta. Kaua oli ta enesega wõidelnud, raskesti oma naiselise häbiga heidelnud, kaua kõhneldes aru pidanud, kuni ta jõudis sellele selgusele ning kindlale otsusele. Wärisedes nagu taga-kihutatud jahiloom ilmus ta siis ja puistas oma lõhkemiseni koormatud südame selle enda ainsa usaldusmehe ees wälja.

Elts oli emaks saamas. Ta kandis oma sugulise orja-põlwe wilja südame all. Oma orjapõlwe ja esimesel tuhinal lõdwale lastud loomuliste himude wilja. Hädaoht, mida ta oma meelelises kerguses, oma nooruslikus muretuses tükil ajal ei märganud karta, mis tal ainult kiire pistena wahel harwa südamest läbi sähwinud, oli wiimaks ometi käes. Ja nüüd tormasid wastandlikud tunded ta hinge kallale: häbi, hirm, mure — tunded, mida ta erakorraline, haiglane kehalik olek ajuti aitas suurendada, nii wõimsasti suurendada, kohutawaks teha, et talle wahel kõige mustemad mõtted pähe tükkisid.

Nuuksudes kurtis ta oma häda Aadule, tunnistas oma saatusliku saladuse üles. Ta tegi seda nii otsekoheste, lapse-likkude sõnadega, ennast nii õiglaselt süüdistades ja hukka mõistes, et teist waldas sügaw liigutus. Peale häbi ilma ees kartis tütarlaps iseäranis oma wanemaid. Ta näis kindel olewat, et isa oma usuhulluses ta sedamaid maha lööb, kui saab lugu kuulda. Ja siis ema ja õe südamewalu, mille peale mõeldes ta mõistus kippuwat segi minema!... Et temast juba ammu halba räägiti, seda ta teadis wõi õigemini — aimas. Aga ta oli ennast trööstinud ja wabandanud seega, et rääki-

sail ju tunnistused puuduwad. Noori naisterahwaid laimatakse nii sagedasti. Ja nüüd — nüüd oli tunnistus tulekul, wastuwaidlemata selge ja kindel!

Küürakal rätsepal oli õnnetule ainult üks nõu anda: mingu mehele, enne kui kardetaw tunnistus käes! Abielu heidab ilma silmas seesugusele häbile katte peale.

Aga kellele? Kes niisugust tahab!

Selle küsimuse järgi waibus Aadu Wikerpuur kauakestwasse walkimisse ja sügawasse mõttesse. Tõstis küll mitu korda silmi ja liigutas suud, nagu tahaks hakata wastust andma, aga jättis ikka katki. Ja nägu oli teisel kohmetu, suu nii aralt naerukil, pilk nii nõutu ja abitu, pikk nina nii umbusklikult longus, et Eltse lootus tema nõu ja abi kohta lõi kahwatuma. Wiimaks hakkas mees ometi kõnelema, tasa ja kogeldes. Ta ütles esimese hooga ainult:

„Kui sa minule tuleksid, Elts..."

Ja siis lisas, nagu koormat tagasi lükates, juure:

„Woata, Elts, mina tahaksin sind soada... Ma olen seda enesele pähe wõt'... Ma ootasin sind..."

Tüdruk wahib talle tummalt, pärani silmil näkku.

„Mis on old, see on old — sinna põle parata... Ja see põle minu asi... Ega ilmas inglid ela — patused inimesed oleme kõik..."

Ja kui tüdruku suust ikka weel musta ega walget ei tule, jätkab rätsep:

„Elts, ma ootasin sind... Arwasin isegi, mida mulle praegu kurtsid... Mõtlesin siis: enne ei kõlwand — nüüd ehk hakkan kõlbama. Mul kühm seljas, temal südames... Wiinagi jätsin maha, et wahe wäheneks, ja ootasin... Wahe jo weelgi suur — eks ma seda tea küll — aga — — sul saaks hea olema minu juures, seda olen enesele kindlast' ette wõt' — hea ja mureta... Ja ma sulle paha sõna ilmaski ei ütleks — mossis nägu ei näitaks... Ja tööd jäksan teha..."

„Sina... sina..." Tüdrukul purskawad pisarad silmist,

hääl jääb kurku kinni... „Aga sa kuulsid jo, kui ropp ma olen... Või — või pilkad mind...?"

Tõsiselt, julgemalt, rõõmliku äreVuse pärast värisedes tähendab Aadu:

„Ei pilka... Mehesõna... Ropp oled niikaua, kui jääd sinna seapesasse. Kui soad välja, oled puhas... Mulle oled puhas..."

„Aga nende laps — —!"

„Laps on laps... Lapse kasvatame üles... Lapsel ei pea minu juures viga olema..."

Eltse meelest on, kui peaks ta põlvili langema selle imeliku inimese ette, kes tunneb tema jõledust ja peab ennast temast ometi halvemaks, kes niisugusele kõlvatule päässu pakkudes ise veel alandlikult palub, kes on valmis iga ohvrit kandma, et aga sellele langenud inimesele varjupaika ja head põlve muretseda... Ta tahaks temale vastata, ta ohvrit tänukarjatusega vastu võtta, aga ta ei saa sõna suust... Just sel hetkel, selle mehe truu, karske pilgu all, tunneb ta alles täiel määral jälkust enese eest, ja nagu kiuste tantsivad ta mälust need roppused läbi, milleks ta oma ihu seal suures patumajas pikka aega on lasknud tarvitada.

Aadu võtab ta kuuma käe hellalt pihku; tasa ja poolnukra naeratusega:

„Ei sa soa mu küirust vist üle — —?"

Aga nüüd kähvab tüdruk ellu.

„Sul ei ole küiru — küir on ükski minul!... Ja kui sa arvad, et sa mind minu küiru pärast viimaks ei hakka põlgama — seda oleks mul raske kanda —, siis võta mind!"

Nüüd on kord poisi käes otsida asjata sõnu. Ta nägu koldab ja silmad siretavad. Nagu pühalik halvatus on ta peale heitinud. Ta seisab selle suure ilusa tüdruku ees, kes nüüd on tema oma, ja teeb näo, nagu ei mõistaks ta nii kalli varaga midagi peale hakata. Vaatleb teda ainult. Silmitseb oma vara eemalt. Puutuda ei söanda... Tüdruk

aga sosistab roidunult, kummalise naeratusega, mis sarnane magusa wäsimusega:

„Ma tulen sinu juure peitu, Oadu!.. Puhkama tulen...“

Mispeale wõtawad istet niiske rohu peal — nad on mõisa puiestikus — ja juhiwad jutu praktiliste asjade poole.

Aadul on lähemate sammude ja terwe ligema tulewiku kohta kawa walmis, mida ta nugrilt hakkab harutama. Kindel on, et Eltse wanemad wastu punniwad. Nende wäimees wõib ju ainult maltswet olla. Aga Aadu loodab nendega walmis saada. Ta hakkab maltswetiks, kui muidu ei lähe. Silmakirjaks muidugi. Wiina ongi juba maha jätnud, wõib ka piibu maha jätta. Pruudi mahasaamiseni on weel mõni kuu aega — sellest jätkub. Aadu oskab Mihklile ja Liisule juba hinge pihta rääkida. On wastuseis ülemääraselt kõwa, siis peab nelle tütre oleku ilmutama. Muidugi wõtab Aadu isasüü enda peale, mis saab usutawaks, kui Elts seda omalt poolt kinnitab. Paha on, aga pole parata. Mõlemad kahetsewad südamest oma eksimust ja lubawad seda jumalalt härdasti andeks paluda. Julgesti lepiwad wanemad sellega, olgu wõitlus nii pikk ja kibe kui tahes... Sakste poolt muidugi pole takistust karta, — saladuse nendepoolne osa on ju sedawiisi kõige paremini hoitud... Siis papi juure ja pulmad!... Kuhu asuda elama? Juba kohtki walmis waadatud. Kuskil selle kihelkonna kaugemas wallas. Ilus uus saun, kartulimaaga, praegu tühi saunamehe surma pärast. Wii peremehele käsiraha ja asu igal ajal sisse. Ja raha Aadul on ja tuleb iga päew juure...

Pruudi silmast kukkus peigmehe käe peale suur soe pisar.

Aadu Wikerpuuril ei olnud enam küüru seljas.

19

Keisri palge ees.

Tallinnamaa talurahwa kolm maakuulajat, Aabram Nork, Hindrek Selbach ja Kustaw Malts oma tõlgiga, olid Peterburisse jõudes korteri wõtnud lihtsas, odawas sissesõidu-kohas, „Tallinna wõõrastemajas" Uuel uulitsal. Järgmisel päewal puhati reisuwäsimust ja käidi pealinna uhkemaid paiku waatamas. Silmitseti muu seas ka suurt Talwepaleed, kuhu saadikutel nii tähtis ja wõib-olla kaelamurdew käik ees seisis. Täna oleme weel wabad, ei tea, kuidas on lugu homme — mõtlesid mehed. Ehk istume siis juba kuskil pimedate müüride taga ja wahime üles akende poole, millel jämedad raudwarwad ees, kust meid siis hiljem nagu kurjategijaid ahela otsas kodumaale tagasi wiiakse — haagikohtuniku nuhtlusele wastu . . .

Selsamal päewal said mehed Samarasse rändajate saadikutega kokku. Neid oli kuus isikut — kolm Eesti-, kolm Liiwimaalt. Esimesed — Madis Männik, metsawahi Aadu Mihailow ja Koigi kõrtsi Jaan Amblast — olid Krimmi minejaile muidugi tuttawad, Riiamaa mehed aga, kelle seas leidus üks hästi wene keele oskaja koolmeister, kõik wõõrad. Ka nendel oli palwekiri walmis, mille nad samuti nagu krimlasedki otsekohe keisrile tahtsid ära anda. Tehti otsuseks see toiming järgmisel päewal ühisel ajal ette wõtta.

Kuid autor annab nüüd sõna pigemini Orgmetsa saadikule Kustaw Malts'ile, kes kirjeldab palwekirjade äraandmise lugu sedawiisi:

16. jaanuaril 1861 oli siis see tähtis päew, mis minul kui

ka wist teistel seltsimeestel surmani meeles seisab (wõi seisis). Sel päewal astusime sammu, mis sai eestlaste Krimmi rändamise kohta otsustawaks.

Ilm oli sompus ja külm kare, — üteldi 27 kraadi olewat; tahtis aga ka nina ära näpistada. Muidu polnud just häda — olid meil ju kuued-kasukad ülestikku seljas ja suured wene saapad jalas, millele hea tort õlgi sisse pandud. Nõnda tõttasime mööda Newski prospekti edasi, tuhkjas lumi krõuksus saapataldade all. Külmast hoolimata märgusid meie pead kiirest käimisest ja kartusest, et jääme wahest hiljaks. Mis tunded minu seltsimeestel olid, seda ma ei tea, aga minu meelest oli, kui läheksin mõne üleilmliku kohtu ette.

Talwepalee ette jõudes nägime kohe endi teisi seltsimehi. Olime parajal ajal tulnud. Teretasime kodumaa mehi ja jäime neist ettewaatlikult sammu kümme eemale, palee auwärawa ligemale, kust keiser üteldi wälja tulewat.

Mõni minut hiljemini ilmus meie juure keegi kõrge wäeülem, waskne kiiwer peas, mille otsas kõikus suur jõhwidest tutt. Meid terawasti silmitsedes küsis ta meie käest wene keeli midagi. Wastasime, et me wene keelt ei mõista ja et meil on tõlk. Wiimane oli omale näguse ohwitserimantli ostnud ja ta rinda ehtis teenistuse eest saadud Anna ordu kullatud auraha. Seepeale küsis wäe-ülem meilt tõlgi kaudu, kust me olewat ja mida tahtwat. Saanud kuulda, et oleme Tallinnamaa talupojad ja tahame keisrihärrale palwekirja anda, nõudis ta wolimast kohe näha. Meie näitasime talle aga, et palwekiri on kinni pitseeritud, ja tähendasime, et me kirja üksnes keiserlikule majesteedile tahame ära anda. Seepeale nõudis wäeülem tungiwalt, et me temale ütleksime, mida kirjas palume.

Salata ei maksnud, sest härral oli palju politsei-ametnikke lähedal, kes tema wastu suurt aukartust üles näitasid. Tunnistasime siis tõlgi kaudu, et me endile Krimmi poolsaarele asumiseks luba tahame paluda. Imetsedes küsis ta meilt:

„Kust te siis teate, et Krimmis on jõudemaad ja et sinna asujaid tarwis?"

Vastasime, et ajalehest oleme lugenud.

Härrat hämmastas nüüd teade, et eesti keeles on olemas ajaleht. Ta ruttas aga kohe kinnitama, et teade ei olla tõsi; Krimmi poolsaarele ei olevat rahvast sugugi vaja, seks puuduvat seal vaba maa. Nõudis siis palvekirja lahtitegemist, sest et me kirja ainult lahtiselt võivat keiserlikule majesteedile ära anda. Õnneks polnud väe-ülemal liiga palju aega meiega sekeldada, sest keiser oli iga silmapilk oodata.

Kes aga oli nüüd see suur väe-ülem ja mis õiguse ja otstarbega päris ta meie asja järgi nii tungivalt? See oli Peterburi linnapealik von Patkul, nagu pärast teada saime, — mees meie kodumaa mõisnikusoo rüpest. Et ta, kui kõige vägevama politseivõimu kandja, meile kardetavaks võis saada, see selgus alles hiljemini.

Lähemal hetkel anti palee vahtkonna poolt teada: keiserlik majesteet tuleb! Sedamaid seadsime endid korda, käristasime palvekirja ümbriku maha, ja kui keiser astus uksest, laskime põlvili ja üks meist hoidis kirja pea peal, nagu oli sellekohane kohustus. Kõrge kasvuga mees, lihtne ohvitserimantel seljas, kullast läikiv kübar peas, astus jalgteed mööda, mille ääres me põlvitasime, edasi. See oli keiser Aleksander II. Linnapealik oma ametnikkudega jäi aukartlikult, käsi kübara ääres, eemale seisma. Meie silmad olid nagu manatud mehe külge, kes pidi olema meie riigi-isa. Ta pani meid tähele. Jõudes meie juure vaatas ta tõsise, võib-olla ka imekspaneva silmaga meie peale ja ütles selge häälega: „Tulge minuga!" mis meie tõlk meile kohe ära seletas.

Silmapilk olime jalul ja sammusime, hoidudes temale nii ligi kui võimalik, ta järel kuni Talvepalee teise otsa, kust keiser astus suurest toredast keerdtrepist üles. Meie kärmesti tema kannul, kartes, et politsei paneb meie tee vahest kinni. Ka teine maakuulajate-selts kobis järgi.

Talvepalee ülemisel korral kästi meid suurde ootesauli paigale jääda, kuna keiser oma tubadesse läks, mille uste juures seisid vahid.

Mida meie südames tundsid, seda ei oska ma hästi kirjeldada. Kõik see määratu suur tore loss, need särawad ruumid, hulgad ülemaid ja alamaid ametnikke ja teenijaid hiilgawates, wärwikates riietes — kõik see tegi meie silmad segaseks. Ja siis weel see teadwus, et oleme wägewa riigi-walitseja katuse all, ja tema helisew, paljutõotaw sõna: „Tulge minuga!" Kõik see pani meid sügawat aukartust tundma. Aga ka politsei-ülema kardetaw kuju ei kadunud meie waimusilma eest.

Natukese aja pärast tuli keegi teine politsei-ülem sama teed, kust meiegi tulnud, üles meie juure. Wist muidugi linna-pealiku käsul. Ta nõudis meie palwekirju näha, mida meie nüüd muidugi enam ei wõinud keelata. Seepeale kirjutas meie nimed oma taskuraamatusse ja küsis, millal me Peterburisse jõudnud ning kus oleme korteris. Kui küsimused olime wastanud, andis ta meie palwekirja tagasi, mille ta hoolega läbi oli lugenud. Järg tuli nüüd teiste eesti saadikute kätte. Need ei teadnud oma korterit öelda, millega politsei-ohwitser rahul ei olnud; siiski andis ta ka neile nende palwekirja tagasi ja läks oma teed.

Olime muidugi rõõmsad, et kardetaw isik pani minema. Astusime ninapidi kokku — meid oli ju kaunike selts, üheksa meest — ja sosistasime endi asjust jutustada, kuidas keegi mõistis. Liiwimaa üks saadik, Joosep Wiru, wa ladus mees, naljatas minu wastu Wõru murdes:

„Kae, noor well, wanasõna ütleb: Annas jumal kuningat kuulda, es mitte nätta. Nüt kae tõist silmaga wai katsu käega!"

Warsti toodi meile alt kohutaw sõnum. Paleeametnikud teatasid, et politsei-ülem hulga gorodowoidega seista all palee ukse ees ja oodata meid! Andsid meile aga nõu, et kui keisri adjutant wälja tuleb palwekirju wastu wõtma, et neid majesteedi kätte läbiwaatamiseks anda, siis pidawat meie temale kohe politsei waritsemisest teatama ja kaitset paluma, muidu

wõiwat meie käsi halwasti käia. Et need sõnad meid hirmuga täitsid, on enesest mõista.

Warsti ilmuski sealt uksest, kust keiser sisse läinud, tema adjutant. Olime keisrit wälimuselt üsna lihtsana näinud, siis kandis tema kindralist adjutant, üks wanadlane würst, seda toredamat kullast särawat mundrit, kuna ta rinda üleni katsid paljud aumärgid. Adjutant wõttis meie palwekirjad wastu ja wiis nad keisri kantseleisse. Meie aga jäime põnewusega, waakudes kartuse ja lootuse wahel, otsust ootama.

Wõis wist küll olla tund aega möödunud, mis oli meie meelest päewa pikkune, kui jälle suured tiibuksed awanesid ja sama adjutant, meie palwekirjad käes, sisse astus, meid kolme nimepidi oma ette kutsus ja meile tõlgi kaudu järgmist kuulutas:

„Teie soowite Krimmi poolsaarele elama minna ja palute seks keiserliku majesteedi käest luba. Majesteet on teie palwe kõige armulikumalt kuulda wõtnud ja soowib teile õnne seal elamahakkamiseks. Teie saate sealt kroonu maad ja abi asumiseks. Aga teie ütlete oma palwes, et teie kauge tee pärast ei tahaks enne sinna minna maad ja kohti waatama. Keisrihärra ei arwa mitte heaks, et teie terwe rahwahulgaga sinna lähete, enne kui maa on waadatud ja asukoht wälja wõetud ..."

Siis lisas weel: „Teie nimetate oma palwekirjas, et Eestimaalt üksnes wiis hinge saja pealt tohtiwat wälja rännata. Keiserlik majesteet ei tea, kas ja miks niisugune seadus on olemas. Seda küsitakse Eestimaa kuberneri-härra käest järele. Keisri-härra annab luba kõigile minna, kes aga soowiwad ja jõuawad."

Lõppeks küsis adjutant, kas meil on ehk weel midagi suusõnal paluda. Uuendasime siis oma palwet maa waatamamineku suhtes, põhjendades, et see teeks meile kui kehwadele taluinimestele asjata kulu, kui nüüd talwisel ajal peaksime nii kaugele sõitma. Hoopis kergem oleks, kui me kewadel rahwaga ühes joonega sinna läheksime, kuna me maaga, mis riigiwalitsus meile annab, oleksime waikides rahul.

Aga see palwe jäi täitmata. Seletati ära, et Krimmis on ka palju kõlbmata — kiwist ja soolast — maad, seepärast pidada me ise endile kõlbliku asukoha wälja walima, ja see oli täiesti õige, nagu osutus hiljemini. Lõppeks lubati meile meie palwekirja peale weel kirjalik wastus anda, kuid enne kolme päewa ärgu meie seda oodaku. Meie aga tähendasime alandlikult, et meie aeg sugugi ei luba oodata, sest et meie passid maakuulamis-teekonnaks ainult poolteise kuu peale wälja on antud. Adjutandi-härra arwas seepeale, meie wõiwat küll ära reisida, kirjalik wastus meie palwe peale saadetawat Eestimaa kuberneri-härra kätte Tallinna.

Tänasime alandlikult kummardades adjutanti — olime oma asjaga walmis! Jäime aga weel waatama, kuidas läheb lugu seltsimeestega.

Nende waeste käsi käis halwasti. Nemad olid endi palwekirja palju kaebusi lasknud sisse kirjutada, nimelt, et nende taludele pandawat palju tegu ja renti peale, et mõisnikud karistada neid iga wähema kui süü eest kangesti, eriti raske ihunuhtlusega jne., ning seepärast paluda nemad, et neile luba antaks kroonu toetusel Samara kubermangu kroonumaadele asuma minna... Mitte ainult nende palwe ei lükatud tagasi, waid mehi noomiti ka weel waljusti, üteldes:

„Miks te tulite siia keisri majesteeti tülitama kaebusega! Miks te ei kaeba, kui teile ülekohut tehakse, endi kubernerile, kindralkubernerile ja, kui waja, senatikohtule? Ka ministrihärrale wõite kaewata, aga mitte keisri-härrale. Keisri-härralt wõib üksnes midagi p a l u d a. Nagu näiteks: need kolm meest seal paluwad endile luba Krimmi poolsaarele asumiseks — waat' see on palwe, ja selle wõttis keiserlik majesteet armulikult täita..."

Mehed olid ootamata tõrelemisest nii ehmunud, et nende wene keele mõistja midagi ei märganud wastata. Oma sõnad laskis adjutant meie tõlgi kaudu neile ümber panna, kes seda ka kohe soldatiagarusega tegi. Mehed seepeale paluma ja endid wabandama, et kaebused pandud palwekirja ilma nende

teadmata; palwekirja teglja olla süüdi, kes neist wist dieti aru ei ole saanud. Aga mis see weel aitas. Ühtlasi teatasid mehed tõlgi kaudu täis hirmu adjutandile, et politsei neid all oodata ja wist kinni tahtwat wiia, kuna nad endil mingit süüdi ei tea olewat, ja palusid kaitset. Kindrali-härra wastas, et nende kartus olewat asjata, — palwekirja pärast ei wõiwat neid keegi kinni wiia. Mingu aga rahuga. Ometi saatis ühe wahiohwitseri meiega ühes alla — wist waatama, kui palju meie kartusel on põhjust.

All trepi ees oli aga tõesti enam kui tosin politseinikke oma ülemaga. Meie hoidusime seltsimeestest, kes ülemuse meelepaha alla olid langenud, eemale. Seesama politseiametnik, kes meie nimed ülal oma taskuraamatusse kirjutas, tundis meid ära ja laskis meid wabalt minna. Teistele aga saadeti kuus gorodowoid kaasa, nähtawasti waatama, kus nad on korteris. Meie olime muidugi otsatu rõõmsad, et kimbatusest nii õnnelikult pääsesime. Õhtu oli juba käes, kui jõudsime korterisse, kus me jumalat tänasime, et kardetaw käik kõigiti rahuldawalt möödunud.

Meie talitus Peterburis oli siis nüüd toimes ja lühikese nõupidamise järel arwasime kõige paremaks pöördida Tallinna tagasi, et wastu wõtta kubernerilt wastust meie palwekirja peale ühes keiserliku wäljarändamis-loaga, mis meie arwates õige kiiresti sinna pidi saadetama.

Teise päewa hommikul kauplesime ühe Rakwere woorimehe, kes meid taas kodumaale pidi küütima. Pärast lõunat sõitsime wälja. Oli juba pimedik, kui Narwa wärawasse jõudsime. Seal pidasid wärawa wahisoldatid meid kinni, öeldes, meie järele olla küsitud. Imetsedes päris meie tõlk, kes meid taga küsinud. „Üks politseiohwitser," wastas soldat.

Meie tõlk oma ohwitserimantlis, suur tressidega tsherkessimüts peas, hüüdis julgesti:

„Ah ja, see oli minu sõber! Ma olin temaga natukese aja eest juba koos... Pashol, iswoshtshik!"

Ja juba ollmegi wärawast läbi! See külmawereline was-

tus päästis meid kahtluse alt ja kimbatusest. Aimasime, et politsei meid luurab, mis tal kerge küllalt oli, sest et meid wõis wälimuselt, iseäranis riietelt, wenelaste seast kohe ära tunda, kuna meie tõlk oma tähtsas mundris weel dieti silma paistis. See aimdus ajas meid ruttama, ja alles kolmkümmend wersta pealinnast eemal julgesime öömajale jääda. Et meie kartus tühine ei olnud, selgus hiljemini, kui ma kewadel sama tõlgiga Krimmi reisu otstarbel jälle Peterburisse tulin.

Käisime sel puhul oma talwises wõõrastemajas, nõndanimetatud „Tallinna häärberis". Wõõrastemaja juhataja, keegi endine Tallinna isand, kes meid kohe ära tundis, wõttis meid üsna tusaselt wastu. Rääkis, et nemad jaanuarikuus, peale meie sealolemist, meie pärast tüli ja pahandust saanud. „Kui teie talwel siit ära sõitsite" — jutustas ta — „tuli tund aega hiljem politseipriistaw hulga gorodowoidega meie hoowi, pani wahid wärawasse ja nõudis teada, kus need Tallinnamaa mehed on, kes wiibiwad siin juba mitu päewa. Kui meie neile wastasime, et küsitawad tunni aja eest woorimehega wälja sõitnud, ei ustud seda, sest et teid Narwa wärawast ei olla nähtud läbi sõitwat. Kõik meie numbritoad, peale kolmekümne, otsiti läbi, siis weel kõik kõrwalised kohad, nagu hobusetallid jne., ning wiimaks ka weel woorimeeste regede alused!... Kui nad midagi ei leidnud, kutsuti mind politseisse ja wõeti minult allakirjutatud tunnistus, et otsitawad mehed on meie hoowist ära sõitnud. Minule anti aga ühtlasi kange noomitus, et miks ma ilma politseile teatamata oma juures korteris pidanud niisuguseid kahtlasi inimesi, kes kõrget riigiwalitsust ja isegi keiserlikku majesteeti julgenud tülitamas käia! Ma wabandasin ennast muidugi seega, et minu wõõrastemaja on teekäijate awalik öömaja, kuhu woorimehi ja reisijaid alati sisse ja wälja käib, ilma et nad mulle ütleksid, mis asju neil pealinnas on ajada."

Isanda kartus politsei eest oli aga nii suur, et ta meid seekord enam oma häärberisse korterisse ei wõtnud! Eks me märganud nüüd küll, kui hädaohtlikuks kodumaa sakstele meie wälja-

rändamis-plaani pidas ka Peterburi ülempolitseimeister, härra von Patkul. Et tema meie püüdja oli olnud, see oli meile iseenesest kindel. — —

Saabudes kodumaale tagasi, andsid saadikud endi volitajaile käigu tagajärjest aru, ning põnevusega jäid maltsvetiusulised Eestimaa kuberneri käest keiserlikku loakirja ootama. Nüüd, kus nende ettevõttele teatav põhi ja pide muretsetud, ei salanud nad ka kauemini enam oma väljarändamise eesmärki, vaid tunnistasid, et nemad mitte ei lähe Samarasse, vaid „soojale moale, kuulsasse Krimmi, kus viinamarjad kasvavad".

Kahinal läks sõnum üle maa laiali ja äratas talurahva seas suurt imestust. „Maltsveti tallekesed tahavad Krimmi minna!" teatas üks suu teisele. „Nende saadikud käinud Peterburis, kõrge kroonu annud loa!... Koguni keisri ees käinud!" lisasid teised. Kuid see teade leidis ka rohkesti umbusklikke, kes seletasid seda tühjaks naiste loriks. Talupoegi lastakse nüüd keisri ette — kuhu sa selle aruga lähed!... Maltsvetlide põhimõttelised vastased aga leidsid asja neile uut naeruja pilkerahet kaela saata; nad püüdsid terwet lugu irvitades teha naeruvääriliseks lolluseks ja heita põlguse alla ning üks laimu- ja sõimujutt teise järel lasti lendu.

Sakste seas tekkis uus tuhin tusast ärevust. Nende asjaajajad ja kasude kaitsjad kantslis hakkasid „kalli maarahva" kallal veel suurema hooga tööle kui siiamaani. Kirikuõpetajad — kirjutab Kustav Malts oma mälestistes — noomisid kogudusi valvata ja paluda, sest kurat olla nüüd rahvast vägevasti eksitamas, nagu neid viletsaid eksinud hingesidki, kes põlata oma kalli kodumaa ära ja, hoolimata endi mõisavanemate ja õpetajate isalikust hoiatusest, kippuda valeprohvetist pimestatud silmadel suisa õnnetusse ja hätta, et minna ihu ja hingega hukka... Nõnda ja veel palju tüsedamate sõnadega jutlustati kogu talvel ja kevadel ka Järva-Madise kiriku kantslist. Seekord ei olnud Madise kirikul pärisõpetajat, sest pastor Hirschhausen oli pikema haiguse järgi kevadel hingu-

sele läinud ja need rahwa noomijad olid wõõrad kirikhärrad, kes Madises aeg-ajalt jutlust käisid ütlemas. Eriti püüdis üks noor kandidaat, naaberkihelkonna Jaani õpetaja Gebhardi poeg ja pärastine järeletulija, kes Madise abiõpetaja kohuseid hakkas täitma, oma muidu nii magedas jutluses rahwast wõimalikult rohkesti kollitada kuradiga, kes oma abilistega talupoegi meeletule wäljarändamisele ekfitawat.

Et maltswetlusuliste saadikud Peterburis tõesti midagi toime saatsid, tuli sakste suureks meelemõrudusseks peagi ilmsiks, ehk küll maltswetid ja nende saadikud ise seda otsust palju waremini ootasid ja tema wiibimine neid juba kartusega täitis. Nad ei teadnud ju, kui pikk bürokraatlik tee oli säherdusel ametlikul kirjal ära käia. Wiimaks ometi, küünlakuu keskmisil päewil, tuli kuberneri käest haagikohtunikkudele teade, saadikud mingu kuberneri kantseleisse wastust kuulama, mis keiser nende palwekirja peale 16. jaanuarist annud. Ühtlasi kirjutati, nagu wäidab saadik Malts, haagikohtunikkudele ette, see paragraaf talurahwaseadusses, mille järele walla liikmetest ainult wiis protsenti wälja wõisid rännata, tähele panemata jätta ning Krimmi asumiseks kõigile luba anda, keda kindlad kohustused sellest tagasi ei hoia.

Minule anti mõisa poolt talitaja kaudu käsk kohe minna Tallinna — kirjutab Orgmetsa saadik. Kuidas oli aga kuberneri teade meie paruni-härra silmad laiali kiskunud! Suure tuhinaga kutsunud ta oma wana opmani enese juure ja rääkinud temale nagu ilmaimet, et noormees Malts käinud kahe teise talupojaga Peterburis, tikkunud koguni keisri ette ja annud ära palwekirja, milles nad mitte üksnes maltswetiusulistele, waid ka teistele talupoegadele luba palunud Krimmi elama asuda. Ja mis kõige hullem — keiser lubanud! Wana walitseja küsinud imestades, kuidas on see wõimalik, et talupoeg pääseb keisri ligidale, mispeale paruni-härra seletanud, et küllap neil olid head nõuandjad. Lisanud weel, et töökas eesti talupoeg Krimmis paraku wäga hästi wõiwat elama hakata, kui talle kroonu poolt maad ja abi antakse; sõja-ajal,

wäeteenistuses olles, õppinud tema Krimmi olusid tundma ja leidnud maa olewat wiljaka. Neile, kodumaa mõisnikkudele, minewat aga muidugi wäga kahjulikuks, kui rahwast palju ära läheb, õhanud paruni-härra...

Sõitsin nüüd wiiwitamata Tallinna, kus teised seltsimehed mind juba ootasid. Kohe läksime koos kuberneri juure. See wõttis meid aga hoopis karmilt wastu. Tema silmas olime suure kuritöö ära teinud. Kindral von Ulrich, saks nagu teisedki saksad, heitis meile mõrudalt ette, miks meie keisrit oma palwega tülitama läinud. „Eks te läinud otsekohe Krimmi, kui teil see nõu juba oli, ja wõtnud sealt maa wälja, kui seda teadsite saada olewat, aga mis oli teil asja minna keisri käest küsima!"

Wastasime, nii hästi kui mõistsime, et meil oli ju kroonu maad ja kroonu käest abi waja, mida ometi riigi-isalt pidime paluma, ja et keisri-härra seda mitte pahaks ei pannud, seda wõiwat kuberneri-härra wastuskirjast näha.

Küsis siis, kes meile palwekirja kirjutanud. Luiskasime, et Peterburis laskime kirjutada. Kui meile keiserlik wastus teada anti, kästi meid minna, sest soowitud luba meil ju nüüd olewat. Kuid meil oli weel midagi südamel, midagi wäga murelikku. Tähendasime, et meie passiaeg on wastuse ootamisega lõpule jõudnud, ja palusime endile uusi passe. Aga sellega olime jälle kuberneri käpa all. Külmalt wastas ta, seega ei olewat tal midagi tegemist, seadus ei lubawat meile see aasta uusi passe enam anda. Kordasime palwet, tähendades, et meie ju seejuures süüdi ei ole, et kirjalik wastus meie palwekirja peale nii kaua on kinni peetud ja meie aeg ära wiidetud, kuna keisri luba meile suusõnal juba ammugi kätte anti. Selle palwe ettekandjad olid iseäranis minu mõlemad wanemad kaaslased, kelle passi-aeg oli toona pikendamata jäänud ja kellest teine oma sõnu ka weel seeläbi püüdis toetada, et ta kuberneri-härrale alandlikult au pakkus tawalisel talupoja kombel, ta reite ümbert kinni hakates. Nad kurtsid kurwalt, kuidas nad endi kohad juba käest annud, tööloomad ja majakraami

ära müünud ja kuidas neil nüüd kuskil paika ei ole, kus teise aastani oodata.

„See on teile paras, tele segadusetegijad!" hüüdis kuberner seepeale kahjurõõmsalt. „Te ise olete selle häda eneste peale tõmmanud! Ma ütlesin juba minewal suwel neile rumalatele, kes minult käisid passe saamas: Praegu on teil weel kohad ja olete peremehed, aga tulewal aastal olete sulased ning teo- ja moonamehed! Kas näete, kui õigus mul oli!... Ja nüüd minge!"

Wiimase sõna peale astusin mina paar sammu ette, wõtsin oma passi taskust ja ütlesin:

„Austatud kuberneri-härra, mulle on weel enam kui pool-teist kuud aega passil määratud; palukſin teada, kas on neil teiste inimeste passidel, mis minu kätte wolitatud, sama õigus?"

Seepeale waatas kuberner suuril silmil minu otsa ja küsis:

„Kes lubas sinule pikema aja kui teistele?" Ta mees oli minu passiaja pikenduse unustanud.

Andsin talle passi järelewaatamiseks kätte. Kuberneri kantseleidirektor, wana härra Hieckisch, kes juures oli, kõneles kubernerile mõned sõnad saksa keeli, mispeale üks noorem ametnik selle kirja härra von Ulrichi kätte tõi, millega meie parun ja haagikohtunik minule äraoleku-aega juure olid annud. Kuberneri ja kantselei-ülema wahel algas nüüd saksakeelne mõttewahetus, mille lõpul kuberner mulle ütles:

„Need rahwa passid wõid ühes wõtta, neil on sama õigus, mis sinu passil. Aga rahwast ei tohi sa kedagi enesega teele kaasa wõtta... Ja nüüd mine, kuhu tahad!"

Läksime tuttawate juure korterisse, murekoorem südamel. Mida pidime nüüd peale hakkama? Minul oli küll luba minna, „kuhu tahtsin", aga kuhu pidin ma, noor ja asjatundmata poisike, üksinda minema, kuna wanemad ning jõukamad ja nõukamad olid sunnitud maha jääma! Ei midagi — teised seltsimehed andsid mulle nõu teatud tõlgiga üksi Krimmi minna ja asjad, kuidas iganes wõimalik, õigeks ajada. Küll ei olnud umbes kahe tuhande wersta pikkune teekond tol ajal, kus puu-

dusid raudteed, kellegi naljaasi, aga ettevõte oli tähtis ja aeg kasin, seepärast tegime selle nõu otsuseks. Seltsimehed Selbach ja Nort andsid mitmed passid eneste käest minu kätte, välja arvatud enda isiklikud passid. Ka andis Nort mulle sada viiskümmend rubla reisuraha, aga et ma selle summaga teadupärast ei võinud läbi saada, siis pidi veel mõni teatud rahamees abi andma, kuna volimehed raha rahva käest, kolm kuni neli rubla passi pealt, tagasi pidid korjama. Ühtlasi uuendasime kauba endise tõlgi Tõnissoniga.

Meie senisest plaanist oli siis kriips läbi tõmmatud ja raske ning hädaohtlik teekond üksi minu peale langenud.

Üsna kogemata leidsime midagi, millest oma ettevõttele minu teekonna puhul kergendust võisime loota. Meie Tallinna tuttavate juures teatas meile üks teenija tüdruk, et nende härra poeg olevat Krimmis, Perekopi linnas, kohtuametnikuks. Sellelt ehk võivat meie oma asjas head nõu ja juhatust saada. Kohe läksime tüdruku juhatusel tema härra juure, et sellelt ta poja aadressi paluda. Aga võta näpust — härra salgas poja ära! Ei temal olla Krimmis poega, kelle juure meie võiksime minna nõu küsima. Pika ninaga saadeti meid tagasi... Ent natuke hiljemini saime teada, et härra peale meie äraminekut prouaga täis hämmastust aru hakanud pidama, et kust need võõrad talupojad ometi peaksid teadma, et neil on poeg Perekopis! Ja kas ei sünniks neile ehk kirja kaasa anda, sest kui nad sinna lähevad, siis otsivad poja ometi üles, mis pole väikeses linnas raske. Seda kuuldes julgesime uuesti minna härra palvele. Oligi siis nii lahke ja kirjutas meile kirja kaasa, milles ta meid pojale soovitas.

Teadagi kartuse pärast ülemuse eest oli see vana härra oma poja Krimmis olemise ära salanud. Polnud ta ju keegi muu kui kuberneri kantseleidirektori Hieckisch'i vend, kes oli ise ametis sealsamas kantseleis! Kuberner pidas meid meie väljarändamis-himu pärast kurjategijaiks — kuidas tohtis siis keegi tema ametnikkudest niisugustega soodustamisi tegemist teha! Härra Hieckisch'i kartus paistis küllalt selgesti välja

ka sellest, kuidas ta meile kõvasti kinnitas, ei ühelegi inimesele hingata, et tema kuidagi meie asja on aidanud edendada. —

Weel sama päewa õhtul, wastu ööd, tuisust ja pilkasest pimedusest hoolimata, sõitis noor Malts tõlgiga linnast wälja kodu poole, senised reisuseltsilisi kurbadena maha jättes. Teise päewa lõunaks jõuti Orgmetsa. Seal kuulis noormees oma suureks lohutuseks, et onu Maltswet, Krimmi rändamise peaõhutaja ja terwe liikumise waimne juht, kellega ta asja üle weel lõplikult tahtis nõu pidada, olewat nende külasse ühe jõuka sõbra juure tulnud. Muidugi pidas Maltswet ennast siin, nagu ka mujal igal pool, wõimalikult salajas, sest teda otsiti taga nagu tulega. Temale kui ka mõnele muule ustawale tuttawale anti Kustawi kojutulek suud mööda teada ja kutsuti nad nõupidamisele, mis ettewaatuse pärast pidi hilja öösi sündima. Kui noormehe isa kuulda sai, et maakuulamise hädaohtlik teekond nüüd Kustawi peale üksi on jäänud, ei tahtnud ta poja teeleminekust midagi teada ja keelas reisimiseks oma luba, seletades, et Kustaw on ju tema ainus poeg ning wanemate ainus tugi, keda tema sel wiisil „kadumise peale" ei wõiwat ära lasta. Kuid Maltswet astus wennale wastu ning pidas talle wäikese, aga mõjuwa kõne:

„Armas wend," ütles ta, „et sinul kui isal õigus on poega minemast keelata ja et sa tema pärast hirmu tunned, seda pole salata ega imeks panna. Aga pea meeles, et meie asjal ja ettewõttel on jumala tahe aluseks. Kas sina tahad siis jumala tahtele meelega wastu astuda ja tema tööriista oma inimlikus nõrkuses pooliku töö pealt seisma panna, kätt adra küljest kiskuda, kui töö parajasti joone on minemas? Mõtle, et keiser jumala tahtel meile me ettewõtteks loa on annud ja et peale saja usklikku perekonna kõik oma lootused sellele ettewõttele on pannud! Tahad sina need lootused, mille täidemineku eest takistused hakkawad kaduma, nüüd nurja ajada? Kui sa seda ei taha — ja sa ei tohi seda tahta —, siis lased oma poja rahuga minna!"

Sellega oli isa wastupanek murtud. Pisarsilmil andis ta pojale oma loa ja õnnistuse. Tema trööstiks kuulutas aga Maltswet nüüd korraga, et tema tahtwat Kustawiga ühes Krimmi reisida, sellepärast olla ta siia tulnudki. See teade rahustas isa, weel enam aga poega. Paremat kaaslast ei wõinud ju wiimane enesele soowidagi. Suurem osa wastutust langes ju nüüd tema pealt selle wana, targa, eluwilunud mehe peale, kes oli pealegi koguduse pea ja maltswettide wäljarändamis-liikumise hing. Mis ettewõttest nüüd wõis korda minna, see pidi korda minema...

Weel samal ööl otsustati teele minna. Ruttu toimetati kõik tarwilised ettewalmistused. Kõige eel seati raha-asjad joone. Kustaw Maltsil omal oli weel sada rubla, Aabram Norti käest oli ta sada wiiskümmend saanud; seda arwati tema ja tõlgi tarwis liiga wäheseks. Seepärast lisas keegi jõukas mees sada wiiskümmend rubla juure, mis wäljarändajailt tagasi pidi korjatama, ja nõnda tõusis summa neljasaja rubla peale, millest ka Maltswet kui teine maakuulaja osa pidi saama. Kui tarwilikud riided ja teemoon reele pakitud, oli pool ööd juba möödas. Tasa sohises talwine sõiduk waikseſt, uinuwast külast wälja öise pimeduse sisse, kandes prohwet Maltswetti ja ta wennapoega Narwa linna poole, kuhu neid üks kohalik peremees oli lubanud küütida.

Päikese tõusu ajaks oldi Orgmetsast juba wersta kakskümmendwiis eemal, ja mida kaugemale kodupaigast jõuti, seda kergemaks läksid reisijate südamed. Sest kartus takistuste eest piinas neid. Noorel Maltsil isiklikult poleks küll wist palju karta olnud, seda enam aga Maltswetil ja Maltsweti pärast ka temal ning teistel. Oli ju Maltswet taga-aetaw põgeneja. Saadaks ta kätte, siis wõidaks ta kaaslasi tema abimeeste pähe kimbutada ja samuti kinni wõtta nagu teda, ning teekond oleks sedapuhku nurjas. Õnneks oli kartus asjata. Ilma mingi äparduseta jõuti Narwa, kust küüdimees nad weel Jamburini edasi wiis, millega neil Balti parunite riigi piirid juba weerandsaja wersta wõrra selja taga olid. Jamburist

saadeti küüdimees tagasi ja palgati woorimees, kes sõidutas mehed Peterburisse.

Siit läks teekond Nikolai raudteega, mis hiljuti kui Wenemaa esimene pikem raudtee walmis oli saanud, Moskwani edasi, kust algas taas waewaline, pikaline ja kulurikas hobusetee. Woorimehe-troika wäsinud hobusekontidega wiis reisijad Orelli, kust sõideti samuti woorimehega Harkowisse, kuhu jõuti alles rohkem kui kahenädalase wintsutawa reisu järel. Ajawiitlikke takistusi tegid reisijaile muu seas Wenemaa jõed, mis oma talwist jääkaant, wihaselt mässates ja wahutades, parajasti minema olid saatmas. Eriti suur, laiaks paisunud Dnepri jõgi, millest mitu korda üle tuli sõita, pidas oma jääminekuga maakuulajaid päewadekaupa kinni, sest et ülewiimine parwede ja pargastega, wahel aurupaatide wedades, oli sama puudulik kui hädaohtlik. Sõites Harkowist peale enamasti posthobustega, saabusid reisijad 5. aprillil 1861, ligi poolteise-kuuse teekonna järel, wiimaks Krimmi pinnale, Perekopi linna. —

Nõnda pääsesid need maakuulajad õnnelikult kodumaa orjaperemeeste kaugeleulatuwate politseiküünte wahelt. Neil polnud aimugi, mis sündis waheajal nende seltsimeestega, kellega koos nad näärikuul Peterburi Talwepalees palwekirjad ära annud.

Neile „segadusesünnitajaile“ ja „keisritülitajaile“, kes olid julgenud tsaari head tuju minna rikkuma nurinaga oma wiletsuse üle ja oma armuliste mõisawanemate peale kaebamisega, wajutas linnapealik von Patkul oma wägiwaldse käpa peale. Teadis ju see balti junkur wäga hästi, et ta teeb seega oma sugu- ja seisusewendadele kodumaal, kelle tulud olid ka temale pühad, wiisakat meelehead. Kõik wiis saadikut, Samarasse rändajate wolimehed, wõeti pealinnas kinni, pandi raudu ja saadeti wangitapiga tulema — kolm Riiamaa meest Tartu, mõlemad Järwamaa mehed, metsawahi Aadu ja Männiku Madis, Tallinna poole. Seotud kätega weeti neid nagu suuri kurjategijaid kodumaal siis mõisast mõisa, ja kui nad jõudsid omasse walda, haaras haagikohtunik nad enda wõimu alla

ja laskis neile rikkalikult tuttawat junkrukultuurile wastawat nuhtlust jagada. Oma häwitamata wäljarändamis-himu eest pidi metsawahi Aadu seda karistust lühikese ajaga juba teist korda kannatama, paraku ilma wähemaid kui meeleparanduse-sümptomeid ilmutamata.

Paremini kui neil meestel käis ka Rannawalla ja Kolga wolinikkude käsi, kes lõppenud passiaja tõttu pidid Krimmi teekonnalt maha jääma. Need leidsid hea nõu, kuidas enestele ja oma wolitajatele liikumiswabadust nõutada ning Balti ülemuse meelewalla alt weel enne pääseda, kui maakuulajad Krimmist tagasi jõuawad. Hindrek Selbach sõitis Rannawalla wiieteistkümne perekonna passidega Jamburisse ja wõttis enese ning need inimesed selle linna alla üles. Sedasama tegi Aabram Nort Kiiust enda ja paari teise perekonnaga ning oma sulastega. Nad olid nüüd Peterburi kubermangu Jamburi kreisilinna wäikekodanikud, kes igal ajal passi wõisid saada ning minna, kuhu süda kutsus.

20.

Kugli talw.

Nagu paljud muud, olid ka Kugli küla maltsweti-usulised peremehed mihklipäewa ajal 1860, pärast Tiskre neitsi wäljarändamis-ilmutist, mõisa läinud oma kohti üles ütlema. Tagura parun ei olnud kärkija. Ta ajas oma asju talupoegadega waguſamalt, kuid sellegi pärast mitte lõdwemalt kui teised mõisnikud. Kärkimise asemel pilkas ta parem, haukumise asemel susises, hammustamise asemel nõelas. Kui ta mehi ühel ja teisel wiisil oli nööganud, niihästi nende usu kui ka nende Kaanani-teekonna pärast, misjuures ta enesele lõbusalt habemesse itsitas, saatis ta nad selle otsusega lahkesti minema, tema tahtwat asja üle järgi mõelda, et selgusele jõuda, kas mehed liiga wara wõi liiga hilja kohti tulnud üles ütlema. Üks jaagupipäew olewat juba möödas, aga teine weel ees — mine nüüd tea, kuidas siin õigust teha!... Kes tahtis aru saada, teadis, et parun Kempen oli meeste mitteseaduslikku ülesütlemise tagasi lükanud. Siiski mindi mõne aja pärast jälle „usku katsuma". Saks seletas nüüd, ta olewat järele mõelnud ja leidnud, et mehed on liiga hilja üles öelnud. Ta tahtwat aga aru pidada, kas ta nende liiga hilist ülesütlemist ometi ei peaks wastu wõtma. Otsus jälle edaspidi. Ei aidanud palwed ega reiepaitused seegi kord midagi. Ja weelgi leidus mõni mees, Kiisa Mihkel eesotsas, kes kukkusid paruni wiguri peale jälle sisse. Minnes kolmat korda saksa palwele, kuulsid nad, et saks wahepeal teisele arwamisele jõudnud: ta pidada nende ülesütlemist liiga waraseks! Antagu talle

kuni tulewase jaagupipäewani mõtlemisaega, siis ta tahtwat neile kindlasti öelda, kas ta nende palwet wõib täita wõi mitte...

Sellega oli Kugli meeste lootus otsas, saada sel aastal weel passe ning otsas ühtlasi takistamata mujaleasumise lootus. Ehk olgu siis — nagu unistasid Kiisa omad ja mõned teised —, et jumal wiib nad ilma passita ja härra loata, kas wõi läbi õhu, tõotatud maale. Kes küll niisugusele imele wastu ei waadanud, jäid siiski ärewuse ja põnewusega ootama, kuidas asjad kujunewad ja mis saab nendega, kellel oli korda läinud kohti üles öelda ning kubernerilt mõisnikkude loatähtede wastu saada passe. Läheb nende ettewõte õnneks — mõtlesid nad —, küllap me ehk siis jumala abiga ka nõu leiame, kuidas Egiptusest pääseda, kas wõi salaja, kui muidu ei aita...

Mis puutus Kiisa pererahwasse, siis oli Mihkli ja Liisu usk imedesse praegu kindlam kui kunagi enne. Uued tähised jumala wägewusest kinnitasid seda usku. Kui suur pidi näiteks see jumal olema, kellel korda läks Aadu Wikerpuuri patu-unest äratada ja usklikuks maltsiwetiks teha! See käpuga katsutaw ime oli sündinud sügisel. Aadu Wikerpuur, see lakard ja üleannetu tükimees, see pühaduse pilaja ja wagaduse naerja, see jumalalaste nurjatu irwitaja sai korraga „pööramist", heitis enesest ära umbusu ja ilmalaste patukombed, mis on jõledad Issanda ees, ja astus alandlikult, oma pattusid südamest kahetsedes, „armu saanud hingede" kogudusse. Aadu Wikerpuur jättis maha wiina ning tubaka ja sealiha, mille peale ta senini nii maias olnud, ja oli walmis kas wõi palja wee ja leiwa juures, muidugi ka hallis riides, jumalat tões ja waimus teenima...

Uut usku ja puhastatud armuõpetust oli ta eriti Kiisal käinud õppimas, sest ta pidas Mihklit ja Liisut, nagu ta neile suu sisse ütles, kõige ärksamaiks ja arukamaiks prohweti jüngreiks. See tunnustus oli Kiisa abielupaarile muidugi pandiks, et Aadu uue usu sügawast tõest õieti on aru saanud, mis jälle andis tagatise, et ta meelepööre on õiglane, põhje-

nedes tõsisel ärkamisel. Miski polnud seepärast loomulikum, kui et nad ta usalduse ja rõõmuga oma vaimulikuks vennaks vastu võtsid — esiti vennaks ja pärast ka veel pojaks. Pojaksvõtmine oli ju nagu teise jala järgitõmbamine. Tõsine ristiinimene peab ikka teise jala järgi tõmbama, kui ta esimesega õige sammu on astunud, ja seda pidid ju eit ja taat omastki esimesest sammust tunnistama.

Vikerpuuri asi läks nende juures paremini, kui ta lootnud. Usk tegi imet. Niipea kui nad ta endi usulise teadsid olevat, kustus korraga ta patune minevik ja kadus ta küür seljast. Tal polnud vaja Eltse kurja saladust neile ilmutadagi. Nad võisid vahest esimese joonega imetseda ja vööristada, kuidas Elts, see oma ilu ja nooruse peale uhke tüdruk, vigasele vanapoisile tahab minna. Aga kui nad seda tütre enda suust selge sõnaga kuulsid, siis oli ka nende imekspanemisel ots peal ning järgi jäi jumala tahe, mis vahel nii ilmuurimatu, ja jumala teod, mis sagedasti nii imelikud... Et tütar nende kurbuseks meele ja kommete poolest kaldus ilmalaste kilda, siis oli neil üsna hea meel, et ta mehele saab usuvennale, kuigi alles hiljuti ärganule, kes temasse ta hinge kasuks mõjumata ei või jääda — lootus, mida Aadu agarate tõotustega omalt poolt püüdis kinneldada. Ainus uskliik liige perekonnas, kelle meelest lood vahest pisut kahtlased võisid olla, oli Anu. Kuid see hea inimene, kellel oma hingega nii palju tegemist, ei seganud end asjasse. Mikul ja Taavetil aga, peigmehe sõpradel, kellele Aadu oma ettevõtte kohta seletust andmata ei jätnud, polnud muidugi Vikerpuuri kui oma tuleva õe- ja kälimehe vastu midagi. Nõnda läks kõik nagu lepse reega, ja juba enne mardipäeva peeti pulmad — osalt Kiisal, kuhu mõrsja, teenistusest loobudes, paar nädalat varemini tulnud, osalt peigmehe kodus, Albu vallas, uues nägusas saunas.

Noorpaarist polnud seepeale tükil ajal kõppu ega kappu kuulda. Näis, nagu magaks ta oma noore õnne udusulgedes magusat talveund. Ainult Kugli kõrtsis tuletasid lobisevad ilmalapsed, va Tihane eesotsas, ühte ja teist vahel irvi-

tades meele. Muidugi oli neil hambus iseäranis Aadu usuwahetuse- ja naisewõtmis-lugu, mille kõrwal riiwati ka nooriku minewikku, niipalju kui see mõisaga ühenduses seisis. Muu seas loriti, kui kahju olnud Wikerpuuril kõhurääkimist, mis Kiisa Mihkli ja teiste kirjatundjate poolt kah raskeks patuks tunnistatud, maha jätta. Wiina ja õlle, tubaka ja sealiha — kõik olen Maltswetile juba ohwriks wiinud, nüüd ütle lahti ka weel wiimsest ajawiitest, mis tegi lõbu endale ja teistele! — nii mõelnud küürakas rätsep kurwalt ja püüdnud kõhurääkimist wagade wastu kaitsta. Seespidine hääl olewat ju südame hääl — seletanud mees — ning seda häält tappa ei olewat inimesel luba. Kuid äi ja ämm ning needsinatsed teised kirjatundjad jäänud oma hukkamõistwa otsuse juure kindlaks. „Ega tea, ehk on ,wanaleiwa' wäljaheit koa weel patt," öelnud Wikerpuur seepeale sügawa tõsidusega ja ajanud asja nii kaugele, et hakatud kirjast järgi uurima, kuidas on õieti lugu selle pahanimelise asjaga...

Esimese elumärgi andis noorpaar enesest Kuglile alles kewade pool talwet, ja nimelt — warrulekutsega. Kiisa talus olnud weidi liiga warasest kutsest tuska ja ärewust märgata. Aga warrul tehtud kõik jälle heaks. Aadu seletanud äialeämmale, see pisuke tüdruk mähkmetes, seep see patukoorem olnudki, mis teinud oma rõhumisega tema ja Eltse südame Maltsweti usu wastu muhedaks; poleks seda olnud, poleks prohweti kogudusel olnud ka Aadu Wikerpuuri ega tema noorikut truudeks, ustawateks liikmeteks. Kui suur rõõm aga taewas walitseda tõsiste patuste meeleparandusest, seda wõiwat äi ja ämm Piiblist järele waadata...

See Aadu Wikerpuuri patustpöördimisega sündinud ime andis Kiisa rahwale asja nüüd seda suurema õhinaga weel teist sarnast imet taewast maha paluda, ja nimelt oma wanema wäimehe heaks. Et tütar Anu neid selle palumise juures kõigest hingest toetas, on enesest mõista. Kui jumal ühe kallal imet teeb, miks siis mitte ka teise kallal! ütlesid nad enestele, ja nüüd ei tulnud neil enam ainustki palwet südamest ja suust,

millega mitte Taaweti patune nimi poleks sidemes olnud. Ehk küll Lõhmus, äia ja ämma poolt ära põlatud, Kiisa uksest wälja wisatud, naisest lahus elas, nende tütar pidas teda oma meheks. Sellest weendumusest ei suutnud nad Anu, kõigest pealekäimisest hoolimata, ära wõõrutada; neil ei läinud korda tütre põues häwitada wiimast tundmust selle mehe wastu, wiimast mõistatuslikku liidet, mis neid kahte ühendas. Nõnda ei saanud nad ka nende läbikäimisele tõket teha, seda wähem, et Anul oli seks wastuwaidlemata mõjuw põhjus käepärast: käis ta ju Taaweti kallal misjonitööd tegemas, tema waest patust hinge päästmas. Ja tal läks korda pöörata wanemaid wiimaks arwamisele, et nendegi kristlik kohus on sellest päästetööst agarasti osa wõtta, mis muidugi palwega wõis sündida, aga mitte hukkamõistmise ja needmisega.

Mõned tähised andsid neile lühikese aja pärast asja lootuseks, et nende palwed on pärale jõudnud, et, kui mitte kõik ei peta, taewase isa poolt toimepandaw ime on juba teokſil... Sest kust see siis muidu tuli, et Taawetit juba teist kuud keegi polnud kõrtsis näinud, ei ka mujal „jommis peaga"?! Ta müras Seenepalul kõiksugu meistrimehe-töid teha, nii et pea otsas auras, mispärast tal raha kõrtsi tarwis ei wõinud puududa. Ja siiski kaine! Kaine nagu mõni maltswet! Lõhmuse Taawet mitu nädalat kaine! Kui s e e mitte ime polnud — wähemalt ime hakatus — siis polnud imesid olemaski!...

Weel enam tõstis wagade hingepäästjate lootust teine tähis, mis hiilgas järgmisest sündmusest wälja. Ühel heal päewal sai Lõhmus korraga kohaliste ja ümberkaudsete maltswettlde liidetud kangelaseks. See polnud midagi wähemat kui wana prohweti päästmine ta püüdjate küüsist, mis ta korda saatis. Paar nädalat peale jõulu ilmub Maltswet, kes oli nüüd alalisel põgenemisel paigast paika, ühel õhtupoolel Kiisale. Lõhmus on ta tulekut Seenepalu õuest näinud — ta tunneb Juhan Leinbergi juba eemalt ära ta kõnnakust ja kõrgest kaswust. Tundi pooltelst hiljemini — on juba pimedaks läinud — pistab lõõtsutaw mees pea Kiisa ukse pealt sisse ja

hüüab Maltsweti poole, kelle ümber wäike palwe-seltskond koos on, põrisewa passihäälega:

„Waga mees, korja oma koiwad ja käbarad — juba hurdakoerad külas! Praegu tulewad Tõnu-Peetrilt wälja!"

Algab ehmunud segadus. Keegi ei tea, kuhu peita prohwet. Ühelegi ei tule meele peidukohta, mis oleks leidmise eest wähegi warjatud, ka usuisale enesele mitte. Ainus, kelle pea õlgadel kikki jääb, on hoiataja ise, Lõhmuse Taawet.

„Tule siia, lugeja-papa," kostab ta rahuline hääl üle ukse, „maa upitan su õues suure kuuse otsa, — ega sind seal oksade wahel pimedas keegi näe ega tea otsida! Teie teised aga, pugege ükshaawal igasse külge laiali!"

See on päästew sõna, mida iseäranis tagakiusatud prohwet enesele teist korda ei lase ütelda... Lõhmuse upitusel ronib ta sedamaid Kiisa õues kaswawa wana auwäärt kuuse otsa, mille tihedad, lopsakad kahuoksad talle pimeduse kaasabil head warju pakuwad — sama kuuse otsa, mille tipus oli Kiisa Mihkel wa köördsilma lobina järgi toona wiimast päewa oodanud...

Ja tõepoolest — tulewad, otsiwad, otsiwad nagu nööpnõela, pööörawad elumaja kõigi kõrwaliste urgastega, hagerikust ja aidast kuni sealaudani, pahempidi ja lähewad ometi pika ninaga minema, ilma et ühelegi tuleks suurt kuuske aida otsas meele!

Naerdes ronib prohwet puu otsast maha, kui hädaoht möödas, ja hakkab oma keppi otsima, mille ta ärewusega kotta oli unustanud ja mis talle, nagu ta kuuse otsas köpitsewa südamega kartis, kergesti äraandjaks oleks wõinud saada. Kuid patustpöördimatu ilmalaps, kes püha mehe päästis, on ka ta kuulsa kepi aegsasti warjule wiinud. Seenepalu poiss toob selle prohwetile hilja õhtul päästja ülesandel ilusti kätte.

Legendaarne, nagu mees ise, on nimelt ka ta kepp. See kepp on sirgest puust, ilma käepidemeta, kaunis pikk ja jäme ning pealt mustaks waabatud. Usklikud kui ka mitteusklikud, kes keppi salapärase aukartusega silmitsesid, teadsid rääkida,

et ta käia keskelt pooleks ja pealmine jagu olewat õõnes. Ses õõnes aga hoida prohwet oma raha — kepp olla kuldtükke pingul täis. Tema peatähtsus pidi olema aga selles, et Maltswet tegewat temaga imet, nagu Moozes wõi Aaron.

Kui kepis, mis käis keskelt tõepoolest lahti ja oli õõnes, tõesti peitus midagi rahawäärilist, siis polnud sellest kardetawa warga kaudu küll midagi kaotsi läinud, sest muidu oleks prohwet, kes lahkus Kuglilt alles järgmisel õhtul, sellest midagi rääkinud. Küll aga rääkis ta elawal imekspanemisel Lõhmuse kui enda ning oma õpetuse wastase päästwast teost. Senini olid teda ikka ainult ta karjatallekesed igal mõeldawal wiisil politsei paelaheitjate eest hoidnud, peitnud ja nende silmustest salaja lahti nabinud. Kuidas tuli aga nüüd see paindumatu ilmalaps, kellega usumehel pealegi kibedaid mõttelisi kokkupõrkamisi olnud, säherduse teo peale? Kas usuisa seda nähtust ise ka imede sekka luges, on teadmata, aga tema jüngrid Kuglil hakkasid sestsaadik märksa teise pilguga Lõhmuse, selle joomari ja pikanäpumehe, peale waatama, kuna Kiisa rahwa hinged rõõmsast usust paisusid, et ta nüüd ometi „aru pähe ja Issandat südamesse“ hakkab wõtma. Seda lootust ei suutnud neis kõigutada ka lugu, et Taawet „lugeja-papa“ wälja naeris, kui see teda teisel hommikul ta kristliku teo eest tänama läks.

„Kas sina wõi mõni muu — see mulle üks kõik,“ seletas Lõhmus täiesti ilma millegi meelemuute ilmutamiseta, „sest eks ma tea ju omast käest, mis tähendawad wangitorn ja ahelad! Neid soowin sinule niisama wähe kui kellelegi muule, kes ei jõua ülemate tehtud seadusi täita.“ —

Pentsik oli see Maltswetti otsimine ja püüdmine küll: mees liikus igal pool rahwa seas ringi, pidas palwetunde palwetundide, koosolekuid koosolekute järgi, kord oli teda siin, kord seal nähtud, mõnikord sattus ta tagaajajaile otse nina ette — aga ikka pääsis mees õnnelikult. Et haagikohtunikud, kõige pealt Kukewere parun Rosen ja tema järele Ahula von Grünewald, Maltswetti pea peale, nagu wäideti rahwa

seas, maksu olid pannud, siis ei wõinud puudust olla ka eranuuskuritest. Kuid sakste ja nende haagikohtunikkude meelemõruduseks ei aidanud see kõik midagi. See meelemõrudus kohras ka „Perno Postimehhe" weergudes, kui leht prohweti peitmise kohta näiteks kirjutas:

„Naesed... hoidwad wannameest ka, nago kulda, wäga kalliks. Kui *kulli* märkawad lähhedal ollewad, siis toppiwad, kui muiale enam ei saa, tedda ride-kirsto, ja kaitsewad wanna kallist, nago mähkme-last, ning numawad tedda keige parrema saialeiwa, mee ja rösa korega; mehhed wedawad tedda naggo sigga kottis, heinakoorma sees ja muu kraami al warjul, ühest kohhast teise, piddawad tedda kartuse ajal põrmando al ja kuhho sawad, üksikute perrede sees soo ja rabbade taga. Kui küssitakse, siis ei ütle kegi tedda ammo näinud ollewad..."

Mis „Postimees" prohweti peitmisest nõndawiisi siunates sõneles, oli enamasti õige. Wiimasel ajal warjas end Maltswet iseäranis Albu wallas, Mägede ja Mõnuwere külas. Julgeim peidupaik oli tal Mäesauna Jaani juures Mõnuweres. Selle pere kambri laudpõranda all oli nimelt kelder, kuhu pääsis põranda sees olewa luugi kaudu. Nii mõnigi kord oli prohwet siin põranda alla wajunud, kui kajas hädahüüd: „Juba tulewad!"

Wahel tuli tagaaetule kogemata õnn appi. Kord sõidab Maltswet sõbraga ühest külast teise. Õhtul pimedas tulewad otsijad, haagikohtuniku kirjutaja kahe mõisasulasega, neile kopsti wastu.

„Kust kaugelt külamehed olete?" küsiwad.

„Eks ikke Ahula poolt," wastawad mehed.

„Ehk olete kuuld, kas see Maltswet weel seal peaks olema?"

Mehed julgesti wasta: Eile olla teine küll weel seal olnud, aga kas täna ka weel, seda nad ei teadwat.

Püüdjad tuhknai edasi, et ehk ometi õnnestuks wäledat lindu enne eemalelendamist weel tabada... Muidugi leiti Kubja Mardi talu, kus Maltswet oli lugemist pidanud, nagu ka terwe Ahula küla püütawast elukast tühjana. —

Kahtlemata oleks ta pikapeale ikka nende küüsi langenud, kui ta mitte küünlakuu lõpul 1861, kuna ta juba peale aasta kõige kirjumat redupõlwe elanud, wennapoja seltsis Krimmiteele poleks läinud. Maltswedi Krimmi-minek polnud siis mitte lihtne maakuulamis-teekond, waid ühtlasi wäga hädaline põgenemine kodumaa wõimumeeste eest, kellelt tal polnud enam asu ega armu loota.

Teadagi, et prohwet põgenes Wenemaale passita. Seda kuberneri käest saada oli tal, nagu arusaadaw, wõimatu. Kuid sellega leiti nõu. Kustaw Maltsi kui wäljarändajate wolimehe käes oli teatawasti hulk rahwa passe. Need kõik olid märgitud ja ametliku pitsati alla pandud kui wolimehe passiga ühenduses seiswad dokumendid — peale ühe passi. See oli Kustawi isa oma. Isa oli nimelt oma passi ise wälja wõtnud ja see oli märkimata ning ilma pitsatita. Seda passi wõis siis Maltswet hästi tarwitada, seda enam, et mõlemad wennad suuruselt ja wälimuselt kaunisti sarnanesid. Kuid mingit kartust passi pärast ei tarwitsenud meestel ollagi. Seesmistes kubermangudes kui ka Krimmis polnud passinõue nii kibe. Pealegi oli maakuulamise wolitatud asjatoimetajaks, kellel tuli allkirju anda ja passe ette näidata, Kustaw Malts ning Maltswet ainult tema kaasreisija. Nende tõlk Tõnisson, kui wäljateeninud soldat, reisis oma kroonupassiga.

Maltswedi otsing kodumaal jätkus weel kaua peale seda, kui ta juba Krimmis warjul oli, sest tema minekut hoiti ta jüngrite poolt, wähemalt esiotsa pikemat aega, hoolega salajas, kuna kohtud juttu, mis tema äraminekust rääkisidki, ei usaldanud uskuda. Nagu teda edasi otsiti, nii sajatati ja laimati teda ka wastaste poolt edasi, weel siis, kui prohwetil kodumaa pori kingadelt juba ammugi maas. Jannseni leht

soendas, rääkides Maltsweti asjata püüdmistest ja tema jüngrite „jõledusest", kõik wennastekoguduse wagatsejate seas liikuwad laimujutud tema kohta üles, et ilmlikku ja waimulikku ülemust, kelle hooletuse ja leiguse üle ta ridade wahelt ja ka awalikult nurises, ikka enam tema ja ta poolehoidjate wastu teotsusele hässitada. „Judid ja harjawenelased naerawad ja pilkawad jubba meie usko" — hüüti lehes — „ja ikka on alles meie usso üllewaatajad selle ülle wait! Kelle kahjuks se wimaks langeb, kui umbrohhi wilja ärra lämmatab?..." Maltsweti peale isiklikult tõsteti muu seas süü, „temma üllekätte läinud loom" elada porduelu, „kuhho tihti peale tabbatud". Mitte ainult kirikuõpetajate lasteristimist ei teha tema kodus „ueste ülle", waid ka paarilaulatamisi. „Kus üks noorpaar temma ussolistest laulatatud saab" — seisis lehes — „seal on pettis käepärrast ja laulatab neid südda ösel ueste ülle, linnotab prudi ja wiib tedda peigmehhe jurest isse kambri ja — — — olgo räkimatta... Kui wägga tihti pulmi on ja wannamees isse iggale pole ei ullata omma sadana tempusi teggema, siis on temmal abbilessi selle tarwis (ühhe pulma perresse tulnud kord 4 niisugust abbipreestrit korraga), kes siis, kui tembud tehtud, enne koito, naggo rebbased linnolauda juurest, ärrakaddunud. Pärrast neid pimmeduse tempusi olla norik õige mehhe naene; kõik teised, kedda temma laulatanud ja linnotanud ep olle, nimetab ta häbbemata patto koer — pordonaesiks... Temma omma naene, kes tedda ammoge peast jamsiks tunnistab, ellab temmast eemal, ja selle asemel ta ropp innimesse loom peab ennast teiste naeste mehheks: sest temma öölda kirjas seiswad, et temal, kui preestril, se wolli olla, teise mehhe naesega ellada!..."

Kui seesuguste jämedate luiskamiste kõrwal kõneldi Pärnu lehe kirjades ka tõsiasju, siis olid need enamasti ikka sihilikult moonutatud, kollitamise otstarbeks tugewasti wärwitud. Muidugi ei suutnud niisugused kirglikust sallimatusest õhetawad pealetikkumised hurjutada ühtegi hinge Maltsweti usust taganema, ehk küll kirjad seks otstarbeks — „et ükskord selle

hullustamisele ots peale tulleks“ — öeldi awaldatud olewat. Hoopis selle wastu liitus Maltsweti kogudus ikka ühistundelisemalt kokku ja wahekord walitsewa kiriku wastu sai seda terawamaks.

Iseäranis Madises — aga ka mujal — tuli see selgesti nähtawale. Waenulikud lahkusulised meeleawaldused kirikus kestsid edasi, ehk küll Kristuse puukuju maltswettide nõudel kirikus jälle üles oli seatud ning jumalateenistust pidawal hingekarjasel enam Krimmi sõja põlatud mälestuseristi rinnas ei rippunud. Senine õpetaja Hirschhausen, närwipõdur inimene, oli nimelt raske wihastumise tagajärjel pikaldaselt haigeks jäänud ning tema ametikohuseid täitis, peale ajuti käiwate naaberpastorite, noor aseõpetaja Gebhard. Nagu enne wana, nii wihastasid maltswetiusulised nüüd ka noort hingekarjast iga pühapäew seega, et nad jäid istuma wõi tõusid püsti, kui teised kõik palwetades põlwili langesid. Kui neilt küsitud, miks nad ka noore kirikuõpetaja ajal ikka weel põlwili ei lange, wastanud nad Jannseni lehe järele: „Egga meie ommeti ühes kirrikus ei hakka põlwili maha heitma, mis puust ja kullast Kristusi täis on.“ Siinsetel maltswettidel, wõi ühel osal neist, olnud nimelt see arwamine, et teataw õnnistegijakuju on ihust ja mitte puust. See selgunud ühe kirikuwöörmündri jutust, kes kuju uuesti ülesseadmist toimetanud ja pärast seda öelnud, „et temma, kui ta kättega pühha kujo külge hakkanud, wäga ehmatanud, sest temma ni hästi, kui keik muud usklikud mõttelnud sedda ikka ihho ollewat, aga nüüd olnud aiwa üsna pu.“ See Maltsweti usku heitnud kiriku-eestseisja „wisatud“ seepeale teise wöörmündriga, kellel olnud sama süü, ametist ära.

Ka isameie-palwe ja wastulaulmise wastu awaldasid maltswetlased waenu, nagu kaebas „Perno Postimehhe“ Järwamaa kaastööline. Nende prohwet olla neile seletanud, „et koorilauljad ep olla muud, kui õiskajad ie-metsalised, kellele alt orrust karwane pärdik wastu karjuda“... Oma wae-

nulist seisukohta kiriku wastu ilmutasid paljud neist, ja mitte just wäga waimukehwalt, ka seega, et nad tuttawa aukiituse-laulu kolme wiimast rida nõnda laulsid:

„Meist meelehaigus jumalal,
suur riiupõlw on taewa all,
kõik rahu otsa saanud."

Ühtlasi tekkis paiguti ikka enam kultuslikke lahk-kombeid juure. Nagu ristimisi ja laulatusi o m a usu järele „üle tehti", nõnda tuli ka sellelaadilisi laualewõtmisi ette, ja sündinud lapsukesi pandi, et neid sarnasemaks teha Jeesusega, peale ilmaletulemist kõige esmalt sõime heinte peale. Wana-õeluse' ausat pärisnime „kurat" ei julgenud mitmed maltsiwetid enam suhu wõtta, uskudes, et sarwik ilmub kohe sinna, kus teda nimetatakse; „kuradi" asemel öeldi „paha", kui teda waja oli raamatut lugedes wõi juttu ajades nimetada.

Madise noore aseõpetaja pikad ning pipardatud karistus-jutlused jäid kangekaelsete wastaste kohta täiesti mõjuta, wõi, mis õigem, see mõju oli wastandiline: noore papi turtsumine, kes ähwardas püstiseisjaid wahel koguni Siberiga, andis waenuawaldustele ainult weel hoogu.

Haagikohtunikkude keelu kiuste — see keeld tunnistas maltsiwetlaste kooskäimised ja palwepidamised karistuswäärilisteks — paisus liikumine 1860. ja 1861. aasta talwel iseäranis elawaks ja tüsedaks. See ei muutunud ka, kui usuisa talwe teisel poolel ise kaugele maale reisis. Ei poolegi, waid tuhin läks „abiprohwetite" õhutusel, kes oma lõõtsad nüüd alles õ i e t i puhuma panid, seda suuremaks. Neil mõlemast soost abiprohwetitel, kes maad mööda ümber rändasid, nagu Kerna mölder, Palde Ants ja lugija Mari, wõi eneste lähemas ümbruses töötasid, nagu neitsi Miina Tiskres, Tõnu-Peetri Madis, Kiisa Mihkel, Lõhmuse Anu ja teised Järwamaal — neil kõigil oli nüüd oma hõõguwaile põrgu- ja taewakirjeldusile uus aine lisada, mille tõmbewõim kõigest senisest kaugelt

üle käis. See oli „Egiptuse orjapõlwest“ lahkumise ja „tõotatud maale asumise“ aine. Kõik torud ja wiled pandi selle ukse ees seiswa suursündmuse kuulutamiseks ja soowitamiseks hüürgama. Sagedasti uppusid kõnelejad ühes oma kuulajatega müstilis-salapärasesse luulemerde, mis kihises imedest, eriti kui nad arutasid wõimalusi, kuidas orjusest minema pääseda — mil kombel, kust kaudu ja mis abinõude waral pikk teekond, mille kaugust keegi ei teadnud oletadagi, tuleb sooritada. Iga palwetund sai ühtlasi miitinguks, kus wäljarändamise heaks tehti mõjusat kihutusetööd. Ühine kindel trööst täitis seejuures wäikest tagakiusatud kogudust: meie usuisa ise on meie eest wäljas, et meile uut, paremat asupaika otsida — nüüd pole meil enam midagi kahelda ega karta, nüüd läheb kõik hästi!

Abiapostlite mõju rahwa kohta, iseäranis Ants Kõrge, Kaarel Kustaw Silejewi ja Mari Kusnetsi oma, polnud sel wäljarändamis-eelsel ajajärgul, kus kogudusepea ise eemal, mitte wähene. Igal pool wõeti neid sirutatud kätel wastu ja paarist hinge pihta puutuwast sõnast nende kõnedes oli küllalt, et äratada kuulajate pingul-olewat palwewaimustust. Minewikult ja elukommetelt isikud, kellele midagi ei wõidud ette heita, iseloomudelt ligitõmbawad ja lugupeetawad, wõitsid nad kõikjal usaldust ning sõprust. Meeldis Kõrge iseäranis oma lihtsa, sõbralise, igast üleliigsest iseteadwusest waba olekuga, selle pehme alandusega, mis paistis samuti ta kuiwetunud näost, nagu see kuuldus ta wagusast sorawast kõnest, siis äratas pikk Silejew, hüüdnimega Kerna mölder, enese kohta lugupidamist oma kindla, iseseiswa karakteriga ning sügawa tõsidusega, mis juhtis ta meelt ning mõtteid. Tasane, pehme, hingeline, aga palwejoowastuses elawaks ja sütitawaks õhkuw Mari Kusnets, kes awalikkude loengutega wälja astus alles pärast Maltsweti kodumaalt lahkumist, meeldis Kuglil Lõhmuse Anule nii wäga, et see palwe lõpul kõigi ees nuttes Marile kaela langes, tema mustjat käharpead suudles ning temalt õnnistust ja õelikku sõprust palus. Ka Kõrge ja Silejew

käisid talwe jookful mitu korda Kuglil ning nende lugemised mõjusid iseäranis Tõnu-Peetri Madisesse nii ergutawalt ning julgustawalt, et ta otsuseks tegi ka enda küünal nüüd koduse waka alt wõtta ja ta walgust lasta natuke kaugemale paista. Ta hakkas teistes ligikonna külades äratusetunde pidama, jättes Kugli enam oma kalli usu-õe Anu hoolele, kes leidis sel talwel ka esimest korda julguse astuda lugejana suuremate palwesalkade ette. Ja maltswetid olid kõigega leppiwad ja kõige eest tänulikud usklikud; nende nälg taewase manna järgi oli nii suur, et nad toidu headusest palju ei küsinud, waid wilja nime all wastu wõtsid ka lusteid ja liiwa. Ei küündinud Madis ega Anu kõneande kui ka kirjatundmise poolest, hoolimata nende alalisest piiblitustimisest, Paide Antsu ega lugija Marigi kõrguseni; siiski läksid nendegi eest usklikkude hurtsikud ja südamed igal pool meelsasti lahti, kui nad aga koputasid.

Kuglil, nagu igas muus paigas Madise kihelkonnas, kus elas uue-usulisi, saadeti see talw ülendatud meeleolul lausa palwetades mööda. Liikumine ilmutas nii sügawajuurelist, wisa laadi, et „hullustamise" lõppemise lootused lõid kiriklikes ringkonnis kõikuma. Ilmlikule surwele politseiwõimu poolt otsustati seepärast weel agaramat waimset wõitlust kõrwale seada. Senini olid õpetajad kirikutes ja lugejad wennastekoguduse palwemajades Maltswetti külwi wastu kõik teinud, mida teha jõuti ja mõisteti, kuid ilma soowitawa tagajärjeta. Nüüd tuldi piiskopikohtus, nagu kutsus rahwas konsistooriumi, otsusele, katsuda weel teisi abinõusid. Läkitati mõned sõnakad palwemehed erilisel wälja maltswetlastele pühakirja ja kirikuusku „õieti" seletama, nendega waidlema ja neile lahkõpetuste ekslikku alust ära näitama. Loodeti, et neil rahwa enese seast walitud usumeestel läheb korda, mis ametlikkudel hingekarjastel kantsliteest ei tahtnud õnnestuda. Ühtlasi wõttis konsistoorium ka ise otsekohe sõjakäigu lahkusuliste wastu ette.

Wiimasel lihawõttepühal 1861 ilmus superintendent teiste konsistooriumi liikmetega Madise kihelkonda maltswetiusulisi

käſile wõtma. Seidla mõiſas lõid „piiskopikohtuwanemad" oma leeri üles ja ſeadſid uſuliſe kohtulaua paigale. Maltswettidele oli kutſe läinud ſinna koguneda, et anda kõrgele kirikuülemuſele oma uſu kohta ſeletuſi ning wastutuſt ja ſeda ametliku tõetule ees kaitsta.

Maltswetlaſed wõtſid kutſe, õigemini wäljakutſe, ootamata tragilt wastu. Peale paariſaja ukſliku tuli Seidlasſe kokku, kõik walmis oma uſuliste arwamiste ja tõekspidamiste eeſt wälja astuma — iſegi piiskopi ja tema mitte wähem tarkade abimeeste wastu. Mitmetel olid piiblid kaenla all — ſõjariistad, millega nad, nagu kohtuwanemad warsti näha ſaid, mitte halwasti ei mõiſtnud ümber käia. Wõitluſehimuliste meelepahaks ei lastud aga kõike ſeda rahwahulka „ülempreeſtrite" laua ette, waid ainult mõningaid, keda kirikhärrad heaks arwaſid teiste ſeaſt wälja walida. Liikumiſe agaramad juhid ja ſõnakamad apoſtlid, nagu Kõrge ja Sileje'w, need juſt ei olnud, küll aga mehed, kellel teiste kohta ſiiski mõju arwati olewat ja kelle wääruskuu waheſt liiga ſõgekirglikuks ei peetud.

Tühjaks tööks ja waimunärimiſeks jäi niihästi ſee kui ka ülemalmainitud teine wõitluſekatſe. Ei ſuutnud wäljaläkitatud palwewennad Maltswetti usku maha ſõnelda ega piiskopi kohtuwanemad teda ſurnuks ſeletada. Suur kirjaſeletamine ja kohtumõiſtmine Seidlas ei lõppenud mitte maltswettide jännijäämiſe ja kottiajamiſega, nagu oli loodetud, waid wiimaſed lahkuſid waidluſelt ſelle ülendawa teadwuſega, et nende mõningad mehed olid terwelt kuue wõi ſeitsme kõige targema papi wastu wõitjaks jäänud. Oli neil ju korda läinud näidata, et iga tähtſam punkt Maltswetti lahkõpetuſeſt põhjenes mõnel pühakirja kohal, kusjuures neile weel ſee lõbu oſaks ſai, et piiskopp wõi keegi tema nõunikkudeſt piiblit wähem tundis kui need mehed, need koolitamata talutaadid. Kirikhärra kahtles nimelt, kas ſee ja ſee ſõna tõesti ſeiſab piiblis. Maltswetlane aga näitas talle piibliſt, et ſee on nii. Nagu eesti keeli piiblit mitte uskudes laskis õpetaja eneſele anda ſakſa keeli

piibli. Sõna pidi aga olema ka selles niisama, nagu vääraususlised väitsid, sest vaimulik mees jäi tusaselt mõttesse... Muidugi ei tulnud kirikuõpetajail puudust kätte sõnadest, millega maltsvettide lahkuskku ekslikuks teha ja piiblikohti, millele nende õpetused asetatud, teisiti seletada. Kuid sõnadega pandi teiselt poolt sõnad vastu, seletustele löödi seletustega pähe. Viimaseks otsustajaks jäi ikka, mis seisis **piiblis** sõnasõnalt ja täht-tähelt, ja mis seal seisis, see andis maltsvettidele niipalju õigust, kui neil tarvis läks oma usuliste erististe kaitseks. Superintendendi tungiv manitsuskõne ja konsistooriumi ühine noomiv nõue, et ekkinud tallekesed oma karja ja „jumalast seatud karjaste" juure jälle tagasi pöördiksid, leidis Maltsveti järelekäijate poolt ainult eitavat pearaputamist või pilkavat naeratamist. Vaimulik ülemus sõitis tühjalt tagasi.

21.

Saadiku kiri.

Maltsveti-usuliste lootus, et nende Mooses ja Aaron leiavad Kaananimaa õnnelikult kätte ja viivad oma rahva kevadel Egiptusest sinna, oli nii kindel, et paljud juba aegsasti pärast nende äraminekut pika teekonna vastu hakkasid valmistuma, iseäranis kõik need, kelle passid olid maakuulajate käes. Kui nemad ei saavat minema, siis ei pidada enam lehmale vasikat, ei hobusele varssa sündima ega tahta nemad kauemini elada — kinnitanud nad Pärnu eesti lehe sõnade järele. Hakati loomi ja kõiki asju, mida võimatu ühes võtta, tükktükilt ära müüma, ja mida ligemale jõudis kevade, seda agaramalt aeti asja. Ehitati ja rautati ka juba laudadest kaste, kuhu kaasavõetavaid tarbeasju taheti sisse pakkida. Ettevalmistujate seas leidus ka rohkesti neid imeusulisi, kes oma talu või teenistust üles polnud ütelnud, kellel siis ka reisimiseks passi ei olnud — neid, kes mõtlesid: kui minek lahti, ega jumal ja prohvet siis meidki maha jäta! Niisugused unistajad said tükiga valmis, et jätsid kevadel põllud kündmata ja vilja külvamata. Kellele seda enam tarvis, sest ammu enne sügist oleme tõotatud maal!

Kõiksugu jampsijutud ja luulekujutised, mille munemise ning väljahaudumise eest hoolt kandsid Maltsveti määratseva mõttelennuga asetäitjad, teatud abiapostlid, tõusid vurinal lendu. Ennustati, varsti tulevat sõda ja hukkavat kõik, kes siia jääda; ei olla siis muud kui tuhk ja muld järgi jäämas. Neile, kes jäävat hiljaks, pidada juba „mõõk kandu lööma".

Kõige hiljemalt jaanipäewaks olla sõda käes. Selle tähisteks osutuwat külm kewad, lehtede wiisa puhkemine, marutuuled, äkilised surmad jne. Mõnede ettekuulutuse järgi ei pidanud sel kewadel lehti puusse ega rohtu maha tulemagi... Pääsu egiptuse orja- wõi paabeli wangipõlwest kujutlesid endile säherdused sonijad muidugi wõimalikult üleloomulisena. Kõige kainem muu seas oli weel arwamine, et üks suurwürst ja admiral laenab Maltswetile paar sõjalaewa, millega see oma kogudusele Tallinna alla järele tuleb...

Muist usklikke reisida siis suurwürsti saatel merd mööda kroonu kulul ja küüdil Krimmi poole, muist aga prohweti enda juhatusel maad mööda, kuid kasakate ja muu sõjawäe kaitsel, kuna mõisnikud teemoona ja wallad küüthobuste eest pidawat hoolt kandma. Muidugi wäitsid luulekad ennustajad, et seegi kõik seiswat pühakirjas.

Niisugused jutud läksid seda õitswamaks ja wärwikamaks, mida kauemaks jäid maakuulajad ära, pealegi ilma enesest kõppugi kuulda andmata. Juba teati nende passi-aeg mööda olewat, juba jõudis jüripäew kätte, kus need, kes oma kohad üles öelnud, uutele rentnikkudele ruumi pidid tegema, ja ikka weel ei ilmunud saadikuid ega tulnud nendelt wähemat kui kirjalikku teatekest. Lugu läks waestele ootajatele seda kibedamaks, et paljud, kes jäid kohtadest ja teenistusest jüripäewal ilma, teiste juurest ulualust pidid otsima ja näljale wastu hakkasid waatama. Mis oli saadikutega sündinud? Oli neid tabanud mingi õnnetus wõi koguni surm? Wana Maltsi mure oma ainsa poja pärast oli suur. Juba leidsid leinamõtted maad ta rõhutud südames.

Korraga, lehekuu lõpul, kutsuti Kustawi isa mõisa paruni juure. Parun Vietinghoff teatas Maltsile, talle olewat ta poja käest Krimmist tulnud tema, paruni, kaudu kiri. Kustaw oli kirja saatnud saksa nimel ja aadressil, kartes, et kiri ehk taluinimestele korralikult kätte ei lähe.

See oli rõõmusõnum wanale Maltsile, mis teda nii sügawasti liigutas, et ta kirja ei suutnud lugeda, waid palus

parunit, see enesele armulikult ette lugeda. Seda tegi saks hea meelega, sest ta enese uudishimu oli suur teada saada, mida see kollanokk seal kaugel seni on korda saatnud ja kuidas oli lugu maltswettide asumaa saamisega. Ette arwates, et ka parun kirja wõiks lugeda saada, oli noormees targu natuke mokamääret saksa tarwis sisse pannud: ta laskis teda passiaja pikenduse eest wiisakalt tänada, misläbi temale, maakuulajale, alles wõimalikuks saanud oma asju ajada, ehk küll seegi lisa-aeg paraku juba otsas olewat.

Mida kaugemale mõlemad mehed pika kirja sisusse tungisid, seda enam näisid nende tunded seejuures lahku minewat: kuna paruni nägu wenis nurgeliseks ja hapuks, helkis talupoja pale ümmarikule naeratusele. Polnud ka ime: kiri tegi selgeks, et asumaad saab ja abi ka asumiseks. Koht oli leitud, kuhu hea hulgake „kallist maarahwast" parunite orjusest ära wõis minna. Piima ja mett ei joosnud selles Kaananis kaugeltki mitte, aga wili pidi seal hästi kaswama ja orjust ei pidanud olema. Eks sest olnud talupojale rõõmustuseks ja saksale pahanduseks küllalt! Waata poisimolkust, kuhu ta nina ka nuuskima ulatub! wõis parun Vietinghoff omale mõttes habemesse uriseda.

Aruande järele, mille läkitas noor saadik oma pikas kirjas isale ja teistele kohalikkudele wäljarändajatele eneste teekonnast ja tegewusest, kujunes maakuulajate senine käekäik umbes järgmiselt. (Et kirjas, mis saksa pihust läbi käis, Maltswetti kui kaaslast ei olnud nimetatud, on enesest mõista.)

Kui saadikud aprillikuu esimestel päewadel pika, waewalise reisu järel Krimmi poolsaarele hakkasid lähenema, ei mallanud nad enam õieti öömajagi pidada, et aga rutemini kallile pinnale jõuda, millist silmapilku nad ootasid rõõmuwärinatel, nagu lapsed jõuluõhtut. Wankril istudes hoidsid mehed silmad wõimalikult laiali, lootes, et peagi hakkawad poolsaare metsad paistma, millele kaks kätt wastu taheti sirutada. Nende lootust kinnitas see, et neile wastu tulid suured woorid tatarlasi, kes kõiksugu putksirgeid puid, mis kõlwulised

redelipuudeks, rehavarteks, lattideks jne. Venemaa poole vedasid. Aga varsti küllalt hakati märkama, kuidas on lugu Krimmi metsadega. Mäed, mida nende vilumata silm pidas pilvedeks, hakkasid eemalt küll paistma, aga mitte ainustki metsatukka. Ka põnevusel oodatud Perekopi linna kohta olid nad endile ekslikke kujutlusi teinud, nagu selgus peagi.

Sealt, kus Must meri läheneb Aasovi merele ja pigistab laia lagendiku korraga kitsaks, paistis reisijaile must kogu madalaid maju vastu — vist mõni küla. Ei tahtnud mehed oma silmi ega kõrvu uskuda, kui postipoisilt oma küsimise peale teada said, et see olevat — Perekopi linn! Perekopi linn, mida nemad vaimus olid lootnud viinamägede ja õitsvate viljapuude varjust leida, seisis nende ees inetul rohutul soolalagendikul otsekui Soodom Surnud mere ääres! Sõna lausumata, tundes soojast ilmast hoolimata külmavärinat, vaatasid mehed üksteise otsa. See oli ju nagu vihma käest räästa alla sattumine!

Trööstitu tundmus ei vähenenud saadikute põues ka siis, kui nad jõudsid linna. Põletamata telliskividest majad, suuremalt jaolt muldkatustega, tänavasarnased prügitamata või halvasti prügitud uulitsad — see küla oli maakonna pealinn Perekop! Leidus küll ka linnalaadilisi ehitisi, nagu mõned kohtu- ja koolimajad, kirikud, paari jõukama kaupmehe ärimajad jne., aga neid oli külataoliste hoonete kohta liiga vähe... Ent oli nüüd linnaga kuis oli — selle ilu või inetus võis olla põllumeestele kõrvaline asi — kuid see ümbrus! Ei paistnud sealt midagi silma, mis oleks haljendavast metsarikkast Eestist tulnud talupoegadele seda pakkunud, mida nad olid tulnud otsima ja arvanud eest leidvat — head põllu- ja heinamaad.

Võtnud ulualuse väikeses, odavas iisraeli mehe võõrastemajas, läksid reisijad kohe üles otsima kodumaa sakslu, kes neid hea nõu ja tarviliste juhatustega pidid toetama, milleks neil ju soovituskiri kaasas oli kuberneri kantseleidirektori härra Hieckisch'i käest. Leidmine polnud väikeses linnakeses raske.

Ühes wäheldases muldkatusega majas wõttis neid selgesti eesti keelt rääkiw lahke proua wastu, tähendades, et nemad kodumaa mehi juba paar nädalat waremini oodanud, nagu neile nende wanemad Tallinnast teatanud. Härrat, kes oli kohtu-uurija, polnud kodus; ta oli ametiasjus maale sõitnud.

Proua püüdis kodumaa mehi, kes ilmutasid temale oma murelisi ja kahtlewaid mõtteid Krimmi looduse kohta, sõbralikult trööstida. Asi ei olewat nii täbar, nagu esimesel pilgul näib. Ka nende meelest olnud koht, kui nad kahe aasta eest siia tulnud, wastik ja õudne, aga juba olewat nad kõigega harjunud. Nõnda kujunewat lugu nendegagi. Pealegi olewat kaugemal lõuna pool, Simferoopoli linna ümbruses, ilusamaid maastikke, metsade lähedal, mäestikust woolawate jõgede ääres, suurte puuwiljaaedade ja wiinamägedega ning rammusa põllumaaga. See waigistas pisut mehi, kelle peas küpses juba otsus kohe ümber pöördida, kui ka Perekopist kaugemale ei peaks meeldiwamat loodust leiduma. Käidi seepeale linnakese ümbrust lähemalt silmitsemas, aga mis kõrb oli, see kõrweks jäi.

Järgmisel päewal oli kohtu-uurija Hieckisch (kelle nime Kustawi kirjas ettewaatuse pärast samuti mitte ei nimetatud) kodus; ta rõõmustus meeste päralejõudmisest ja soowitas wäga, et nad asugu oma wolitajatega Krimmi elama. Kohe tutwustas ta saadikuid kohalise isprawnikuga, kes neile Krimmi asumise tingimused ja määrused trükitult kätte andis.

Neid lugedes läksid meeste südamed üsna kergeks. Seal tõotati ju asujaile üsna mõnusaid asju — abisid ja kergendusi, millega enam kui rahul wõis olla, kui aga maa elamiseks wähegi kõlwuline oleks. Kroonumaad lubati 12 kuni 15 tiinu iga meeshinge peale, iga pere ehk abielupaari kohta pakuti 100 rubla raha jäädawalt, ilma tagasimaksuta, siis weel aasta leib ja wiljaseeme, misjuure oli tähendatud, et kui wili kolmel esimesel aastal peaks äpardumа, siis saab weel iga kord kroonult leiba ja seemet, mis aga sel puhul hiljemini pikkamööda tuleb tasuda. Pearaha- ja kohtumaksudest pidid asujad priid olema terwelt 8 aastat, wäeteenistusest

3 aastat. Hoonete, kaewude ja tiikide ehituseks kui ka weel mõneks otstarbeks pidi kroonu andma kergendusi. Samasugustel tingimustel wõtsid ka mõisnikud asujaid eneste maadele. Ispravnik tähendas maakuulajaile kirjalikult üles umbes kümme küla, kus olla head wiljamaad ja kus tatarlased elanud enne Krimmi sõda wäga jõukalt.

Saadikute kurtmise peale, et nende passi-aeg olewat juba otsakorral, wastas maakonna-kohtunik, et sellest ei olewat siin midagi wiga ning teatas, et meeste õnneks tulla paari päewa pärast Perekoppi Tauria kuberner, kelle jutule nad siis asumise asjus pidawat minema. Kuberneri tulekust lubas ta neile kohe teatada, mis ka sündis.

Aprillikuu 9. päewal saabus kuberner, kindral-leitnant Shukowski, Perekoppi. Warsti lasti kolm eestlast ette kutsuda, kes talle oma soowid kuuldawale tõid. Araks hirmutatud balti talupoegade esimene palwe käis ka siin kohe lõppewa passiaja kohta: ärgu hakaku ülemus neid sellepärast kimbutama ega karistama! Kuberner waigistas neid sõnadega, et nad seiswat niikaua, kui nad Krimmis wiibiwad, tema kaitse all. Asumise suhtes käskis ta neid aga kubermangulinna Simferoopolisse oma kantseleisse tulla, kust ta neile tarwilikud kirjad lubas wälja anda. Kui ta meestelt üht ja teist Baltimaa olude üle järgi oli pärinud ja neilt ka kuulda saanud, et nad wäljarändamise asjus otsekohe keisri poole olid pöördinud, soowis ta neile head teed ja õnne. Saadikud leidsid, et neid siin ametnikkude poolt, kubernerist kuni kantseleikirjutajani, hoopis inimlikumalt koheldi kui kodumaa ametikohtades; karedust, kõrkust ja ninakust, millega nad Eestis harjunud, ei saanud nad siin peaaegu maitstagi.

Reisuwäsimusest waheajal wäljapuhanud mehed wõtsid seepeale ringsõidu ette neisse Krimmi küladesse, mis neile kui saadawal olewad asukohad ära olid tähendatud. Armjanskist — wiis wersta Perekopist lõuna pool olewast alewist, mis suurusest ja majade ning kaupluste nägususelt kreisilinna märksa ületas — palgati tatarlane kahehobuse-wankriga, kes

maakuulajad kuni Karassubasari linnani pidi küütima. Selle linna poole tõmbas meeste meeli lugu, et üks Narwa mees, kes Krimmi sõja ajal seal wäeteenistuses olnud ja kellega saadikud Krimmi tulles kokku puutusid, oli seda maa-ala, kus asus nimetatud linn, wäga kiitnud.

Teekond polnud kaugeltki lõbus. Maa oli elanikkudest lage, ainult tühje, lagunenud tatari külasid seisis teede ääres. Reisijad olid endile moonaks Armjanskist üksnes leiba ja mõned heeringad kaasa wõtnud, lootes, et eks küladest saa toitu osta. Aga sellega olid endid täiesti petnud. Mitte ainult nälja, waid weel enam januga tehti teel tutwust. Kuiwa leiba ja soolast kala närides waewlesid teekäijad warsti kange janu käes, aga wett ei olnud kustkilt saada. Wanades, tatarlaste poolt mahajäetud külades olid küll kaewud, kuigi ilmatu sügawad, ja meestel pudel tinakuuli ja 25 sülla pikkuse nööriga weewõtmiseks kaasas, kuid wesi neis kaewudes oli seistes nii sandiks läinud, et ta joomiseks ei kõlwanud. Oli ka kaewusid, kuhu pudel nööri lüheduse pärast wette ei ulatunud. Ühte seesugusesse mitmekümne sülla sügawusse kaewu sulpsatas pudel, sest et nööriots noore Maltsi näpust kogemata ära lipsatas, hiljemini sisse kukkuda.

Esmaspäewa hommikul sõideti Armjanskist ära ja jõuti teisipäewa õhtuks Dshurtshi külasse. Kõige wähem lagunenud tühi hurtsik waliti öömajaks, tehti tuli üles, toodi wanast põhuhunnikust küljealust põrandale ning saadeti öö tühja kõhu ja piinawa januga mööda. Hommikul hakati paika — Dshurtshi oli üks neile ülestähendatud asukohtadest — lähemalt silmitsema.

Majahagerikud külas, suuremalt jaolt weel kaunis terwed, olid enamasti sawiplonnidest ehitatud, seest ja wäljast walgendatud, näotud wäljast, aga seest kaunis puhtad. Wähem osa maju oli Krimmi kollasest saetud kiwist, katused aga kõigil mullast. Mis puutus küla ümbrusse, siis esines see, nagu Perekopigi lagendik, igal pool pika, tiheda kulurohu ning

sellega segi kaswanud noore halja rohuga kaetud ilmatu söödina, kust puud ega põõsast kuskilt silma ei paistnud.

Kibe janu ajas mehed warakult teele, et otsida küla, kus joodaw wesi kaewus, sest ka hobused kannatasid wäga weepuuduse all. Säherdune küla pidi küüdimehe jutu järele olema kaheksa wersta eemal asetsew Tokultshak, kuhu sõideti paar wersta kõrwale jääwa Kiat-Orka küla kaudu, kus aga maakuulajaile ka paremat ega pahemat silma ei hakanud, kui senini nähtud teistes paikades.

Suure postmaantee ääres seiswas Tokultshaki külas oli wangimaja ning selle juures kaew hea weega. Enam kui kahekümnenelja-tunnise janunemise järele wõisid inimesed ja loomad endid siin jälle karastada. Ka kehakinnitust wõeti nüüd korrapäraselt. Hobustel oli kõikjal küllalt wärsket rohtu, muudkui et nende söötmisega kulus rohkesti kallist aega. Teise päewa õhtuks jõuti Sõrt-Karaktshora küla ja Skirmundi mõisa kaudu suurmaaomaniku, sakslase August Lustigi juure, kuhu jäädi öömajale ja kellega peeti asumise asjus läbirääkimisi.

See saksa suurkrundiomanik, nagu neid rohkesti leida saksa asunikkude seas Krimmis, ütles endal nimelt mitu tühja küla olewat, kuhu ta soowis asujaid. Ta lubas sisserändajaile elamahakkamiseks, nagu kroonugi, anda leiba, wiljaseemet ning rahalist abi ja nõudis omale kümnel esimesel aastal wilja pealt ühe kümnise, heina pealt kaks kümnist. Iga asunik wõiwat omal karielajaid mõisa maa peal 20—30 tükki pidada, mille eest tal mõisale aastas 10 jalapäewa oleks teha, iga lamba karjamaa eest aga 8 kopikat tasu maksta. Need tingimused pani Lustig kontrahisarnaselt kirja, mille ta oma allkirja ja pitsatiga kinnitas ning saadikuile kaasawõtmiseks ära andis.

Enne edasisõitmist käisid saadikud saksa asuniku tühje külasid waatamas. Hooned neis olid samasugused, nagu teisteski senini nähtud tatari külades, muudkui wahest wähe terwemad ja kindlamad. Ei elamute ega maastiku poolest paistnud siingi midagi meeldiwat silma. Õitsewast ja luhtawast Kaananist,

kuhu prohwet säraval näol oma rahwa oleks wõinud wiia, polnud, nagu Maltswet pead raputades pidi tunnistama, siiamaani weel juttugi.

Sõit läks Karassubasari poole edasi, kuid tatarlase hobuste wäsimuse pärast nii pikkamisi, et alles laupäewa õhtuks jõuti linna näole. Weel oli kümme wersta sõita, aga seks pidi ühe wene talupoja käest hobused palgatama — tatarlase wiletsad loomad ei saanud enam paigast.

Perekopi kohtu-uurija Hieckisch oli meestele kaasa annud soowituskirja ühe oma tuttawa ametiwenna nimele, kes oli Karassubasaris kohtuametnikuks, ja selle juurest leidsid reisijad peale lahke kostituse söögi ja joogiga ka mõnusa öömaja. Aga kui mehed teisel päewal linnas ja selle ümbruses weidi ringi silmitsesid, nägid nad, et olid siia tulles eesmärgist koguni kõrwale kaldunud.

Karassubasari linn, Simferoopolist ida pool, Jaila mäestiku jalal, asetses ju oma tatari laadi majade ja muhamedi usu kirikutega wäga meeldiwalt kena oru sees, käredalt woolawa Karassu jõe ääres, keset ilusaid wiljapuuaedu. Aga wiljakaswatamiseks olid ümberkaudsed maad hoopis kehwad, enamasti kiwised, walge saiwipinnaga, mis pahtub kuiwaga kiwikõwaks. Eesti põllumees ei arwanud niisuguse põlluga midagi wõiwat peale hakata.

Teisel hommikul — see oli palmipuude pühal — läks saadikutel korda osta soodsa kaubaga paar hobuseid riistade ja wene wankriga, et kord ka oma küüdiga odawamalt reisida. Õhtul Karassubasarist wälja sõites jõuti teiseks hommikuks kubermangulinna Simferoopolisse.

See oli juba linn. Asetsedes Krimmi suurema jõe Salgiri kallastel, laia oru sees, pakkus Simferoopol oma linna kohaste kiwiehitiste, rohkete kaupluste, seitsme kuni kaheksa ristiusu kirikuga juba usaldust-äratawamat waadet, kui senini nähtud teised Krimmi linnad. Turul nägid kolm eestlast oma rõõmuks ka juba kütte- ja tarbepuid, pealegi sadade koormate kaupa. Puid polnud nad ju mitu nädalat enam näinud. Sest

Perekopi linnas kui ka maal köeti ahjusid puude puudusel kuiwatatud lamba- ja weisesõnnikuga.

Meeste esimene asi Simferoopolis oli muidugi kuberneri juurde minna, nagu neid Perekopis oli kästud. Kuberner tundis maakuulajad ära ja laskis neile kantseleidirektori kaudu ametliku kirja walmistada, millesse meeste teekonna otstarwe üles oli tähendatud ühes käsuga kubermangu ametikohtadele, saadikuile nende toiminguis wõimalikult abiks olla ja neile ei ühelgi wiisil takistusi teha. Nähtawasti oli kohalikul ülemusel elaw soow elanikkudest tühjaks jäänud maad töövõimsate inimestega jälle perendada ja elustada. Seda ei nõudnud mitte üksnes kroonu, waid ka kohaliste mõisnikkude huwi. Sellest peamiselt see lahkuse ja helduse mahl loodetawate asunikkude saadikute peale tilkuski.

Kuberneri kantseleist mindi kohalikku kroonumaade-walitsusse. Siin aga ei sobinud asjad enam nii hõlpsasti kui senistes ametikohtades. Nõuti meestelt Lõuna-Wenemaa kindralkuberneri luba siiaasumiseks ja maade wäljawõtmiseks. Saadikute tähenduse peale, et keiser ise neile selle loa juba andnud, mis aga kirjalikult Eestimaa kuberneri kätte läinud, wastati õlgu kehitades, et see wõiwat ju õige olla, aga kus on tunnistus? Ilma selleta ei wõidawat neile siit kroonu maad anda. Meestele pandi aga ette, kas siit Peterburisse telegrafeerida wõi kindralkuberneri poole palwekirjaga pöördida, milles wõiks olla mainitud, et palujad saanud säherduse loa juba waremalt keiserlikult majesteedilt.

Nüüd oli hea nõu kallis. Meestel polnud õiget usaldust ühte ega teise ettewõttesse, kartes iseäranis rohket ajakulu. Tehti seepärast otsuseks kindralkubernerile küll palwekiri kirjutada, aga see temale mitte postiga saata, waid ise kätte wiia. Kindralkuberner aga resideeris Odessas. Nii seisis meestel korraga kaunis pikk maa- ja mereretk ees.

Palwekiri, mille eest kolm rubla wõeti, oli Simferoopolis warsti walmis tehtud, ja peagi oldi teel Eupatooria linna poole, kust aurulaew mehed üle mere pidi wiima. Mööda

Salgiri jõe orgu loode poole sõites nägid reisijad umbes kaheksa wersta kaugusel linnast üsna ilusaid maa-alasid, külasid ja mõisasid suurte wiljapuu-aedadega, wesiweskeid jne., mis tuletasid neile kodumaad meele ning tõid ihalduse mõttesse: Peaks meie endile Krimmis ometi niisuguse asupaiga leidma! Oh, et kroonumaade peal ka midagi sellesarnast oleks! Kara-Kijatl küla juurest läks tee kahte harusse. Mehed pöördisid pahemat kätt mere poole, sest teine, otsekohe põhja poole minew haru oli Wenemaale minew suur postitee.

Tänini olid ilmad olnud kuiwad ja tee hea, aga nüüd korraga hakkas wihma sadama ja maakuulajail oli warsti tegemist kimbatusega, mida sadu Krimmis ja Lõuna-Wenemaal teekäijatele ikka toob. Teed on sillutamata, mispärast nad põhjani poriseks lähewad; pori aga on sawiolluste pärast nii sitke, et mässib wankri rattad kinni. Selle häda tegid ka Maltswet ja ta kaaslased läbi. Ei aidanud wiimaks muu nõu, kui küürutati lõdisedes terwe öö, kõik kaelani märjad, unetult porise wankri ääres, mis edasi ei tahtnud liikuda. Alles koiduajal, umbes kaheteistkümne tunni pärast jäi wihm üle, nii et wärisewad hobused edasijõudmiseks jälle ette rakendati. Soe päike kuiwatas hiljemini meeste riided, tee muutus liiwaseks ning seepärast käidawamaks ja lõuna ajal jõuti õnnelikult Eupatooriasse.

Selsamal päewal juhtus laew minema Odessa poole. Merereisu wõttis ainult Kustaw Malts tõlk Tõnissoniga ette; Maltswet kui „mitteametlik" maakuulaja jäi hobustega Eupatooriasse seltsimeeste tagasitulekut ootama.

Tormise sõidu järel, mis tõi nii noorele Maltsile, kes oli esimest korda laewal, kui ka enne wett mööda reisinud wanale soldatile raske meritõwe, jõuti teise päewa hommikul päikese tõusu ajaks Odessa sadamasse. Oli just suur reede, mida mehed kasutasid wõõrastemajas reisuwäsimusest puhkamiseks ja meritõwest kosumiseks.

Teisel hommikul, lihawõtte laupäewal, mindi warakult kindralkuberneri kantseleisse. Palwekiri wiidi warsti kuber-

neri kätte, kes kutsus saadikud wähe aega hiljemini enda ette. Ka kindralkuberner krahw Stroganow laskis oma palge lahkesti eesti maakuulajate peale paista. Teda huwitas iseäranis küsimus, kas oleks Eestimaalt palju sisserändajaid loota, kas peale selle seltsi, kelle passid saadik Maltsi käes, weel rohkem rahwast Krimmi tahaks asuda. Saadiku wastusega, et see selts ei jää wist küll wiimaseks, sest et elu Eestis wäga kitsik ja rõhuw, näis krahw wäga rahul olewat. Sedamaid andis ta kantselei-ametnikule käsu tarwilikud kirjad saadikule walmis teha. Juba paari tunni pärast olid wiimasel paberid käes — lahtine kiri kindralkuberneri allkirja ja pitsatiga ametikohtadele ettenäitamiseks, nagu see, mis Tauria kuberner annud, ning kinnine pakk dokumentidega, mis kroonumaade-walitsusele Simferoopolis kästi ära anda, kust saadikule siis asjaomased maade-kirjad wälja pidi antama.

Rõõmsal meelel toimingu rutulise kordaminekü üle tõttasid mehed sadamasse järele kuulama, millal sõidab lähem laew Eupatooriasse. Paraku said nad aga teate, et enne tulewast neljapäewa laewa ei lähe, nii et nad oma meelepahaks peaaegu terwe nädala Odessas pidid weetma, kuna neile ometi iga tund kallis oli. Hea weel, et ülestõusmispühad, mil nad Simferoopolis ametikohtadesse sisse poleks pääsenud, selle nädala peale langesid.

Jõudes Eupatooriasse tagasi, kuulsid mehed oma wanemalt reisuseltsiliselt, et neil olnud waheajal õnnetus: teine tugewam hobune oli ööl wastu esimest püha lõppenud. Et tatarlastel juhtusid seekord ristiusulistega ühel ajal pühad olema, siis ei leidnud Maltswet naljalt inimest, kes surnud looma wõõrastemaja hoowist ja linnast wälja oleks wedanud, kuni ta selle töö eest wiimaks wiis rubla pidi lubama, mis läks kahjule weel lisaks. „Tabunist" — hobusekaswatusest — oli ta seepeale kolmekümne rubla eest noore õpetamata hobuse ostnud, millega sõitjad palju waewa nägid, enne kui Simferoopolisse jõudsid.

Siin wiidi nüüd kindralkubernerilt saadud paberid kroonu-

maade-walitsusse, kus walmistati seepeale asujate päralt antawate maade ning külade nimekirjad, mis käisid terwelt 36 000 tiinu kroonumaa ning umbes 40 küla kohta. Need kohad jagunesid suuremate ja wähemate osadena nelja Tauria maakonna — Simferoopoli, Eupatooria, Perekopi ja Feodossia peale. Saadikud wõisid neid minna waatama ja omale nende seast walida, mis neile meeldis ja kui palju neil meeshingede arwu järele tarwis läks.

Nende paberite kättesaamisel oli aga iseloomulik takistus, mis meestel jälle kolm päewa tuksi pani. Senni olid nad ametikohtades imelikul wiisil läbi saanud ilma rataste määrimiseta, mis abindu nad ka oma talupojalises teadmatuses õieti ei tunnudki. Nüüd aga pidid nad selles kaunis kibedat õppust saama. Paberite walmistamine oli ühe laua-ülema hoolele antud, kes tööga, nagu pärast selgus, juba esimesel päewal joone oli saanud, aga pabereid meestele ära ei annud. Alles, kui kantselei-ülem saadikuid juba kolmandat päewa kantseleis nägi ootawat ja neilt küsides kuulis, et neile pabereid ikka weel kätte pole antud, tuli igawale ootamisele wiimaks lõpp. Ametnikule tehti wäike ninanips, mispeale kirjad meestele silmapilk pihku siginesid. Ametniku mõrudast näost wõisid mõistmatud kergesti näha, miks rattad kolm päewa ei tahtnud weereda.

Siiamaani olid asjad aetud, kui Kustaw Malts sule kätte wõttis ja koju kirjutas. Millisele lõppotsusele saadikud peale maade waatamist jõudsid, sellest ei seisnud kirjas weel midagi.

22.

Walge laew.

Noore maakuulaja aruanne sai täielikult tuttawaks ainult tema isale ja selle ligemaile ja kaugemaile üleaedseile. Eemal elawad maltswetid kuulsid enamasti ainult kirja kahmetut kaja mitme suu kaudu, kuna mitmed jäid sellestki ilma. Saadiku andmeist juurdus muidugi igale waewatud ja koormatud wäljarändamishimulisele talupojale, kuulis ta neid nüüd täielikult wõi poolikult, eriti see meele, mis tuli tema ihkamisele wastu, ja see oli: Maad Krimmist saab — abi kroonu annab! Kõik raskused ja halbused, millest kiri asumaa kohta rääkis, kuiwasid kokku selle julgustawa teadmise kõrwal, seda enam, et talupoeg enesele ikka ja ikka jälle pidi ütlema: Pahem kui siin ei wõi ju kuskil mujal ka olla, küll aga parem.

Paraku tuli maakuulaja hea sõnum, et maad ja abi saab, weidi liiga hilja. Ta ei leidnud enam palju kaineid inimesi eest, kes seisukorra peale iseenda tulul külmawereliselt ja arupidawalt olekſid waadanud. Ta leidis eest hulga õnnetuid, kes häda tõttu, mis neid tabanud, olid pea kaotanud wõi usulise hullustuse tõttu, millist tööd määratsewad „abiapostlid" nende kallal tegid, waimlise sõgeduse teele sattunud.

Maikuu teisel poolel, 1861, wõtsid maltswetiusulised kätte ja hakkasid kõige toru ja trossiga Tallinna poole rändama. Rändajate seas ei olnud mitte ainult need perekonnad ja wallalised inimesed Järwa-Madise kihelkonnast, kelle passid olid Kustaw Maltsi käes, need kahetsemiswäärt peremehed, kelle mõisnikud jüripäewal taludest, uute rentnikkude eest, wälja

ajanud, ning teenijad, kes oma leiwa kaotanud, waid ka palju wäljarändamishimulisi Järwa- ja Harjumaalt, isikud, kellel passe ega üldse seaduslikku wõimalust ei olnud kodumaalt pääseda, inimesi, kes kõik oma lootused ja terwe tulewiku imedele olid rajanud, kohapidajad, kes kewadel wilja külwamata jätnud, oma loomad ja majakraami maha müünud, kindlas usus jumala sisse, kes waga neitsi ja prohweti suu läbi oli lasknud kuulutada: Kewadel lähete Egiptusest Kaananimaale, ja kes prohweti abiliste kaudu nüüd laskis lisada, et minekutund olewat tulnud. Ja kohapidajate kõrwal siingi teenijad, kes jäänud kohata wõi peremehe juurest lihtsalt ära tulnud.

Äraminek Kaananisse pidi sündima Tallinnast — selles olid imeusulised kainematega ühisel arwamisel. Kõikuwad ja mitmekesised — töntsist mittemidagi-teadmisest kuni kõige mühawama luuleni — olid arwamised ainult selle kohta, kuidas kujuneb äraminek.

Wähemfantastilised ütlesid endile ja teistele, et nemad lähewad Tallinna oma ammu-oodatud maakuulajatele wastu, kuna neil ju kodupaigas enam muidugi ulualust ei ole. Saadikud wõiwad iga päew Krimmist tagasi jõuda; mis siis muud, kui nende juhil teele uue kodumaa poole! Et passide makswus aprillikuus juba lakanud, et mõisnikud, kas wõi palja kiusu pärast, neid seda seadusekonksu-pidi tagasi hakkasid pidama, see mõlkus wahest mõnel üksikul küll murelikult meeles, nõrkes aga meeliülendawa teadwuse alla, et keiser ju ise oli neile wäljarändamiseks loa annud ja Krimmi ülemus nende saadikud lahkesti ning heldesti wastu wõtnud. Küllap tulewad siis maakuulajad tagasi kõiksugu woli-, loa- ja õigusekirjadega, mille peale ei hakka sakste ja koduste ülemate hammas. Kõige kindlam ankur, mis pidas lootuselaewukest, oli muidugi ikka keiserlik luba.

Fantastiliste ümber heljus udu, sonijate ümber mühas aur. Mida nende silm nägi, oli hall, täis siniseid ja särawaid imesid. Nende waateringis wahutas ja kobrutas kõik. Nad nägid taewas üles helkiwat imetähte, mis neile teed tõotatud

maale pidi näitama; nad nägid merd pooleks rebenevat, et äravalitud rahvale läbipääsuks tarbekorral kuiva jalgrada soetada; nad nägid pilve tulevat rändajaid peale võtma ja edasi kandma; nad nägid suurt valget laeva lähenevat, saadetud jumaliku ja ilmliku ülemuse poolt, vedama usklikke Kaanani rahuranda. Kõike seda ja veel palju muud nägid nad oma luulesilmaga, silmaga, mille nägemist määras ja juhtis usuhaige vaim näljapõduras kehas. Prohveti kauaksviibimine, ikka kärsitumaks muutuv ootamispalavik, aseprohvetite alatine kuumendav ajukütmine — kõik see pani need vaesekesed kihama, seda suuremas ärevuses, et „väikeste prohvetite" poolt ennustatud tähtajad, mil usuisa neile oma imeküüdiga pidi järgi tulema, ikka ja ikka jälle luhta läksid, ehk nad küll, nagu ka kõik muud pakatavad kujutused äramineku laadi kohta, otsekohe piiblist pidid võetud olema.

Kõik need hobusega ja jalgsi Tallinna poole rändavad maltsvetlased kogunesid seal Lasnamäe alla, suhkruvabriku taga leviivale loodmaale. Sinna asus leer, mis juuretulijate tõttu ühtelugu suurenes, kuni koos oli mitusada inimest mõlemast soost ja igast vanadusest, hulk endisi perepidajaid ja endisi teenijaid. Palja maa peal, lageda taeva all saadeti päevad ja ööd mööda, söödi, magati ja palvetati. Tuled tehti liiva sisse kivide vahele ja keedeti leent; turule sõitvate talupoegade käest osteti toiduaineid, viimaste vaipade ja riidehilpude sees varjati väetimaid lapsukesi öise külma ja niiskuse eest. Seal Lasnamäe lagendikul, mere ääres, kujunes tükk mustlaste-elu kõige välispidise romantikaga ja ainult selle vahega, et tegelaste ihukatted ei hõisanud värvidest, vaid olid hallid, ühetoonilised hallid, nagu eesti teo-orja põline mure, või vahelt sekka mustad, nagu talupoja leinav minevik ja olevik.

Need hallid ja mustad inimkujud seisid hommikust õhtuni seal lagedal rannaserviikul ja nende igatsevad silmad tõmmuks päevatunud nägudes vahtisid aineti mere poole. Nad ootasid laeva. Valget laeva. Laev, mis tuli neid päästma,

pidi olema walge, helewalge, walge kui jumala päike taewas . . . Selle laewa peale oli kõigi usk ja lootus wiimaks ühinenud. Laewa peale, mille kroonu jumala käsul neile järgi läkitab, et neid wiia soojale maale, kus usuisa neile asukohad walmis on otsinud.

See laew oli usulisest luulewahust tekkinud, ent Tallinna merekaldal aegamööda pisut reaalsema kuju omandanud. „Walgest laewast" olid „walge pilwe" ja muude imeliste sõidukite kõrwal kewade jooksul teatawad wäikesed prohwetid ja aseapostlid oma tossawais jutlusis hakanud sonima ning usklikkude hulgad olid nende fantoomid siia kaasa toonud. Siin aga, kus ühe nurga inimesed teise kandi elanikkudega ja ühtlasi linlastega kokku puutusid, kus kainem luulelisele teraselt näkku wahtis, kui ta kuiwalt küsis: „Noh, kas hakkame maad wõi merd mööda minema?", kus mõni linnaelanik, kas pilgates wõi mitte, tähenduse tegi, et „kui kroonu teile maad ja abi annab, küll ta teid siis ka oma kulul pärale wiib, ja wist ikka laewaga" — siin sai puhtjumalikust imelaewast juba kroonu aurulaew, üks neist ujuwaist majadest, mille sarnaseid nägid mere poole wahtiwad maltswetid reidil mitmeid seiswat. Linnasakstad, kes ootajaid Lasnamäe all hulgakaupa nagu ilmaimet waatamas käisid, wõisid nendega nalja heita, neid nöögata ja tögada oma laewajutuga, sest neil ei wõinud ju teadmata olla, et teekond laewaga Krimmi — ümber terwe Euroopa, Wahe- ja Musta mere kaudu — on lausa rumalus; aga waestel põgenejatel, kellel polnud selgemat aimugi, kus asetseb õieti nende Kaanan ja missugused teed wiiwad sinna, — neil oli tõsi taga, kibe tõsi.

See laewausk oli juba mõni päew waremalt, kui maltswetlased suuremal hulgal jõudsid Tallinna alla, kuskil mujal weidrat wilja sigitanud: Kolga rannas. Sealsed „armu saanud hinged" ootasid walget laewa oma randa. Kas see waga ootus-lootus põhjenes üksnes Tiskre neitsi Miina wõi ka mõne muu siitpoolt „nägija" ennustusel, sellest pole kindlamat teada; Miinast aga räägitakse, et tema olewat kolk-

laste imelaewa ema, kuna salapärase sõiduki ootamise loost rahwa sekka järgmised mälestused alali on jäänud.

Walge laew pidanud tulema Leesi küla alla. Tema ennustatud ilmumine jäänud aga, nagu Järwamaal prohweti tagasijõudminegi, üha täide minemata. Kui juba küllalt olnud oodatud, tulnud korraga sõnum, et laew saabuwat teatud päewal ja tunnil Aigna saarele, kus ta usklikud peale wõtwat. Alanud kohe kibe minek sellele saarele, nii kibe, et mõnel jäänud kas wõi söök pooleli ja ühel naisel leiwadki „seadesse". Maha jäetud kõik ilmlik wara, mis mitte ennemalt juba ei olnud müüdud wõi mida ei jõutud wiimasel pilgul kätte kahmata ja kaasa wõtta. Et mahajääjad ilmalapsed ja wist ka kainemad palweinimesed seda äraheidetud wara enestele hakkasid kormitama — palju asju olla äraminejad neile ise „jumala nimel" annud —, seda pole raske enesele kujutella. Üks wanake tänanud ja õnnistanud poegi, kes minema läinud: „Oo, kallid pojukesed, kuidas jätsite ometi hea kaljakese aina minule!" Ise waadanud põlewil silmil, kuidas teised mahajääjad äraläinud inimeste waranduft laiali kannud, ja ohanud: „Oh, oleks ma kümmegi aastat noorem!" Keegi wabatnaine naabrusest saanud ühest Leesi talust hulga häid uusi kalawõrke ja hüüdnud saagiga koju jõudes: „Jah, sealt tuleb sulle abi, kust sinu meel ei mõtlegi!" Sest seljatäis wõrke oli waesele lesele ju terwe warandus...

Aignasse mineku eel pidanud usklikud weel lühikese palwetunni külas ühes peres, kus palutud kirglikult jumalat, et laew nüüd enam tulemata ei jääks ja et taewaisa neid saarelt enam tagasi ei laseks tulla. Pühalikult lauldes purjetatud siis laewukestel ja lootsikutel minema.

Saabudes Aignasse, arwanud keegi pime naine, et juba Kaananis ollaksegi, ja hakanud õnnistama: „Nüüd, kallis maakene, oled mul wiimaks käes!" Aga walget laewa, millelt ingli hääl usklikkudele wastu pidanud hüüdma: „Teele, teele, armsad hinged!" — seda laewa polnud kuskil näha.

Oodatud päew, oodatud teine ja kolmas — ei ikka weel midagi! Aeg läinud igawaks ja nälg tulnud kätte. Mis muud kui hakatud aga jälle kodu poole purjetama, — kui kaua sa tühja kõhuga lageda taewa all ikka ootad!

Kodurannast waadanud inimesed, kuis üks puri teise järel neeme tagast paistma hakanud. Juba tulewad, ehk küll alles kolme päewa eest palwetasid, et jumal neid hoiaks tagasi tulemast! Ilmalapsed rannas wõtnud neid muigawail suil ja pistwate sõnadega wastu.

Petetud laewaootajad kogunenud nukralt, nagu wette kastetud kanad, Jüri Jüri tuppa ja norutanud seal peaaegu päewa otsa, kui parajasti keegi Tammistu mees, tulles soolakoormaga Soomest, randa jõudnud ja koosolewate meeste peale hakanud paukuma: „Mis kurat te siin wahite, suud ammuli, kui mulle appi ei tule soola maale kandma!" Paukunudki mehed koost, kes talle üksteise järel appi tulnud salakaupa warjule toimetama.

Salakauba weo ja warjamise suhtes olid kõik randlased, usu ja muude wahede peale waatamata, wennad täis murdumata ühistunnet ja üksmeelt. Oli ju salakaup kehwa kalasaagi puhul nende ainuke sissetulek, sest põldu oli neil nii wähe ja isegi nii armetu ja kõwa rendi all, et see nende ülalpidamisele peaaegu mingit alust ei annud. Kõwast walwusest hoolimata weeti salakaupa, iseäranis soola, rohkesti sisse, mida siis kaugemal maa sees, enamasti Järwamaal, käidi rahaks tegemas. Kui suur rannarahwa üksmeel ja ühistunne seejuures olid, tunnistab nähis, et konterbandiwedajate kinniwõtmisi tolliwahtide läbi hoopis harwasti ette tuli, nii harwasti, et säherdusest juhust nagu poolest imest kaua räägiti.

Kui Aignast tagasi oli tuldud, hakatud endist warandust üleaedsete ja teiste omandajate käest jälle tagasi koguma, kuid peaaegu poolest jäädud ilma. Ka lesk wabatnaine saanud käsu tuua ärawiidud kalawõrgud omanikule tagasi, mida ta ka teinud. Koormat selga wõttes ohanud wanake: „Mis meie rõõmuks arwame, läheb hädaks, waewaks peage!"

Seepeale saadud kuulda, et teised maltsvetid kõik läinud walget laewa ootama Tallinna alla, kuhu see tingimata tulewat, ja see erutanud ka Kolga ukslikke, iseäranis luulemeelsemaid nende seas, nüüd sinna rändama. Et kõik see rändamine ja ajawiitmine sündis parajal tööajal, siis pani kartus mõisniku eest, kellele päewad teha, mõndagi leigemat uksliku aru pidama ja wiiwitama. Aga imeusulised kärmed neid waigistama. Kui Mäe Mart Leesi külast näiteks kunagi tähendanud, et ega mõisnikud neid wist minema lase, mispärast iga minekukatse osutuwat asjatuks, wõtnud üks waga naine piibli ja seletanud sealt, et raske uni tulewat sakste peale, mis neid niikaua kütkestawat, kuni kõik ukslikud siit hädaorust ja orjapõlwest on pääsenud... Nõnda siis kogunes hea hulk ka Kolga ranna inimesi Tallinna Lasnamäe alla, ja laewa ootamine teiste omausuliste seltsis kestis edasi.

Oodati ja oodati. Wahiti ja wahiti.

Oodati päewast päewa, nädalast nädalasse. Wahiti koidu ärkamisest eha kustumiseni. Alustati igal hommikul uue lootusega ja lõpetati hilja õhtul, kui wäsimus ja tüdimus laud kinni wajutasid. Üksteise wõidu püüti hommikul wõimalikult wara ärgata, et esimesena üle magawa leeri hüüda: „Ta tuleb!" Üksteise wõidu katsuti õhtul wõimalikult hiljaks üles jääda, et läheks ehk ometi korda woogude tuhmil turjal, suwise öö poolikus pimeduses, silmata waluwat imelaewa. Oli ka nooremaid ootajaid, kes öösigi, ja enam kui üks kord, asemelt hüppasid, et kiwilt wõi kingult mere poole piiluda, pimedikust läbi ujuwa pilguga.

Laewa ei tulnud!

Päew järgnes päewale, öö ööle, nädal nädalale — laewa ei tulnud!

Juba siginesid ootajaile waewatäid selga, juba lähenes paljudele näug, juba kippusid haigused lastele kallale, juba hakkasid paljude silmad wahtima töntsilt, kustunult mustaks

põlenud nägudest, lohku wajunud põskedest — laewa ei tulnud!

Tekkis kahtlejaid. Esiti üksikuid, pärast salgakesi. Aga usklikke oli rohkem. Ja siis tõusid leeris üles prohwetid ja apostlid, need, kelle hõõguwate ennustuste ajul rahwas siia kogunenud, kelle suud täis olid imedest ja salapärastest tõotustest. Need pidasid palwet ja lasksid woolata oma wisamat, suuremat, lõõmawamat usku kahtlejate peale, neid julgustades, kinnitades, uute tõotustega ergutades. Ja ennäe — kahtlejad uskusid jälle! Nad ootasid uuesti. Mari oli palwejoowastuses kiljatanud: „Laew tuleb!" Miina oli pühas halwatuses sosistanud: „Laew tuleb!" Paide Ants ja Kerna mölder, Madis, Anu ja kõik need teised — nad lugesid seda raamatust mitmel-setmel keerulisel keelel wälja ja kuulutasid: „Laew tuleb!" Miks ei pidanud ta siis tulema! Nähtawasti tegi Kõigewägewam katset oma rahwakese usukindlusega. Kes tohtis siin jääda alla!...

Ja laew tuli.

Tuli süda-öösi.

Teda nägi esimesena üks naine.

See seisis oma noore, saleda kehaga kõrgelt ja sirgelt keset leeri ning kõik temas ja ta küljes osutas kirglikult mere poole — käed, silmad, wallali lehwiwad juuksed, pingule paisunud rinnad. Ja suu tõi kuuldawale otsekui pasunahüüu, mis lewis rõkates üle kogu uinuwa leeri:

„Laew tuleb! Laew tuleb! Laew tuleb!"

Hüüdja oli Lõhmuse Anu Kuglilt. Ta oli palweis walwanud wiis ööd järjepannu, et saada rahwa ees esimeseks, kes kuulutab tõekssaanud imet. Ta wõbises õnnest ja wärises uhkusest. Iga sooneke ja närwikiuke tema ihus kuumas õndsusest.

Ja leer tuksatas wirguma — praegu siit, warsti sealt. Ning ärganud, kes nägid seda noort saledat naist ihu ja hin-

gega osutawat mere poole, teadsid kohe, mida ta näeb, ilma tema pasunahüüdu kuulmatagi, ja nad kõik nägid ühtaegu walget laewa.

See lähenes, rait ja hunnitu, hõbedase öö rüpest majesteetlikul sõidul, lõhestades laineid wägewal rinnal ning jättes maha wahujoone, mis walgustasid pimedikku. Ning komandosillal seisis tema ise, ootajate prohwet ja päästja, ning wiipas neile wõiduröõmus mõlema käega terwitusi...

Nad kõik nägid teda ja ta laewa, niipalju kui neid oli esimese nägija hüüdel ärganud unest, ning wajusid põlwili, ristitasid käed ja nutsid rõõmu pärast waljusti.

Aga seal seisis nende hulgas pikk, kõhetu wanamees halli habemewõruga kõrwast kõrwani, keegi kolklane, ja see hüüdis korraga:

„Ma ei näe laewa!... Mul on merimehe silmad, aga laewa nad ei näe!"

Oli, kui heituks põlwitajate üle tumehall pilwetiib. Aga ei wiiksatanud keegi enam. Oodati näilikult, et lood awab suu ja neelab selle uskmatu.

Kuid mees seisis paigal ning kordas oma meeletut wäidet. Põlwitajaist püüdis keegi pilkamisi naerda, aga sel naerul polnud laja. Ja jälle keegi siunas uskmatut sõgedaks, aga see teda ei pööranud.

Ja nüüd — nüüd korises ühest ja siis teisest ja siis kommandast pettunud rinnast:

„L a e w a e i o l e! L a e w a e n a m e i o l e!"

Tõusti kõikjal taas püsti ja wahiti pingul mere poole, mida suudles juba kerge koidik. Ning kiiresti kaswas nende arw, kes tunnistasid kahwatuil huulil, et nemadki ei näe laewa, — ei näe e n a m. Küll kisendas laewa esimene nägija, too noor naine Kuglilt, kes nimetas end Jeesuse pruudiks, kaugele üle leeri, et pime, pime mõlemast silmast on igaüks, kes ei näe laewa, nagu tema teda näeb! Aga kui osutus, et wiimati

kõik olid pimedad, kiljatas äkki too noor naine, langes kummuli põrmu ja nuuksus krampides, et laew ei paistwat enam temalegi...

Laewa, mida ei olnud, nähti hiljemini weel paar korda. Küündis, et üks nägi, siis nägid teda ka teised.

— — — — — — — — — — — — — —

Leeritäis halatsemiswäärt kannatajaid!

Aga keegi ei tulnud ega tunnustanud seda. Keegi ei tulnud ega öelnud kuuldawalt terwele maale: „Waadake neid kannatajaid! Neid on niikaua puretud ja imetud, kuni neil lõppes weri soontest, üdi luudest ja mõistus ajust! Waadake siia, risti-inimesed, ja aidake häält tõsta wägiwalla wastu ja selle ohwrite eest! Ja mitte üksnes nende eest, keda te siin põrmus näete wingerdawat, waid kogu selle kihi eest, millest see jõuk wiletsaid on pärit!"

Oh ei — keegi ei kõnelnud nõnda!

Kodanikke mõlemast soost woori linnast jalgsi ja hobusega neid iga päew waatamas käia: linnas lewinud sõnum, seitsesada Järwamaa prohweti jüngrit oodata Lasnamäel pilwe, mis pidawat nad tõotatud maale wiima, oli kõditanud kangesti linlaste uudishimu. Nad tulid lõbu ja nalja pärast neid „pärdikuid" silmitsema ja oma lastele näitama. Nad imetsesid nende halle ja musti riidewatte, naersid nende naiste ja tüdrukute lahtisi juukseid, itsitasid nende kohtlasi wastuseid, kinkisid nende lastele lõppeks waskkopikaid ning timpsaiu ja pöördisid linna tagasi — heal tujul, nagu koju minnes lõbusalt näitemängult. Endi nähistest ja elamustest said nad kohwi- ja õllelauas weel kauaks huwitawat juttu wadistada. Nad leidsid enesest mõistetawaks, et osa inimesi on waesed ja rumalad ja et see osa koostub talupoegadest. Nõnda tahtis jumal, see oli tema korraldus.

Ei, nendest ei tulnud ühelegi meele protesti tõsta, mitte ühelegi!

Ka kohalise saksa lehe „Revalsche Zeitung'i" toimetaja „patseeris" ilusal lehekuu-päewal, kepp käes, Lasnamäele weidraid pilwe- ja laewa-ootajaid waatlema. Tuli, nägi, läks koju ja kirjutas pikad kirjad „alama rahwa" põhjatust rumalusest. „Kes meie linnast nüüd seda teed wälja läheb, mis wiib suhruwabriku poole", jutustas saksa ajakirjanik „Perno Postimehe" tõlke järele, „see leiab seal taluinimesi tee äärest, kes waatawad ükfisilmi mere poole, kui panekssid nad tema suurust ja ilu imeks. See on sedamaid natuke wõõras näha, sest kust wõtab meie talurahwas aega, lusti ja nii palju mõistust jumala loodud asju tähele ja imeks panna? Näeme neid aga iga päew uuesti sealsamas paigas wahtiwat ja ootawat, siis tahame ometi teada, mis see tähendab. Mis asja wahiwad ja ootawad need pärdikud inimesed? Pärdikud epp ole nemad küll mitte, aga oh! nemad on waesed eksitatud, petetud inimesed, kes nüüd seda wihawilja hakkawad lõikama, mis rumaluse jampsimine on külwanud, kes ju midagi muud ei usu kui pettust! Samara haigus ja waleprohwetid ning muud petjad on nende meeled segaseks teinud ja pead ümber käima pannud, ja nõnda on nemad nüüd oma jõleduse ohwriks saanud, mis neile hirmus raske saab olema..."

Muidu ei leia seegi mees sõna sõitlemiseks nende wastu, kelle eest need inimesed siia on põgenenud. Kõik süü langeb petjate, eksitajate, waleprohwetite ja talurahwa enese andeksandmata rumaluse peale; poleks kõiki neid, asjad olekssid ilusti korras — talupoeg rahul oma põlwega, mille headuse kohta pole kahtlust, tänulik jumala, tänulik sakste wastu...

Niisutades mõnda humaanitsewat krokodillipisarat lausete wahele, hästitab see hea härra õnnetuid weel taga. Tema kui „eesti rahwa sõbra ainus trööst" on, et häda neid waeseid õpetab: „Pea tuleb tulikibe tõde wale järel, mil nad oma rumaluse-unest ärkawad. Inimesele, keda täidab uskmatu meel teiste wastu, ei aita muu asi kui häda läbi targaks saada..."

Ent siiski leidus keegi, kes tõstis protesti. Wihast wärisewat, kaastundest hõõguwat, hoolega kogutud teadmistele rajatud wõimsat protesti. Mitte just selle käputäie maltswetiusku põgenejate, waid teo-orjuse ikke all waewlewa terwe eesti talurahwa eest, kellele tehtaw ülekohus ja wägiwald pigistasid mehele karjatawa ja hurjutawa sule pihku.

Kas oli see wahest keegi o m a inimene? Mõni eesti talupojasoost wõrsunud rahwasõber? Wahest koguni tuttaw rahwamees ja rahwaisa Johann Woldemar Jannsen, kelle silmad ehk ometi wiimaks rahwa häda kohta enam lahti ja haledusest niiskeks olid läinud, selle waese töötawa rahwa häda kohta, kelle kasuks ta ju oma osawat sulge ütles liigutawat?

Oh ei! See, kes protesteeris, oli keegi wõõras. Ei see olnud eestlane, ei sakslane. Ei see olnud keegi tuntud rahwamees ega mõni kodumaa rahwasõbralik seltskonnategelane. Ei ta seisnud eesti talurahwale sugu, seisuse ega ameti poolest kuidagi lähedal. Ise nimetas ta ennast oma protesti all „kellekski, kes ei ole eestlane ega tema isand". See oli keegi Baltimaal elaw wene kodanik, kelle silmad läksid niiskeks, kelle rind kees haawatud õiguse- ja õiglusetundest, see oli Tallinna ülemkooliõpetaja Blagoweshtshenski, kes wõttis sel ajal sule kätte ja kirjutas wägiwallast ning wiletsusest, mida kannatas eesti talurahwas, saksa keeli raamatu nimega „Eestlane ja tema isand". Ta kirjutas raamatu keeles, mida „eestlase isandad" kõige paremini mõistsid, et nendesse wõimsamalt mõjuda, aga ta pidi laskma raamatu wälismaal trükkida, sest et Balti tsensuur, nagu kõik awalik wõim, oli nendesamade isandate käes, kelle wastu ta leegitsewate kaebustega wälja astus. Oma piiramata wõimu tarwitades, keelasid Blagoweshtshenski süüdistustest wihastatud orjaisandad raamatu Baltimaal ära ja panid kauplustes olewad eksemplarid pitseri alla. Aga nad olid teda lugenud ja hoobid olid pihta läinud. Seda tunnistas nende awalikkude häälekandjate sapisülitamine, see osutus wii-

maste wingerdawaist katseist protestikirjas seiswaid tõsiasju waleks ajada.

Mida tegi sel puhul aga rahwaisa Jannsen? Mida kirjutas tol ajal eesti rahwa ainus awalik eestkostja ja häälekandja? Ta noomis. Muidugi mitte isandaid, waid orje. Ükski papp kantslist ja ühegi saksa lehe toimetaja ei saanud noomimise, sõnaosawa, rahwaliku noomimise poolest tema wastu. Ta peksis ja palus sinna juure täie suuga jumalat. Iga kirjutis, mis ta rahwa tolleaegse majandusliku ja usulise liikumise wastu oma lehes awaldas, algas häbistamisega ja lõppes palwetamisega. Rahulolematus ja rumalus olid üldkahjulikud ebawoorused, mille pärast ta rahwast rihmas ja mille häwitamiseks ta jumalat appi hüüdis: „Issand, kui sinna ei walgusta, kes peab siis walgustama?

Nekk on selge rummalus,
Ei see ennesest ei lõppe!"

Mülgast aga, kust need tõwed tekkisid, ei jätnud ta mitte ainult nähtawale toomata, waid püüdis seda palju enam agarasti warjata. Jannsen teadis ja nägi seda mülgast nagu iga teinegi, aga ta mitte üksnes ei waikinud sellest, kuna ta oleks pidanud rääkima, waid ta püüdis seda lausa salata.

Keset Samara- ja Krimmi-liikumise aega ja noil nädalail, mil maltswetlased Lasnamäe nõlwal ootasid oma päästelaewa, ilmus „Perno Postimehhes" juhtkiri, mis heitis üha iseloomustawat walgustust sellele, kuidas mõtles rahwamees Jannsen rahwa tolleaegsest põlwest. Tõotawa pealkirja all „On Eesti rahwal tõesti oma põlwe üle kaebamist ehk mitte?" lasti artiklis küsimuse üle kahekõnet pidada kaht mitteperemeest, sest need olewat „enamasti sulased ja muud teenijad inimesed", kes oma põlwe üle kaebawad, kuna peremeeste rahuldaw käekäik, olgugi et mõni neistki kurdab, wõetakse aksioomina.

Pikas, sõnaküllases dialoogis paneb Läänemaa mitteperemees Kaarel oma orjust rängaks ja tänamatuks, küsides:

„Mäherdune on meie söök ja jook, mäherdused meie riided, elumajad ja magamisekohad? Põrsastel pahnas on sagedasti parem“. Mitteperemees Hans aga, tema üleaedne, arwab sootuks teisiti. Temale on „töö kallis asi“ ning „taewaisa polla mitte rumalasti teinud, kui ta ütelnud: ‚palehigis pead sa oma leiba sööma'“. Kuigi töö ei ole kerge, aga milleks sellest „ägada ja ogada!“ Eks see ole jumal ise, kes pani su orjama mõisnikku ja peremeest. Ja „jumal on kõik targasti teinud ja igaühe oma koha peale seadinud“. Kui wähe eriti peremeestel asja on nuriseda, seda näitab Hans Kaarlile arwude najal. Peremeest lastakse aastas müüa loomi ja põllusaadusi enam kui neljasaja rubla eest, kuna rent talu eest, seitsekümmend wiis rubla kopikatega, ning muud aastakulud tuludest kaugele maha jääwad, nii et õnnelik rentnik otse kapitali wõib koguda. Tugines see näide tõel, siis oli siin tegu, nagu näpuga katsuda, wäga harulดase erandi sihiliku üldistamisega, nõnda kui osutub tolleaegsest wäljarändamis-liikumisest, mille kandjaks olid enamikus just peremehed, pealegi peremehed wõrdlemisi wiljakast Järwast, ei mitte kehwast Läänest, kust pärit pidi olema „Perno Postimehhe“ küllauses elaw talurentnik.

Ent artikkel Jannseni lehes oli ju seks awaldatud, et katsuda wäljarändamis-liikumist halwata, tehes teda kergemeelsuseks, peremehe seisukohast koguni hulluseks. Ja rohuks jutlustati „rahhulist süddant“. „Tehkem keik Eesti mehhed tännoga ja wagguſi omma tööd, ja keik nukker meel ja nurrisemine seisko meitest kaugel.“ Sest weel on „taewase ja mapealse aujärje peal armolessi silmi, kes sedda näwad ja ommal ajal seädust mööda parrandawad“. Artikli sappa riputatakse järgnew „Lääne laulusalm“, mida soowitatakse pähe õppida:

„Olle rahhul, tark ja rummal
„Sega, mis sull' annud Jummal.
„Kuida mitmel ommad head,
„Nenda neil ka ommad wead.
„Midda ennam kaebad hädda,
„Sedda rohkem tunned sedda

„Parrem te ſa tööd ja palu;
„Tühja kaebuſt, hinge wallu,
„Sedda jätta hopis mahha;
„Egga Jummal ſedda tahha.
„Kes ſull' ihho, hinge annab,
„Se ſo eeſt ka murret kannab.
„Rahhul, römus olle ſa
„Omma tö ja põlwega…“

Juhtkiri, mille autoriks oletab toimetus kellegi oma wäliſe kaastööliſe, ärritab ſedamaid ägedale wastuwaidluſele — tunnistus, et lehe lugejate ſeas, lihtſate maainimeste hulgas, leidus ſilmi, mis nägid asju õigemini, ja päid, mis hindaſid ſündmuſi õiglaſemalt kui rahwa waimſed juhid. Leht oli ſunnitud ruumi andma ühele Harjumaalt ſaadetud wastuſele, milles weenwalt oſutati, et häda, karjuw aineline häda on ſee, mis ajab rahwaſt abi otſima Maltswetilt kui ka teistelt uue aſukoha tõotajailt, olgu ſee ſiis kaugel Krimmis wõi ſama kaugel Samaras ja Saratowis. Albe olewat naerda ja pilgata neid tuhandeid hädaliſi, kes teewad katſet ühel wõi teiſel teel eneste põlwe parandada, kas wõi Lasnamäelt ükſiſilmi mere poole waadates ja imetaoliſt pääſu oodates. Selleſtki kirjutades ei tulewat wastajale naer ega pilge peale, „waid mo ſüdda ja ſilmad nutwad“. Autor polemiſeerib ſiis weel ſüüdistuſe wastu, et talurahwa häda põhjustajad olewat laiskus ja rumalus, wõttes endale aluſeks weel muid „Perno Postimehhes“ waremini ilmunud artikleid, milles oli „ſajatatud“ rahwa ſeas maad leidnud uſu- ning wäljarändamis-liikumiſt.

Muidugi ei jätnud toimetus Harjumaa mehe kirjale juure tähendamata, et ta ei ole ſellega rahul, waid et tal „mitme asja poleſt teiſed mõtted on“, ning warsti trükkis leht nähtawa meeleheaga ära kellegi Läänemaa tagurliku wagatſeja wastuſe ſelle kirja peale, milles palweweunaliſe kõlkſurikkuſe ja mõttetühjuſega ſajatamiskirju kiideti, nende ümberlükkajat ja hukkamõiſtjat aga laideti.